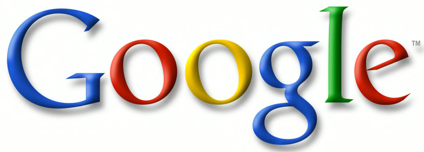
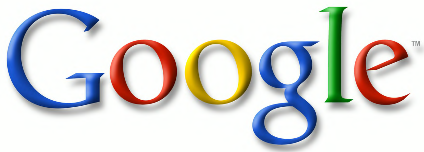

ÄKERTOJA
13

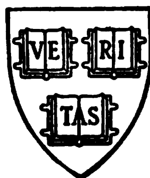
G. PALANDER

H. G. PORTHAN

...rtoja

...s-seuran
sarja.

...llisuus on ...hä elämä- ...enkin tus- ...t ovat niin ...ä ja erin- ...lle nuori- ... juuri hy- ...ämäkerrat. ...steluineen, ...oittoineen ... ala joka ennen kaikkia muita vaikuttaa meihin, sen piirissä ajatuksemme ahkerimmin liikkuvat, mitä siihen kuuluu sitä me parhaiten ymmärrämme. Jalojen henkilöiden esimerkki elää ja vaikuttaa, vaikka esimerkin antajat kauan sitten ovat kuolleet: kertomus siitä mitä ovat tehneet ei ainoastaan tuota nautintoa vaan herättää halua tulla heidän kaltaiseksi. Siten heidän työ, heidän rientonsa tuottavat hedelmiä heidän aikana vielä syntymättömien sukupolvien keskuudessa.

Kansanvalistus-seura on aloittamallaan ylempänä mainitulla sarjalla tahtonut kartuttaa hyvää lukemista erinomattain kasvavalle sukupolvelle. Sarjasta ovat nyt saatavissa seuraavat osat:

1. **Johan Ludvig Runeberg.** Kirjoitti Maila Mikkola. Muotokuva. 106 siv. Kovissa kans. **1: 25.**

2. **Johan Henrik Pestalozzi.** Kansanvalistuksen sankari. Kirjoitti Zach. Castrén. Muotokuva. 116 siv. Kovissa kans. **1: 25.**

3. **Johan Wilhelm Snellman.** Kansanvalistus-seuraa varten Th. Reinin mukaan kirj. A. Meurman. Muotokuva. 144 siv. Kovissa kans. **1: 50.**

4 **Tapani Széchenyi.** Kirjoittanut Antti Jalava. Muotokuva. 127 ... Vaatekansissa **1: 50.**

5. **Fre...** ... Nervander. Muotokuva. 154 si... Vaatekansissa **1: 75.**

Kansanvalistus-seura.

6. **Martti Luther.** Elämäkerta. Kirjoittanut A. Meurman. Muotokuva. 179 siv. Vaatekansissa **1: 75.**

7. **Elias Lönnrot.** Kirjoittanut O. A. Kallio. Muotokuva. 144 siv. Vaatekansissa **1: 75.**

8. **Frans Deák.** Kirjoittanut Antti Jalava. Muotokuva. 177 siv. Vaatekansissa **2: —.**

9. **Antti Chydenius.** Kirjoittanut E. G. Palmén. Muotokuva. 172 siv. Vaatekansissa **2: —.**

10. **William Ew. Gladstone.** Kirjoittanut O. A. Kallio. 153 siv. Vaatekansissa **1: 75.**

11. **Aleksanteri I.** Kirjoittanut H. Schulman. 142 siv. Vaatekansissa **1: 75.**

12. **Yrjö Aukusti Wallin.** Kirjoittanut K. L. Tallqvist. 143 siv. Vaatekansissa **1: 75.**

Seuraavat elämäkerrat ovat tekeillä.

Henrik Gabr. Porthan. Kirj. Gunnar Palander. Ilmestyy keväällä 1894.

Napoleon Bonaparte. Kirj. K. J. Jalkanen.

Frans Mikael Franzén.

Niilo Aadolf Nordenskiöld. Kirj. E. Hjelt.

Benjamin Franklin.

Kirjojen ulkonainen asu on aistikas, joten kirjat esille jätettyinä perhetuvassa kunkin vapaasti luettavaksi silmiäkin miellyttävät.

Soveltuvat erinomaisen hyvin

joululahjoiksi ja palkintokirjoiksi

kouluissa.

Jos suuremmat määrät ostetaan kouluihin taikka levitettäväksi, tarjotaan er[illegible]iset ehdot.

Osoite: **Kans[illegible]istus-seura Helsingissä.**

Kansanvalistus-seura.

Kansakirjasto

Kansanvalistus-seuran toimittama.

Koska Kansanvalistus-seura usein joutuu tilaisuuteen painattamaan enemmän kirjallisuutta kuin minkä saa sopimaan jäsenmaksuista jaettavaan toimituksien sarjaan, aljettiin jo monta vuotta sitten erityinen kirjasarja muuten hyvin vaihtelevaa sisältöä, mutta kaikki kansankirjastoille hyvin soveltuviksi katsottuja kirjoja. Tähän sarjaan kuuluvat kirjat ovat kaikki sidotut koviin kansiin ja enemmiten myös runsaasti kuvitetut. Siihen kuuluu tätä nykyä kuusi osaa, jotka alempana luetellaan:

1. **Vänrikki Stoolin tarinat.** J. L. Runeberg. Suomentanut Paavo Cajander. 194 siv. **Hinta 1 markka.**

2. **Apraham Lincoln.** Kirj. A. W. Grube. Suomennos. 101 siv. **Hinta 1 markka.**

3. **Kultala.** Kertomus yhteiselle kansalle. 29 kuvaa. 154 siv. **Hinta 1 m. 50 p.**

4. **Robinson nuorempi.** J. H. Campen mukaan. 30 kuvaa. 215 siv. **Hinta 2 markkaa.**

5. **Punainen Kansa.** Kertomuksia Intiaaneista. Kirj. A. Gripenberg. 11 kuv. 163 siv. **Hinta 1 m. 50 p.**

6. **Vuosituhansien takaa.** Raamatun historiallinen totuus. Kirj. A. H. Sayce. Suomennos. 30 kuvaa. 162 siv. **Hinta 1 m. 50 p.**

Kaikki yhteensä siis Smk 8: 50. Yhdessä tilattuina lähetetään ne vapaasti ostajalle **7 markasta.**

Niille jotka ostavat näitä kirjoja suuremmassa määrin laajalle levitettäväksi myönnetään erityiset ehdot.

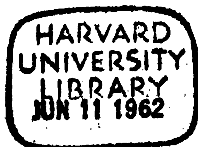

Henrik Gabriel Porthan

joittamattoman elämä-
piirtämään ääriviivoja,
kuvailemaan oleellisinta
nkin verrattoman suuri-
esitykseni esine unoh-
lenrik Gabriel Porthan on
ähäisellä alalla ja lyhyessä
koskevain tutkimusteni tu-
muodossa tahtonut painaa ne
iin.

ot olen suurimmaksi osaksi en-
uksissani *Henrik Gabriel Porthan*
Helsinki 1901, *Henrik Gabriel Porthan*
a (J. R. Danielson, Suomen uudem-
a III, siv. 1—222) sekä muutamassa
kirjoituksessa. Niiden ohella olen käyt-
kin ennen julkaisemattomia lähdetietoja,
ole katsonut velvollisuudekseni niihin tämän-
teoksessa erikoisesti viitata.

lsingissä maaliskuulla 1904.

Gunnar Palander.

Helsingissä,
Suomalaisen Kirjall. Seuran Kirjapainon Osakeyhtiö,
1904.

Alkusana.

Tämä kirjanen on vielä kirjoittamattoman elämäkerran luonnos. Se tyytyy vain piirtämään ääriviivoja, huomauttamaan tärkeintä ja kuvailemaan oleellisinta siitä vaatimattomasta ja kumminkin verrattoman suuriarvoisesta elämäntyöstä, jonka esitykseni esine unohtumaton tutkija ja työntekijä Henrik Gabriel Porthan on suorittanut. Velvotettuna vähäisellä alalla ja lyhyessä ajassa esiintuomaan häntä koskevain tutkimusteni tulokset olen edes tässä muodossa tahtonut painaa ne suomalaisen yleisön mieliin.

Tässä olevat tiedot olen suurimmaksi osaksi ennen julkaissut tutkimuksissani *Henrik Gabriel Porthan historiantutkijana I*, Helsinki 1901, *Henrik Gabriel Porthan Yliopiston opettajana* (J. R. Danielson, Suomen uudemmasta historiasta III, siv. 1—222) sekä muutamassa pienemmässä kirjoituksessa. Niiden ohella olen käyttänyt myöskin ennen julkaisemattomia lähdetietoja, vaan en ole katsonut velvollisuudekseni niihin tämänlaisessa teoksessa erikoisesti viitata.

Helsingissä maaliskuulla 1904.

Gunnar Palander.

Sisällys.

I.

Kukapa ei olisi kuullut vanhoja pappissukujamme mainittavan! Vuosisatain kuluessa kulki papintoimi perintönä isältä pojalle ja toimen mukana seurasi opillinen sivistys ja sivistyksen-harrastus. Jokaisen sukupolven edustaja oli ollut aikansa akatemiassa, kartuttanut latinalaisella väitöskirjallaan maansa tieteellistä kirjallisuutta ja sitten maaseudulle jouduttuaan levittänyt oppiansa kansaan. Ehkä oli joku suvun edustaja poikennut muille aloille, ja vanha oppineelta kuuluva sukunimi kadottanut latinalaisen päätteensä; useimmissa tapauksissa kulkivat samat harrastukset ja pyrkimykset edelleenkin perintönä.

Porthanin suku oli vanhaa itäsuomalaista pappissukua, jonka juuret lienevät etsittävät Viipurin porvaristosta 1500-luvulla. Nimi on ehkä väännös suomalaisesta Purtta eli Purtanen. Seuraavalla vuosisadalla toimi Karjalassa Porthaneja pappeina useitakin ja yksi heistä, Henrik Sigfridinpoika, siirtyi vuonna 1704 Hämeeseen Viitasaaren kirkkoherraksi. Sotapappina oli hän palvellut kuninkaan armeijassa, kärsinyt paljon sota-elämän rasituksista ja siitä korvaukseksi saanut uuden virkansa. Samalla oli hän sitoutunut naimaliitolla turvaamaan edeltäjänsä Ignatiuksen lesken tahi tyttären.

Mutta seurakuntaansa saavuttuaan hän Viipurin konsistorion suureksi harmiksi naikin kahdeksantoistavuotisen Maria Harneskskjöldin, luutnantintyttären Rantasalmelta. Tästä aviosta syntyi Sigfrid Porthan, joka peri isänsä toimen Viitasaarella. Hän oli Henrik Gabriel Porthanin isä ja Viitasaari tuli näin ollen viimemainitun kotipitäjäksi.

Pitäjä oli metsäistä sydänmaanseutua, jossa pedot kuleksivat repimässä mökkiläisten lehmiä ja vesireitit kesäaikaan olivat ainoina kulkuteinä. Kansa oli enimmäkseen köyhiä uutisasukkaita, jotka viljelivät kiviperäisiä kaskimaitaan sekä kalastelivat papille ja ruunulle veroksi. Sen keskuudessa oli säilynyt paljon entisen ajan tapoja ja tarinoita, ja vanhoja kansan kertomarunojakin siellä laulettiin. Pitkällä niemellä Keiteleessä oli pitäjän pappila.

Täällä syntyi Henrik Gabriel Porthan 8 p. marraskuuta 1739. Äiti oli Kristina Juslenius, professori Gabriel Jusleniuksen tytär. Henrik Gabriel oli vanhin neljästä sisaruksesta. Veli Sigfrid oli kahta vuotta nuorempi, alkoi uransa yliopiston kirjallisuushistorian dosenttina, siirtyi sitten kymnaasin lehtoriksi Porvooseen ja kuoli maaliskuussa 1798 eräässä Tukholman sairaalassa kauan sairastettuaan syöpää. Hänellä oli taipumusta runoiluun; useat runokappaleet Turun sanomain palstoilla osottavat vieläkin, miten helposti ja näppärästi hän taisi tunteitaan runopukuun sommitella. Kaksi nuorempaa sisarta jäivät naimattomiksi. Toinen, Maija Greta, sairasteli monet vuodet kaatuvaa tautia; toinen, Stina Kaisa, oli huonokuuloinen ja vähävoimainen. He asuivat myöhemmällä ijällään vanhimman veljensä

luona, eläen kumminkin monta vuotta hänen jälkeensä. He kuolivat samoihin aikoihin, vuosina 1812 ja 1813.

Tuntuupa melkein siltä kuin olisivat toisissa lapsissa ilmenneet sairaalloiset taipumukset olleet isän jättämää perintöä. Hän tuli näet vuonna 1744 mielenhäiriöön ja riutui sitten loppuikänsä sekä henkisesti että ruumiillisesti. Valoisampia hetkiä oli hänellä kuitenkin välillä. Sitä todistaa muun muassa eräs häneltä säilynyt kirje vuodelta 1759, jossa hän pojallensa Sigfridille vakuuttelee jumalan kaikkivoipaa armoa ja laupeutta, hänen kykyänsä parantamaan sitäkin kurjaa, jota hän kovimmin kurituksellaan on haavoittanut. Vuonna 1793 vanha kirkkoherra vihdoin kuoleman kautta vapautui kurjuudestansa.

Isän onnettomuus hajotti heti hänen perheensä. Nuori Henrik Gabriel joutui enojensa kasvatiksi. Senkautta vaikuttivat häneen paljoa välittömämmin ja voimakkaammin ne mielipiteet ja tunteet, ne harrastukset ja pyrinnöt, jotka olivat äidin suvussa kulkeutuneet perintönä. Ja sukuun liittyi niin paljon muistoja, niin paljon esimerkiksi kelpaavaa toimintaa. Polveutuihan Porthanin äidinäiti itse Mikael Agricolasta, suomalaisen kirjakielen luojasta. Ja jos täytyneekin olettaa, että tämä vanha sukumuisto oli jo jälkeläisten tietoisuudesta haihtunut, niin olihan paljoa läheisempi, paljoa rakkaampi esikuva heidän muistissansa. Porthanin äidin setä oli näet Daniel Juslenius, kansallisuutemme innokas ihailija ja puolustaja. Syvästi oli Jusleniukseen koskenut suomalaisen kansan hyleksitty tila, ulkolaisten pilkka ja omainkin miesten halveksuva välinpitämättömyys. Hän tahtoi maansa maineen kirkastaa, näyttää,

että suomalaiset olivat ikivanhaa alkukansaa, Magogista, Japhetin pojasta, polveutuvaa, paljon olivat he urotöitä toimittaneet ja suuri oli heidän pakanallisten kuninkaittensa valtakunta ollut. Ja miten olikaan heidän kielensä komeaa, voimakasta ja ihmisten mieliä liikuttavaa ja miten somia olivatkaan heidän runonsa ja sananlaskunsa! Kansan kieleen, runouteen ja historiaan Juslenius yhäti enemmän kiintyi, kirjoitti niistä tutkimuksia ja keräili tietoja. Suuri suomalainen sanakirja oli hänen pyrkimystensä viimeinen tulos. Vuonna 1752 Juslenius kuoli kaukana Ruotsinmaalla Skaran piispana, mutta hänen harrastuksensa säilyivät arvokkaana perintönä sukulaisten ja ystäväin piirissä.

Ensin joutui Porthan Kustaa Jusleniuksen, Kruunupyyn kirkkoherran luokse. Kiitollisena hän jälkeenpäin muisteli enon hänelle, aikaisin kodittomaksi joutuneelle poikaraukalle, osottamaa hellyyttä ja huolenpitoa. „Olenhan kokonaan Sinun velallisesi, melkein kaikki olen Sinulta saanut,“ näin hän lausuu ylioppilaana esikoisteostaan enollensa omistaessaan. „Kokonaista kaksitoista vuotta ja enemmänkin pidit minusta isällistä huolta, nautin pojan oikeutta. Sinähän ensinnä riensit meille haaksirikkoutuneille avuksi ja annoit minulle kodin sekä turvan silloin, kun luontainen suojelijamme ja ohjaajamme oli melkein kadotettu. Sinäpä sen lisäksi ensinnä minussa lukuhalua herätit ja itse minua opastit lukemaan. Vaivalloisen virkasi estämänä minut sitten muitten kasvatettavaksi annoit. Aina minua opetit muistutuksillasi ja neuvoillasi. Sinähän minua kolmisen vuoden ajan kokonansa ylläpidit tässä kuuluisassa tieteitten tyyssijassa

etkä mitään kustannuksia pelännyt, jotta henkeni naut-tisi hyödyllisiä ja tärkeitä tietoja." Yliopistolliset omistuskirjoitukset olivat tavallisesti tyhjiä korulauseita täynnänsä, mutta tässä oli muutakin. Siinä tuntuu tunnetta sanoista.

Jo alusta pitäen, enonsa avustamana ensimäisiä askeleitaan opintiellä ottaessaan, Porthan mieltyi lukuihin ja innostui jo huvikseen syventymään Sleidanuksen suureen latinankieliseen teokseen „neljästä maailmanvallasta". Samalla alkoi kotiopetus akatemiasta tulleitten maisterien johdolla. Ensimäinen oli Henrik Hyllén, porvarinpoika Turusta, vähiin vaatimuksiin tottunut, uuttera ja rehellinen nuorukainen, joka kirjoiltansa unohti elämän käytännölliset puuhat ja joutavat pikkuasiat. Eipä edes oppilastansakaan hän huomannut valppain silmin seurata. „Hän ohjasi minua yhdeksän vuoden ajan eli oikeammin antoi minun enimmästä päästä itse ohjata itseäni," kertoo tunnettu ruotsalainen kynäilijä Gjörwell, hänkin Hyllénin oppilaita; „paitsi että hän osaksi syvennytti minut metafysiikan pimentoihin, osaksi nosti minut matematiikan kirkkaisiin korkeuksiin, joita seutuja varten en suinkaan ollut luotu, sen sijaan, että hänen olisi pitänyt ottaa selville se aines mikä minussa oli, seurata ja jalostaa sitä. Sen vähän minkä osaan opin itse." Hyllénin jälkeen tuli useita muita kotiopettajia.

Joskaan ei kotiopetus aina mallikelpoista ollut, oli se kumminkin parempaa kuin vanha latinakoulu. Täällä kouluutettiin köyhäin ihmisten lapset kylmässä kouluhuoneessa, opettajan kurituksen alaisina. Harvoja kouluaineita he lukivat ja vähän he oppivat, mutta sen

sitä tarkemmin. Heidän piti ulkolukuna lukea Svebiliuksen katkismus, Benzeliuksen uskonoppi, Cellariuksen kielioppi sekä muutamat muut koulukirjat, kerta toisensa jälkeen kannesta kanteen, neljästi, viidesti, kuudesti. Joskus selitettiin sisältö, usein ei, mutta aina piti vaikeat säännöt ja määrittelyt olla muistissa. Latina, kreikka, heprea ja uskonoppi olivat pääaineina, mutta yliluokilla opetettiin vähän laajemmalta maantiedettäkin ja historiaa, mittausoppia ja laskutaitoa. Näin valmistuneina laskettiin oppilaat yliopistoon, jossa he pääaineitaan jatkoivat papeiksi päästäkseen.

Oli sentään toista saada kotiopetusta. Sattuihan toisinaan kotiopettaja, joka ei liikoja lapsesta välittänyt, istui vain umpimielisenä kamarissaan ja vastasi äreästi pojan uteliaisiin kysymyksiin, vieläpä näytti syötäessäkin niin ajatuksiinsa vaipuneelta ja oppineelta, ettei tiennyt miten hänen kanssaan olla. Ja oli niitä semmoisiakin, jotka vain tahtoivat tiedoillaan loistaa, ottivat neuvoakseen ja opettaakseen koko talon väkeä ja turhantarkasti korjailivat kaikkia poikain puheita ja tekoja. Vaan ulkoa ei ainakaan tarvinnut niin paljon asioita lukea eikä niitä ymmärtämättä mielessään pitää. Sillä kotiopettaja oli akatemiassa ollessaan kuullut uudemmanaikaisesta opetustavasta ja semminkin jos hän oli ehtinyt lukea Mennanderin äsken-ilmestyneen väitöskirjan nuorison kasvatuksesta, tiesi hän kyllä, että lapsille ensin piti selittää asiat tarkalleen, todistaa ne oikeiksi järkisyillä, ottaa sopivia esimerkkejä avuksi ja kauniisti heille kuvailla miten perin huvittavia ja hyödyllisiä oppikirjan tiedot todella olivat. Vasta sitten tuli ne ulkoa lukea. Näin säästyi lapsi hämäristä ja

erehdyttävistä käsitteistä, ennakkoluuloista, jotka varjon tavoin olisivat hänen vastaista elämäänsä samentaneet.

Ja oli aineissakin eroa. Maisteri oli akatemiassa kuunnellut luonnontieteitä, taloustiedettä, ranskankieltä ja ehkä saksaakin, siveysoppia hän osasi ja viisaustiedettäkin. Nämät olivat tieteitä, joista elämässä oli käytännöllistä hyötyä eikä opilla mitään arvoa ollut, ellei sitä saanut elämässään käyttää. Näin oli opettaja selitellyt ja näin ajattelivat monesti pojan vanhemmatkin. Sellaisella opetustavalla jolla opettaja opetti ehti pian opintonsa loppuun ja pääsi varsin nuorena lukujansa yliopistossa jatkamaan. — Että tuollaisella opetustavalla useasti tottui väittelemään ja järkeilemään asioista niitä tuntematta ja antoi opettajansa itseensä tietoja ammentaa omasta puolestaan liioin itseään rasittamatta, oli myöhemmin hyvinkin tavalliseksi huomattu vika. Vaan näiden aikain kotiopetus ei ollut vielä sellaisiin liiallisuuksiin kehittynyt, siksi siinä oli liiaksi latinakoulun jälkiä.

Tällaiset olivat opetusolot kun Porthan, poikana vielä, opetteli tieteitten ensi alkeita. Ja näin saivat sivistyksensä ne nuorukaiset, jotka tähän aikaan ja vielä koko joukon myöhemminkin valmistautuivat Turun akatemiaan pyrkimään. Niitä olivat Porthanin ylioppilastoverit ja myöhemmin hänen oppilaansa. Toiset olivat latinakoulunkäyneitä talonpoikaisylioppilaita ja porvarispoikia, varattomia ja käytökseltään ujoja. Ne ottivat oppiarvon tai pappistutkinnon. Toiset tulivat virkamiesten kodeista ja joukossa oli pappien tahi porvarienkin lapsia, enimmäkseen kotiopetusta saaneita. Näistä tuli maamme virkamiehet ja sotilaat.

Viidentoista vanhana Porthan tuli ylioppilaaksi, merkittiin yliopiston jäsenkirjaan 5 päivänä marraskuuta 1754 ja vastaanotettiin pohjalaiseen osakuntaan. Samaan aikaan hän joutui toisen enonsa, Piikkiön tuomiokunnan tuomarin, Petter Juslénin holhottavaksi. Hänelle aukeni nyt ylioppilaselämä Suomen vanhassa akatemiakaupungissa, uudet tuttavapiirit ja uudet olot.

Ei ollut Turussa erikoisia merkillisyyksiä; näöltään ja laadultaan oli se yhtä paljon maaseutukaupunki kuin maamme keskusta. Kadut keskikaupungilla olivat kapeat ja mutkikkaat siinä kun ne vanhain kivirakennusten ja matalien puutalojen välitse kulkivat Aurajoen ainoalle sillalle. Vanha tuomiokirkko erottautui mahtavasti muista rakennuksista, sen juurella sijaitsi monin kerroin korjattu ja paikattu akatemiahuoneusto ynnä kirjasto. Hovioikeuden presidentin asunto ja raastupa olivat niiden ohella ainoat huomattavat rakennukset. Jokea kulkivat pienet matalakulkuiset alukset tuoden suuremmista lastattuja tavaroita ja sen rantoja seurasi rakennusrivi hyvän matkaa varsinaisen kaupungin ulkopuolelle. Paitsi porvaristoa asui Turussa joukko ruotsinkielisiä virkamiesperheitä, ja upseerejakin oli sinne majoitettu. Ne olivat kaupungin hienostoa, seurasivat Tukholman hovijuoruja ja valtiopäiväjuonia, tunsivat tarkoin toinen toisensa elämää ja oloja sekä kertoivat mielellään talonostoista, virkainmyynneistä ja kihlauksista. Tietysti ei yleisten asiainkaan harrastusta kokonaan puuttunut ja milloin joku kuninkaallinen merkkipäivä oli vietettävä tahi isänmaallisia raha-uhrauksia tehtävä osottautuivat turkulaiset innokkaiksi isänmaanystäviksi.

Akatemian opettajatkin kuuluivat kaupungin virkamiespiireihin ja heillä oli täydelleen vapaudenajan virkamiesten katsantotapa. Opettajatointa pidettiin ensi sijassa tuottavana tulolähteenä tahi yhteiskunnallista arvoa antavana omaisuutena; professorinpaikkoja ostivat opettajat toinen toisiltaan, siirsivät niitä sukulaisilleen ja tuttavilleen tahi pyydystelivät niitä kumarrusmatkoillaan Tukholmassa. M. J. Vallenius antoi vuonna 1758 professori Kraftmanille 3000 kuparitaaleria, jotta tämä olisi hakematta matematiikan-professorin virkaa. Samana vuonna ehdotettiin P. A. Gaddia kemian-professoriksi. „Yhtenä syynä siihen, että hän sitä haki," näin arvelee ainakin Vallenius, „lienee se, että hän kosii piispa Browalliuksen toista tytärtä ja ajattelee, että olisi vähän kunniallisempaa, jos hän olisi professori arvonimeltään. Muuten olen kuullut, että sekä tohtori Haartman että maisteri Pihlman, kemian-dosentti, ovat harmissaan siitä, että tämä tapahtui niin salavihkaan ja ettei tavallista ehdollepanoa tehty." Runouden professori Nääf oli sentään virkainhaussa innokkain. Vuonna 1761 valittaa professori Hassel, että Nääf yhtämittaa kiusaa häntä eroamaan virastaan ja luovuttamaan sen hänelle. Seuraavana vuonna pyrki Nääf kynsin hampain historian ja siveysopin professoriksi. Hänen kanssahakijansa Bilmark kertoo tästä: „Milloin uhkaa hän, kuten herrat professorit kertovat, tehdä akatemian onnettomaksi, jos hänet sivuutetaan, milloin hän surkeasti valittelee sortoa ja vainoa, milloin hän taas pitää tanssiaisia. Muutamia päiviä sitten oli hänen luonaan useita professoreita kesteihin kutsuttuina."

Vuosikausia oleskeli Nääf virkavapaana Tukholmassa etujaan valvomassa.

Kilpailu viroista ja kaikenlainen turhamaisuus aiheutti professorien kesken riitaisuuksia ja ikäviä retteloitä. „Akatemiassa käy tavallisuuden mukaan," kertoo Hassel 1760-luvulla. „Täällä syntyy rettelö rettelön perästä, niin että Hänen Ylhäisyytensä Kansleri tärkeitten asiainsa lisäksi täältä saanee useita vähäpätöisiä seikkoja. Muitten joukossa on se, että maisteri Schalberg valittelee kauheata puolueellisuutta ruotsalaisia vastaan. On merkillistä, että sitä valitetaan juuri teologisesta tiedekunnasta, jossa on vain yksi suomalainen, Gadolin, ja kaksi ruotsalaista, Mesterton ja Nääf." On turhaa ruveta tässä tarkemmin esittämään kaikkia niitä retteloitä ja häväistysjuttuja, joita professorien piirissä tapahtui. Professori Rossista kertoo Kalm, että hän joskus konsistoriossa esiintyi päihtyneenä antaen senmukaisia lausuntoja pöytäkirjaan. Hän, Haartman ja Nääf kokouksissa vähän päästä joutuivat riitaan. „Nääf ja Haartman ovat koko ajan kauheasti olleet toistensa kimpussa," kirjoittaa Kalm 1771. „Niin kylmä kuin Haartman muuten onkin on Nääf kuitenkin toisinaan niin suututtanut häntä, että luulin Haartmanin lentävän hänen niskaansa. On ollut samalla tuskallista ja naurettavaa nähdä noita molempia."

Virkatoimet näissä oloissa useinkin jäivät syrjäasiaksi. Luennot ja väitösharjoitukset alkoivat pitkin lukukautta, professorit koettivat niistä päästä niin vähällä kuin suinkin. „Herrat professorit ovat tällä lukukaudella alkaneet julkiset luentonsa näin", kertoo Kalm, „Vallenius 6 p. helmikuuta, Gadd kymmenentenä, Ross

yhdentenätoista, Hassel ja Planman kolmantenatoista, Olavi Pryss ja asessori Haartman seitsemäntenätoista, Gadolin kahdentenakymmenentenä, Bilmark kahdentenakymmenentenä seitsemäntenä ja Mesterton kuudentena päivänä maaliskuuta. Kirjasto avattiin helmikuun kahdentenatoista. — — — Graduaaliväitöskirjoista on vielä suurin osa painamatta; vika ei ole kirjapainossa, vaan herroissa esimiehissä, jotka eivät milloinkaan saa niitä käsistään."

Tällaisena olisi kuva akatemian opettajista kumminkin yksipuolinen. Ei näet puuttunut heidän joukostaan niitä, jotka innokkaasti ja uutterasti nuorisoa ohjasivat. Clewberg oli taitava ja laajaoppinen itämaisten kielten tuntija, parhaillaan hän esitti luentosarjaa raamatunkritiikistä. Vanha historian ja moraalin professori Scarin luennoi jo viimeisiä vuosiaan. Hän oli entisen oppineisuuden parhaimpia edustajia. Elintavoissaan säännöllisenä, rauhaa rakastavana ja vaatimattomana työmiehenä hän vaikutti; kirjoitti tavattoman lukuisia latinalaisia väitöskirjoja, joissa hän esitti Suomen muinaisuutta mitä lähimmästi Ruotsin mainioon muinaisuuteen, sen valloituksiin ja sankaritekoihin liittyneenä. Väitöskirjain kirjoitustapa on vaikeatajuista ja raskasta. Yhtä säännöllinen ja tarkka opetustoimessaan oli latinanprofessori Hassel, suora ja ehytluonteinen ukko, joka roomalaisen kirjallisuuden ohella rakasti tervettä maaelämää ja itse viljeli maatilaansa Turun lähistöllä. Ja joskin moititaan taloustieteen professoria Kalmia siitä, että hän opillansa liiaksi käytännöllistä hyötyä tarkoittaen vahingoitti oppineisuuden arvoa ja jos kohta hän tieteellisiltä töiltänsä laimin-

löi luentojaan ja viime vuosinaan antoi rakkaan kasvitieteellisen puutarhansakin rappeutua, oli hän oppineena ehkä kuuluisampi kuin kenkään hänen maanmiehistänsä ja erinomaisen herättävästi ja voimakkaasti oli hän heihin vaikuttanut.

Kumminkin oli akateeminen elämä hiljaista, melkein velttoa. Kuljettiin vanhoja totuttuja latuja, seurattiin perittyjä muotoja; yhteishenkeä ja yhteistointa puuttui. Turhaan koetti ruotsalainen Gjörwell, vetoamalla suomalaisten isänmaallisuuteen ja kunniantuntoon, yllyttää heitä yhteiseen, järjestettyyn ainesten kokoiluun ja oman sanomalehden perustamiseen. Kaikilla oli kylliksi yksityistoimistaan. He kokoilivat aineksiaan näköjään omaksi ilokseen vaikkeivät he niin kateellisia kokoelmistaan olleetkaan kuin vanha konrehtori Turdin, joka ei niitä kenellekään ihmiselle näyttänyt. Ja enin aika meni akateemiseen opetustoimeen sekä nuorien ylioppilaitten yksityiseen ohjaamiseen.

Ylioppilaat asuivat kaupungilla vähävaraisten porvarisperheitten ja matamien luona, söivät kotoa tuotuja eväitään tahi kävivät ruokapaikoissa. Varakkaitten ja sivistyneitten luona oli vaikea asuntoa saada. Kotiopetuksen saaneet, usein vielä alaikäiset ylioppilaat saapuivat kaupunkiin opettajainsa seuraamina, jotka akatemiassakin heidän lukujansa ohjasivat. Se olikin paras keino päästä lukuihin käsiksi ja oppia luentoja käsittämään. Vähävaraiset eivät siihen olleet tilaisuudessa, ja heidän opiskelunsa olikin usein sitkeää ponnistelua opinaarteitten saavuttamiseksi, omin päin, ilman ohjausta ja ilman varoja. Usein täytyi luvut keskeyttää, kun eväspussi oli tyhjentynyt ja vähät rahat loppu-

neet; piti silloin painautua maaseudulle kotiopetuksella rahoja hankkimaan.

Sellaisilla ei ollut akatemiakaupungissa tilaisuutta seurustelun kautta tapojaan hienontamaan, jota valistusaika kumminkin sivistyneeltä vaati. Entisaikain raakuutta ja ylimielistä vallattomuutta tulikin heissä aina tuon tuostakin näkyville. Milloin naulittiin yliopiston ilmoitustaululle opettajista pilarunoja ja häväistyskirjoituksia, joissa matkittiin akateemisten väittäjäisjulistusten latinalaista kirjoitustapaa, milloin taas meluttiin luennoilla tahi jäätiin miehissä pois maisterinvihkijäisistä. Hyvä oli, jos nuorison metelöimishalu jäi tähän. Silloin tällöin kuului näet valituksia siitä, että hääkemuissa oli reuhattu, miekkoja paljastettu ja järjestyksenvalvojia ahdistettu. Joskus olivat öiset metelit herättäneet kunnialliset porvarit sikeästä unestaan, he olivat kuulleet portteja kolhittavan sekä ovia ja akkunoita lyötävän säpäleiksi. Verratessaan elämää Turussa muitten akatemiakaupunkien oloihin saattoivat ulkolaiset matkustajat kuitenkin kiitellä täkäläistä järjestystä varsin hyväksi. Opettajat olivatkin vähän väliä neuvoneet ylioppilaita ahkeruuteen ja hyviin tapoihin, kaikenlaisten näytäntöjen antaminen oli lukukausien aikana kielletty ja ylioppilaita käsketty pysymään kotosalla kello kymmenen jälkeen. Ei voitu sille mitään, että he rangaistustenkin uhalla hiipivät Turun pilkkopimeillä kaduilla ja kuluttivat aikaansa pelipöytäin ja maljain ääressä.

Väittäjäiset ja juhlapuheet akateemisina merkkipäivinä olivat huomatuimpia tapauksia ylioppilaselämässä. Mutta joskus sekaantui siihen valtiollisen tahi puolue-elämän vaikutusta. Tuskin oli Porthan yliop-

pilaaksi tullut, kun uusi piispan ja samalla vastaisen varakanslerin vaali oli toimitettava. En rupea tässä kuvailemaan sitä kiihkoa, mikä koko maassa ja varsinkin Turussa sen johdosta vallitsi. Eri ehdokkaitten hyväksi käytettiin kaikenlaisia keinoja, levitettiin halventavia huhuja ja syytöksiä vastaehdokkaasta, lahjottiin vaalimiehiä ja pantiin toimeen kestejä. Lentokirjoja levisi. Puolueet käyttivät erittäinkin hyväkseen erästä arkaa asiaa, jonka ne tiesivät helposti saavan ihmisten intohimot liikkeelle, ne näet vetosivat siihen katkeruuteen, joka oli olemassa suomalaissyntyisten ja ruotsalaissyntyisten välillä. Siinä ne täysin onnistuivatkin. Ylioppilaatkin joutuivat kiihkoon, sillä olihan heidän omia opettajiaan vaaliehdolla; he sepittelivät solvauksia ja laativat häväistyskirjoituksia ruotsalaisia opettajiaan vastaan. Kun vihdoin riita oli päättynyt ja professori K. F. Mennander oli piispaksi valittu, katsoi hän varakanslerina viisaimmaksi kutsua ylioppilaat kokoon ja pitää heille ankara nuhdesaarna heidän kansallismielisen politikoimisensa vuoksi.

Vaikeampaa olisi kuvata miten Ranskasta käsin tulleet vapaamieliset ja kumoukselliset aatteet levisivät nuorisoon. Se tapahtui tietysti varsin hitaasti ja ensinnä sivistyneimpäin joukossa. Huomaa vain miten professorit opetuksessaan alkavat ylioppilaita niistä varottaa ja teologit kirjoittavat erikoisia väitöskirjoja uusmuotista jumalanpilkkaamista vastaan. Valistuskirjailijain ja niiden ohella kevyitten ranskalaisten romaanien luku pääsee vauhtiin. Akatemiassa on jo kauvan pohdittu viisaustieteellisiä, siveysopillisia, valtiota ja yhteiskuntaa koskevia kysymyksiä; valistuskirjailijain kumous-

mietteet koskettelevat samoja kysymyksiä; siispä heidän väitteensä otetaan esille ja kumotaan siinä samalla. Oppineen tehtäväksi tulee nyt perustella ihmisten velvollisuuksia yhteiskuntaa, valtiota ja kirkkoa, kanssaihmisiä ja itseä kohtaan; hänen pitää suojella hyödyllisiä laitoksia ja perittyjä kunniallisia mielipiteitä kevytmielisiltä hyökkäyksiltä. Mutta hänen tulee samalla parantaa väärinkäytöksiä ja osottaa epäkohtia. Parannusten ja uudistusten tarve käykin nyt yhä yleisemmäksi ja henkistä uudistusta ruvetaan kaipaamaan sen voimakkaan taloudellisen kehityksen rinnalle, joka jo kauvan on ollut vauhdissa.

Niin oli oppi tästä lähtein oleva käytännöllistä, vieläpä kaksin verroin. Luonnontieteilijät ja taloustieteilijät olivat jo kauvan sitten älynneet tieteittensä tehtävän. Oli jo kylliksi kauvan katseltu, miten talonpojat ikimuistoiseen tapaansa viljelivät laihoja maitaan, rakensivat kalliisti ja epäkäytännöllisesti asuinhuoneensa ja kuluttivat aikaansa epämukavain kulkureittien tähden turhanaikaisen pitkillä kaupunginmatkoilla. Tulvat olivat vuosittain saaneet yletä niityille ja pelloille, kaskimailla olivat kyteneet sankkojen metsien jätteet ja mieletön kalasteleminen oli lopettaa kaiken kalansuvun vesistöistä. Tämähän oli sulaa hulluutta, tappiota tappion jälkeen. Ja mikä sen aiheutti? Valistumattomuus, tietojen puute.

Sivistyneitten, tietävien, täytyi tässä auttaa. Ei nyt enää sopinut kuluttaa voimiaan syventymällä muodollisuuksiin ja turhiin viisaustieteellisiin mietintöihin. Katse oli luotava lähimpään ympäristöön ja valtakunnalle oli hankittava uusia varallisuuden lähteitä sa-

moin kuin kanssaihmisille parempia oloja. Oli ensinnä saatava selville millaiset olivat epäkohdat, millaisia maan suomat edellytykset ja millaisia silloiset elinkeinot ja sitten oli osotettava parannuskeinot. Niinpä turkulaiset professorit kokosivat tietoja ja kirjoittelivat väitöskirjoja näistä asioista. Ilmestyi tutkimuksia tervanpoltosta Pohjanmaalla, kalastuksesta Kokemäen joessa, sekotetun peltomaan tuntemisesta, salpietarin valmistuksesta, uusien vesiväylien aukomisesta — kukapa jaksaisi niitä kaikkia luetella. Kokeiluja tehtiin, uusia viljelystapoja, ulkomaisia kasvia ja parempia työkaluja koetettiin. Ja kaikesta tästä odotettiin maalle ihan erinomaista, taloudellisesti loistavaa tulevaisuutta.

Muittenkin tieteitten edustajat halusivat kohdastansa hyödyttää. Eihän hyvinvointi ollut yksinomaan taloudellisilla keinoilla saavutettavissa. Kansalle ja ennen kaikkea herrassäädylle oli kaikenlaista tietoa annettava, piti poistaa ennakkoluuloja, parantaa tapoja, kohottaa siveellisyyttä, opettaa ihmisille heidän velvollisuutensa. Sivistyneet olivat varmasti vakuutettuja siitä, että näillä keinoilla parannus jotenkin helposti oli saavutettavissa ja kuvittelivat jo mielessään valistuneen ja järkevän ihmiskunnan tulevaa onnellisuutta.

Vaan tälläkin alalla täytyi ensin tarkoin tuntea epäkohdat, jotta niitä voitaisi poistaa. Henkisten eli humaanistenkin tieteitten edustajain tuli oppia tuntemaan ympäristöänsä, tietää millaisissa oloissa he oikeastaan elivät, millainen oli kansa ja millainen kaukainen maalaisseutu. Eikä vain tätä. Kaikilla tämän puolen asukkailla oli yhteiset tavat, samallaiset olot ja sama kieli. Tarpeet ja edut olivat niinikään yhteiset. Sitä ei ollut

vaikea huomata, jos vähänkin oli tottunut ympärilleen silmäilemään. Pohjanmaan kaupungit varustautuivat juuri nyt omasta ja koko laajan suomalaisen sisämaan puolesta hankkimaan itsellensä kauppaoikeuksia, joita ruotsalainen emämaa tahtoi niiltä kieltää. Suomalaiset virkamiessuvut olisivat mielellään pitäneet täkäläiset virat omana omaisuutenaan, mutta ruotsalaiset kilpailijat tekivät ne riidanalaisiksi. Suomen erikoinen asema oli luonut omat erikoiset tarpeet ja sen nykyisyys oli vähitellen sellaiseksi tullut oman entisyyden vaikutuksesta.

Näin kääntyivät siis humaanisten tieteittenkin edustajat, kielimiehet, historiantutkijat, maantieteilijät, yksinpä siveysopin edustajat keräämään tietoja omasta maastansa ja koettivat opetuksensakin niin sovittaa, että sen tulokset erityisesti suomalaisia hyödyttivät. Mutta monet heistä muistelivat Daniel Jusleniuksen harrastuksia ja työllään he samalla tahtoivat osottaa, että juuri heidän kansansa kaikkine erikoisuuksineen oli mitä suurinta arvoa ja kunnioitusta ansaitseva.

Jos ajattelee niitä henkilöitä, jotka olivat nämät pyrkimykset omikseen ottaneet, muistuu ensimäiseksi mieleen Mennander, aikoinaan professori ja pohjalaisen osakunnnan inspehtori, vuodesta 1757 piispa ja akatemian varakansleri. Luonnontieteen opettajana oli hän lämpimästi harrastanut maan taloudellista vaurastusta ja lukuisia väitöskirjoja sitä varten kirjoittanut. Mutta myöhemmin oli hän yhä enemmän kiintynyt henkistä edistystä ohjaamaan. Hän oli suuri kokoilija. Kansanrunoja, muinaisjäännöksiä, vanhoja suomenkielisiä kirjoja ja käsikirjoituksia, melkeinpä kaikkea, joka oli

omansa antamaan tietoja hänen isänmaastansa ja sen muinaisuudesta, hän keräili. Kokoilemalla ympärillensä samanmielisiä henkilöitä ja ohjaamalla heitä samanlaisiin harrastuksiin oli Mennanderista vähitellen tullut Turun ja samalla koko Suomen henkinen keskus.

Mennanderin kaupunkitalossa tahi hänen omistamallaan Ala-Lemun tilalla kävi akatemiakaupungin parhaimmistoa vieraana. Taloustieteen suuri harrastaja Kalm oli Mennanderin läheisimpiä ystäviä, latinanprofessori Hassel, laamanni Paleen ja Petter Juslén olivat hänen sukulaisiaan. Mennanderin pojan luona, joka nyt professori Bilmarkin johdolla perehtyi valmistaviin tieteellisiin opintoihin, kävivät nuoret Juslénit, Porthanin serkut, vähän väliä vierailemassa. Vanhin näistä, hänkin Petter Juslén nimeltään, Porthanin ikätoveri ja opintokumppani oli taas varsin läheisesti Porthaniin kiintynyt. Heidän keskinäinen ystävyytensä kesti läpi elämän ja kun Juslén vuonna 1794 kuoli Tukholmassa korkeimman tuomioistuimen jäsenenä, tuntui hänen poismenonsa Porthanista kovin katkeralta. „Kun tunsin varsin tarkasti hänen lahjakkaan ja nopeastikäsittävän mielensä“ — kirjoitti hän eräälle ystävälleen — „yhtä vakavan vanhempina päivinä kuin se oli nuoremmalla ijällä ilakoiva ja leikkisä — sekä hänen rehellisen ja kunnioitettavan luonteensa, en voinut muuta kuin rakastaa ja kunnioittaa häntä; ja kun tähän vielä liittyi melkein lapsuudesta asti kestäneen lakkaamattoman tuttavallisuuden side, niin onhan luonnollista, että tämä vaurio on koskenut minuun enemmän kuin mikään tähän asti kärsimäni ja aina on jääpä sydämelleni pakotukseksi.“ Äitinsä sukulaisten kautta joutui Porthan jo

ylioppilasvuosina kanssakäymisiin Mennanderin kanssa ja heidän välinsä kävi, suuresta ikäerotuksesta huolimatta, yhä läheisemmäksi. Mennanderin lähin tuttavapiiri tuli hänenkin tuttavapiirikseen ja sen harrastukset hän alkoi tuntea omikseen.

Porthan, uuttera maalaisnuorukainen, ei kuitenkaan ensi aluksi liene soveltunut siihen nuorisojoukkoon, joka piispan kartanoon kokoontui kaikkien hemmotteleman, turhamaisen ja pikkuvanhan piispan- ja varakanslerin-pojan ympärille. Kirjeissään tämä puhuu usein serkuistaan ja „pikkuserkuistaan Kustaasta ja Freedrikistä Linnunpäässä", sukulaisistaan ja kotiopettajastaan, mutta Porthanista ei sanaakaan. Melkein yhtä vähän tietävät muut lähteet hänen ylioppilas-ajastaan kertoa. Pohjalaisen osakunnan pöytäkirjat vain mainitsevat hänen ajan tavan mukaan eräässä kokouksessa vuonna 1757 pitäneen harjoituspuheen, aineesta: „Miten pitkälle ulottuu sodan oikeus?" Kysymyshän oli mieltäkiinnittävä, koska Pommerin sota juuri oli alkamassa.

Uutterasti Porthan lukuihinsa syventyi; sitä todistavat sekä opettajien että toverien kiittävät lausunnot vähäistä myöhemmältä ajalta. Lukuja ohjasi alussa nuori maisteri Kristian Cavander. Useihin tieteisiin perehtyi Porthan ja kuunteli monia opettajia, mutta filosofian ja historian ohella oli latinalainen ja ruotsalainen kirjallisuus sekä kaunopuhe hänen pääaineinansa.

Mitä luuli Porthan ja hänen kanssansa lukemattomat latinaa lukevat ylioppilaat löytävänsä antiikin kirjailijain vanhoista teoksista? Siitä asti kuin oli alettu riidellä antiikin ja uuden ajan kirjailijain etevämmyydestä oli niitä, jotka pitivät latinalaisten kirjailijain tunte-

musta joutavana oppineisuuden osotteena, josta ei mitään käytännöllistä hyötyä tavalliselle ihmiselle lähtenyt. Ja käytännöllinen hyötyhän nyt määräsi opin arvon. Eikä nyt enää lyönyt leiville oppia ulkoa lauselmia kirjailijoista ja heidän selittäjistään, ei kannattanut kulkea Casaubonuksen, Meursiuksen ja muitten vanhain latinantuntijain nimet huulillaan; latinalaisten puheitten ja runoteosten sepitys alkoi akatemiassa vähetä.

Mutta Hassel, latinanprofessori, saattoi oppilailleen selittää latinan suurta merkitystä. Antiikin kirjailijoissa piili varsin paljon asiallista tietoa, filosofiaa, historiaa, kielioppia, runotaitoa ja kaunopuheen sääntöjä, ja tätä tietoa olivat monet oppineitten polvet lisäilleet sekä täydennelleet. Siinä oli kokonainen aarre, latinankielellä kirjoitettuna ja latinan kielellä selitettynä, mukautuen tämän kielen kaikkiin vivahduksiin, selittäen niitä ja saaden niistä selityksensä. Tämä tietovarasto, selvänä ja yksinkertaisena, oli verraton pohja sille, joka uskalsi heittäytyä nykyajan moninaisten mielipiteitten ja laajain hajallisten tietojen mereen. Väitöskirjoissa lähdettiin vanhan ajan kirjailijain mielipiteistä, ja puheita höystettiin heidän lausunnoillaan. Ne olivat yhtämittaa ajatuksissa. Ja niiden kirjoitustapa, selvää, yksinkertaista ja asiallista kun oli, sopi erinomaisesti esikuvaksi sille, joka halusi omaa esitystapaansa sellaiseksi saada. — Oli varsin luonnollista, että vanhan latinanprofessorin ajatustapakin hänen rakkaista latinalaisista kirjailijoistaan sai leimansa ja että hänen oppinsa, niin käytännöllistä ja uudenaikaista kuin se olikin, levitteli käsitteitä, jotka olivat antiikin humaanisuudelle ominaisia.

Antiikin kirjailijoista aukeni nimittäin aivan omituinen katsantotapa ja erikoinen elämänihanne, humaanisuus. Se näki maailman kaikkine katkerine ja sydäntä-särkevine soraäänineen pohjaltaan sopusointuisena ja eheänä kokonaisuutena; jokainen yksityinen kykeni, jos oikealla tavalla pyrki, liittymään siihen täydentävänä jäsenenä, hän toimi samalla yhteishyvän eteen ja omaksi edukseen, täytti kansalaisvelvollisuutensa ja tuli itse onnelliseksi. Näin hän tosin saattoi menetellä vasta sitten kun oli oppinut hillitsemään itsensä ja voittamaan luontaiset intohimonsa, kun hän oli ymmärtänyt pitää arvossa lähimmäisensä ihmisyyttä kuin omaansa ja kaikessa osannut pyrkiä ainoastaan yhteishyvän kautta omille eduilleen. Tätä samalla itsensä uhraavaa ja järkevää toimintaa suosi viisas kaitselmus, se, joka oli järjestänyt maailman ihmeteltävän tarkoituksenmukaiseksi koneistoksi ja samalla ihmeteltävällä tavalla johti ihmiskuntaakin hyvyyttä ja onnellisuutta kohti. Luottaen siis tähän järkevään kaitselmukseen ja samalla omaan toimintaansa saattoi jokainen innolla ja uskalluksella työskennellä oikean asiansa puolesta.

Porthan, nuorena ylioppilaana vasta elinuraansa alkamassa, löysi tästä pohjan pyrinnöilleen ja intoa töihinsä. Ihmeekseen hän oli huomannut monessa toverissaan ja muissakin tutuissaan olemusta ja ajatustapaa, joka tuntui hänestä vieraalta ja vastenmieliseltä mutta ei kumminkaan kokonansa oudolta. Ja ranskalaisten valistuskirjailijain viehättävissä ja kevyissä kirjasissa, joista kaikkialla keskusteltiin ja joita kaikkialla luettiin, löysi hän juuri tuota samaa, hänelle vierasta henkeä.

Hillittömän ivallisesti ja poikamaisen vallattomasti asettuivat nuoret ylioppilaat, lahjakkaat maisterit ja keikailevat hovioikeuden virkamiehet mestaroimaan vanhaa oppineisuutta latinalaisine väitöskirjoineen kaiken maailman mahdollisista ja mahdottomista aineista, filosofian kummallisuuksia ja logiikan monimutkaisuuksia, kaikkea turhaa tunnollisuutta ja tarkkuutta, jolla heitä akatemiassa oli kiusattu. Hyvä sukkeluus ja henkevä pila oli paljon enemmän arvoinen, olipa siinä sitten rivoutta joukossa ja ilkeyttä pohjalla. Ja mitä hyödytti kaikenlainen vanhanaikainen saarna moraalista, velvollisuuksista Jumalaa, maailmaa, yhteiskuntaa, omaisia, itseänsä ja ties keitä kaikkia kohtaan, ikävä itsensä hillitseminen ja muu tuollainen?

Oli elämä edessä, viettelevänä ja viehättävänä. Sitä kelpasi nauttia. Rothstenin talossa sillan korvalla oli tanssiaisia ja iltamia sekä pelipöytiä tarjolla, oli kepeätä ja nuorta seuraa maljoineen ja pilapuheineen, runonsepustuksineen ja ystävyysliittoineen. Virastossahan yleni kumminkin vähitellen, seuraelämässä sai suosijoita ja tuttavuuksia, jotka auttoivat eteenpäin, miellyttävällä käytöksellä sai kannattajia ja rahalla virkoja. Juuri tällainen elämä kehitti ihmistä, opetti häntä selviämään kaikissa tämän maailman pikkumaisuuksissa ja monimutkaisissa suhteissa ja aina pysymään päälläpäin.

Niin syvästi kuin Porthan vihasikin ja halveksui tätä loisteliasta tyhjyyttä ja pintapuolista itsekkäisyyttä, esiintyipä se sitten kylmänä ja laskevana tahi kevytmielisenä ja nautinnonhimoisena, niin olihan kaikessa tuossa kumminkin jotakin oikeutettua. Täytyihän

myöntää, että noitten kevyitten seuramiesten käytöstapa monesti oli mallikelpoinen, että oppineisuus vanhemmalla polvella tosiaan oli ikävystyttävää ja luonnotonta laatua ja että olevissa oloissa oli paljon moitittavaa ja halveksuttavaa. Ei tosiaankaan riittänyt se, että oli tavoiltaan suora ja kirjoihinsa perehtynyt, täytyi tuntea elämää, osata sulavasti seurustella ihmisten kanssa ja mukautua, jos niin tarvittiin, välttämättömiin jokapäiväisyyksiin. Syvällinen juopa rehellisen, uurastavan pyrkimyksen ja itsekkään hetkennauttimisen välillä, joka useasti oli saattaa kustavianisen ajan oppineet epätoivoon ja jota Porthankin myöhemmin katkerasti on valitellut, ei hänestä kumminkaan näyttänyt ylipääsemättömältä.

Vaan opinnoissa kuluivat ylioppilasvuodet ja tutkintojen sekä opinnäytteitten aika tuli. Vuonna 1758 Porthan puolusti harjoituskirjoitustansa *Revelationi quid debeat philosophia nostra?* (Mistä filosofiamme tulee ilmestystä kiittää?) professori Jaakko Haartmanin johdolla. Jumalan ilmoitettua sanaa, hänen armon ja iankaikkisen elämänlupauksiaan ottaa tekijä — oli tämä sitten Porthan tahi hänen opettajansa Haartman — puolustaaksensa uudistajain vihamielisiä hyökkäyksiä vastaan. Nehän ovat kaiken hyveen perustana; niitä vailla voi kyllä kauniisti puhella velvollisuudesta, uhrautumisesta ja siveellisyydestä, mutta elämässä ja toiminnassa ei siten tule toimeen. Syvästi on inhimillinen lankeemus ja turmelus tunnettava, tulevan elämän palkinnot ja rangaistukset pysyvät alati ainoina todellisina elämänohjaajina. Kirjoitusta lukiessa joutuu ajattelemaan: miten saattaa henkilö, joka pyrkii antiikin sopusuhtaiseen

ja täyteläiseen katsantotapaan ja joka sen lisäksi vielä on vakuutettu siitä, että ihmiskunta pohjaltaan on hyvä ja kykenee vähitellen kehittymään yhä suurempaan hyvyyteen ja onnellisuuteen, miten saattaa sellainen henkilö samassa hengenvedossa saarnata inhimillisen luonnon syvää turmelusta ja alati tarvittavaa lunastusta suuresta synnintaakasta. Siinä yksi niitä monia ristiriitaisuuksia, joita tämä aika, joka juuri oli Porthanin nuoruuden aika, oli täynnänsä. Mutta useimmille humaanisuuden harrastajille tämäkin ristiriita jäi vähäpätöiseksi, sillä he taisivat merkillisesti mukauttaa uskontonsa humaanisuutensa mukaiseksi.

Vuotta myöhemmin puolusti Porthan oppiarvon saavuttaakseen muutamia tieteellisiä, etupäässä viisaustieteellisiä mietelauseita professori Jaakko Gadolinin johdolla. Suoritettuaan tavanmukaiset tutkinnot ja täytettyään näin kaikki tieteellisen oppiarvon ehdot seppelöitiin Porthan filosofian maisteriksi elokuun 25 p. 1760. Hänen ylioppilasaikansa oli nyt päättynyt.

II.

Porthan aikoi yliopistomieheksi. Halu veti lukuihin ja tutkimuksiin, tieteelliseen toimintaan. Oli niin tavallista sitäpaitsi, että virka ikäänkuin perintönä kulki suvussa, pappien pojat tulivat papeiksi, virkamiesten virkamiehiksi ja missä oli sukulaisissa ansiokkaita arvomiehiä ja tuttavapiiri ulottui henkiseen valiojoukkoon, siinä oli yliopistollinen toimi likeisenä silmämääränä. Mahdollisuudet olivat vielä vähälukuiset, elinurat harvat ja esimerkit vetivät seuraamaan. Ja sinnehän veti halukin ja omien taipumuksien tunto.

Porthan kirjoitti jatkoksi ensimäiseen väitöskirjaansa toisen osan ja pääsi tämän nojalla kaunopuheen dosentiksi vuonna 1762. Vaan virattoman maisterin ja vielä dosentinkin täytyi lukujensa ohella hankkia elatuksensa. Niinpä hän antoi yksityisopetusta nuorille ylioppilaille, kun he vähätietoisina ja kokemattomina, kuten hän itsekin ennen, tulivat akatemiaan. Opetettiin tieteitten alkeita koulutietojen tapaan, luettiin joku sivu kerrallaan, selitettiin ja kuulusteltiin sitä, käännettiin vieraskielisiä tekstejä ja kirjoitettiin aineita. Vaan annanpa senaikaisen nuoren ylioppilaan itsensä, K. F. Mennanderin, puhua luvuistaan jotta niiden laatu paremmin selvenisi: „Maanantai-, tiistai- ja tuorstai-aamu-

päivinä luen Hyphoffin historiaa", kertoo hän, „perjantaisin aamupäivällä pientä ruotsalaista siveysoppia; sitäpaitsi kirjoitan kaikkina noina aamupäivinä latinalaisen kirjoituksen, iltapäivillä taas harjottelen kaunokirjoitusta ja selittelen kappaleen Corneliusta. Keskiviikkona ja lauvantaina edellä puolisen luen maantiedettä; iltapäivisin kirjoitan kaunokirjoitusta ja luen joko katkismusta tahi Hübnerin historiaa." Mennander oli silloin kaikkein nuorimpia ja aivan alkava, mutta vähän vanhempainkin opetus oli sentapaista ja sama kotiopettaja ohjasi useimmissa aineissa.

Luennot olivat alkeisopetuksen jatkoa. Niitäkin pidettiin oppikirjain johdolla. Käytiin lävitse vähän laajempia ja vähän vaikeampia oppikirjoja; ne kaipasivat enemmän selittelyä ja niihin sopi liittää useampia tietoja, kertoa laajemmaltikin asioita. Oli tavallista, että opettaja yliopistonkin oppisijalta opetti useampaa ainetta. Vanhat professorit luennoivat kukin tiedettään, vaan kaikki eivät kuulijoitaan tyydyttäneet: mikä esitti vaikeatajuisesti, mikä pysyttelihe liiaksi rajoitetulla alalla; ja vaikkei niinkään ollut, jäi aina nuorelle opettajalle monenlaista opettamisen tilaisuutta. Porthankin luennoi julkisten luentojensa ohella useita aineita, m. m. logiikkaa, siveysoppia ja viisaustiedettä.

Porthanin omat opinnot ja tutkimukset liittyivät tähän. Kun hän perehtyi opetusaineisiinsa, tuntui siltä, että ne soveltuivat yhteen, täydensivät toisiansa ja käsittivät melkeinpä koko elämässä tarvittavan tietämyksen piirin. Kun esimerkiksi lueskeli sielutiedettä ja tarkkasi ihmissielun ja ihmiskielen läheistä suhdetta, alkoi käsittää kielitiedettäkin aivan uudella tavalla. Siveysoppi selveni

täydelleen vasta sitten kun otti historiasta sopivia esimerkkejä, näytti miten Rooman valtakunnan perikadon syynä oli ollut yleinen tapainturmelus tahi miten Lykurgoksen säätämä heloottivaino oli raaistuttamalla Spartan tapoja jouduttanut tämän valtakunnan rappeutumista. Tahi miten tuntuikaan jumaluusoppi luontevalta, kun luonnontieteilijän silmillä katseli Jumalan suurta luomakuntaa kuin kellokoneistoa, jonka viisas mestari oli niin järjestänyt, että kaikki ratakset hairahtumatta toisiinsa kävivät. Ja kaunopuheisuus, Porthanin virallinen opetusaine, tarvitsi kaikkia näitä tietoja avukseen, sillä mitenkä taisi se olla asiallisen tiedon mallikelpoista esittämistä, ellei tietoja ollut käsillä.

Niinpä muodostui Porthanissa laaja monioppisuus. Ei se sentään ollut entisajan monioppineitten ja kokoilijain unohtumista kirjain ääreen siksi, että oli huvittavaa tietää merkillisiä asioita ja nauttia suuresta tietovarastostaan. Eikä se myöskään ollut uudenaikaista valistajain halua omistaa itsellensä uusimmat, jyrkimmät ja äärimmäisimmät mielipiteet, jotta niiden avulla voisi tuomita olevaisia oloja ja vaatia niiden kumoamista. Ei. Porthanin oppi oli varsin käytännöllistä ja sellaisten syvällisten kysymysten kuin tahdonvapauden, jumalan olemassa-olon tahi sielun kuolemattomuuden käsitteleminen huvitti häntä vain sikäli kuin niistä lähti jotakin käytännöllistä hyötyä ihmisen siveelliselle toiminnalle. Hän puuttui kaikkiin kysymyksiin, jotka näyttivät tarpeellisilta hänen, hänen oppilaittensa ja muitten kanssaihmistensä tietää viisaasti elääkseen tässä maailmassa.

Mutta Porthan vaati, että opin tuli olla kriitillistä ja varmaa. Kun hän jotakin luki, koetti hän aina itselleen selvittää miten luettu sopi siihen mitä hän ennen tiesi; jos se tuntui oudolta ei hän aluksi uskaltanut sitä hyväksyä eikä hylätä. Viisas epäily oli hänestä kaikessa luvussa välttämätöntä. „Epäily on — mielestäni — pidättää hyväksymistään jonkun aikaa eikä tehdä johtopäätöstä ennenkuin asia on varma. Se on aivan toista kuin jonkun väitteen intoisaa ja vihamielistä ahdistamista, sillä tällainen menettelyhän osottaa tutkijan aivan puolueelliseksi. Eikä minua miellytä niidenkään ohje, jotka pitävät jokaista mielipidettä vääränä kunnes se heille oikeaksi todistetaan; minulle riittää se, että pidän asiaa vielä tutkimattomana, tuntemattomana ja epäiltävänä, kunnes olen tarkemmin sitä tutkinut ja olen sen selvästi osottanut joko oikeaksi tahi vääräksi.“ Aivan tyynesti ja intohimottomasti, ilman mitään ennakkoluuloja tahtoi Porthan siis tutkia asioita ja niin luuli hän voivansa hankkia itsellensä opin, joka oli oikea ja varma.

Akateemisissä väittelyissä sai Porthan tilaisuutta koetella oppinsa kestävyyttä. Vuonna 1765 esiintyi hän ensimäisenä vastaväittäjänä nuoren Mennanderin väittäjäisissä; puolustajan, varakanslerin pojan, tähden oli tapaus akatemian merkkitapauksia, maaherra, hovioikeuden jäseniä ja melkein kaikki professorit olivat läsnä. Itse väittely kait tapahtui vain näön vuoksi. Toista oli Olavi Schalbergin väitöstilaisuudessa vuonna 1771. Kalm kertoo siitä: „Sitten esiintyi maisteri Porthan ylimääräisenä, hän piteli Schalbergiä pahemmin, niin ettei tällä ollut mitään sanottavaa, ja vielä

enemmän kiusatakseen häntä väitti Porthan, että Schalbergin mainitsema arabialainen sanajuuri oli tämän itsensä keksimä ja ettei sitä missään arabialaisessa sanakirjassa ollut. Todistaaksensa sitä toi hän esiin arabialaisen sanakirjan ja pyysi Schalbergiä näyttämään itsellensä tuon juuren. Mitä saattoi Schalberg tehdä kun ei osannut ainoatakaan kirjainta lukea? Porthan todisti silloin, että Schalberg oli mestari metsästämään, kalastamaan ja soittamaan sekä jotakuinkin metafysiikassa, mutta ei missään muussa."

Mieleiseensä työhön joutui Porthan, kun hän vuonna 1764 pääsi yliopiston kirjastonhoitajan apulaiseksi. Hän perehtyi nyt esteettä Turun ainoaan suureen kirjavarastoon, kaikki sen kuulut teokset olivat joka päivä hänen silmäinsä edessä, kirjamarkkinain huomattavat uutuudet hän sieltä heti sai käsiinsä. Jokainen niistä oli lisä hänen oppiinsa, hän merkitsi sen sisällön mieleensä niinkuin nimenkin luetteloon ja niin pysyi hänen oppinsa aina uudenaikaisena. Sitäpaitsi alkoivat Porthania huvittaa vanhat harvinaisiksi käyneet kirjat kummallisine nidoksineen ja käsikirjoitukset vanhanaikuisine kirjaimineen. Hän vastaanotti kirjastoon saapuneita lisiä, huomasi kokoelmain täydentyvän, oli ylpeä aarteista, joita siellä oli, ja koetti kaikin voimin etsiä uusia, ehkä vielä saatavia. Porthanissa kasvoi näin kokoilemishalu, tuo kaiken tutkimuksen tärkeä alkusyy ja muinaisuuden todistuskappaleet kävivät hänelle rakkaiksi.

Vaan ei hän siltä eksynyt kokoiluinnon liiallisuuksiin, ei hän kateellisena vartioinut aarteitaan eikä salaillut harvinaisuuksiaan. Päinvastoin piti jokaisen

saada niitä esteettä käyttää, saada kirjastosta mikäli mahdollista kaiken minkä tarvitsi lukuihinsa tai töihinsä itse valistuakseen ja muita valistaakseen. Luettelot oli laitettavat selvät ja käytännölliset, kirjoja hankittava hyviä ja lukuisia.

Tämä kaikki joutui Porthanin huoleksi, kun hänen entinen esimiehensä Henrik Hyllén, jonka muistamme Porthanin ensimäiseksi kotiopettajaksi, vuonna 1770 luopui kirjastonhoitajan toimesta siirtyen Hollolaan kirkkoherraksi. Porthan tuli näet hänen jälkeensä väliaikaiseksi kirjastonhoitajaksi ja vuonna 1772 vakinaiseksi.

Uusi kirjastonhoitaja järjesti kirjaston aivan uudestaan. Kirjat olivat ennen sisältönsä mukaisesti aineittain ja tieteittäin osastoihin asetetut; sitämyöten kuin uusia teoksia oli ilmestynyt liitettiin ne edellisiin, joten jokainen runsaanlainen lisäys aikaansai siirtoja ja muutteluja kirjariveissä tilan valmistamiseksi tulokkaille. Vuonna 1773 hajoitettiin teokset toisistaan ja ladottiin hyllyilleen aivan toisella tavalla, kokonsa ja muotonsa, niteensä ja näkönsä mukaisesti. Suuret foliantit tulivat alisille hyllyille, neljännes- ja kahdeksanneskokoiset korkeammalle. Jokainen kirja sai oman muuttumattoman paikkansa ja sekä kirja että paikka yhdenlaisen numeromerkin. Senmukaiset tehtiin luettelot.

Täydellinen aakkosellinen luettelo valmistettiin entisen vajanaisen sijalle; aineenmukainen jäi toistaiseksi tekemättä, mutta moniaita vuosia myöhemmin, kun Porthan jo kirjastonhoidosta oli luopunut, oli hän sen teossa avullisena. Vielä valmistettiin uusi, joka luetteli kirjat siinä sarjassa, jossa ne kirjastossa olivat paikoillensa asetetut. Ja

lopuksi laadittiin päiväkirja, josta saattoi nähdä milloin, mistä ja mihin hintaan kukin teos oli saatu.

Päiväkirjat osottivat runsasta lisäystä. Kun Porthan luopui kirjastonhoitajan toimesta vuonna 1778 oli kirjain luku jo noin 10,000 nidettä, hyllyt olivat aivan ahdinkoon asti täynnänsä paitsi foliantien sijaa, joka monesta kohdasta ammotti tyhjänä. Se aika oli tulossa, jolloin täytyi turvautua uudelleen entiseenkin kirjastohuoneustoon vanhassa kiviholvissa, niin kostea ja koleailmainen kuin se olikin.

Mistä kirjain paljous? Professorit olivat oikeutetut ehdottamaan kukin ostettaviksi omaan tieteeseensä tarvittavia teoksia ja akateeminen konsistorio antoi siihen suostumuksensa. Vaan ei kirjastonhoitajan käynyt tähän hankintaan luottaminen, epätasaista ja epätietoistakin olisi se ollut. Hän lueskeli ulkolaisia aikakauskirjoja, merkitsi niistä kirja-arvosteluja, kyseli ruotsalaisilta oppineilta ja kirjainystäviltä kirjeellisesti, tiedusteli sieltä ja täältä. Näin hän sai tarpeellisista teoksista tiedon.

Kirjainhankinta kehittyi suuremmoiseksi liikkeeksi. Joku vanhimmista yliopistomiehistä saattoi vielä muistella ensimmäisiä isonvihan jälkeisiä vuosikymmeniä, jolloin niukoista kirjastovaroista monta sataa taalaria oli professoreilla lainassa ja konsistoriossa aina syntyi väittelyä siitä, mitä merkkiteoksia ensi hätään oli hankittava. Varat olivat siitä ajasta karttuneet ja kirjatilaukset käyneet varsin tiheiksi, mutta epäkäytännöllistä kirjain hankinta sittenkin oli.

Oli tilattu ruotsalaisilta kirjakauppiailta sikäli kun teoksia ehti heille saapua ja kärsivällisesti oli maksettu

niitä suuria voittorahoja, joita he välityksestään ottivat. Muuta neuvoa ei tuntunut silloisissa liikeoloissa ja silloisella kirjamarkkinain tuntemuksella olevan. Kyllähän konsistorio oli säännöllisesti silloin, kun joku turkulainen oppinut lähti ulkomaamatkalle, antanut hänelle toimeksi ostaa matkan varrelta kirjoja akatemialle. Vuonna 1747 Ruotsin lähettilään kautta lähetettiin professori Clewbergille Hollantiin vähän päälle kolme tuhatta kuparitaalaria tätä tarkotusta varten. 1760-luvulla oltiin jo säännöllisissä kauppaväleissä erään haagilaisen kirjakauppiaan kanssa, mutta sitten palattiin taas ennalleen. Porthanin onnistui tässä saada lopullinen muutos aikaan, vaikkakin konsistorio suosien ruotsalaista Gjörwelliä ja kotimaisia yksityisvälittäjiä aluksi epäsi. Porthanin aikana toivat turkulaiset laivat ulkomailta palatessaan kirjalähetyksiä Amsterdamin satamasta, niissä tuli hollantilaisia, ranskalaisia ja englantilaisia teoksia, joita joskus pitkämatkaisilla tilauksilla oli Hollantiinkin hankittu.

Tärkeämmäksi vielä kävi saksalainen kirjakauppa. Tilaukset kulkivat Ruotsin kautta, kunnes ruotsalaisen kirjakauppiaan Salviuksen leväperäisyys viimeinkin vuonna 1765 pani ajattelemaan suoranaisia kauppasuhteita Saksan kanssa. Vaan yritys kävi onnettomasti. Asiamieheksi saatiin Greifswaldin professori Dähnert ja heti lähetettiin suurenlainen kirjatilaus sekä sitäseuraava rahasumma. Kirjoja ei kumminkaan kuulunut. Lopuksi täytyi kääntyä pyytämään Pommerin kenraalikuvernöörin von Liewenin välitystä ja hän mahtisanallaan akatemialle toimitti korvauksen Dähnertin omasta kirjastosta.

Näin ollen täytyi taas ruveta ruotsalaisilta ostamaan. Mutta kun Gjörwell, jonka apuun nyt oli turvauduttu, vuonna 1774 joutui vararikkoon, käytti Porthan tilaisuutta hyväkseen uudistaakseen saksalaista kauppaa. Olisi vain hankittava sopiva asiamies Hampurissa tahi Lyybekissä — ehdotti hän konsistoriolle — sitten kävisi lähetys kylläkin mukavasti suomalaisilla laivoilla, jotka Uudestakaupungista, Porista ja Raumalta kulkivat Hampuriin ja Itämeren rantakaupunkeihin. Vaan konsistorio taaskin hylkäsi ehdotuksen pitäen ruotsalaista välitystä parempana. Hankinta annettiin professori Lefrénin toimeksi, joka ennestäänkin ruotsalaisten kirjakauppiaiden asiamiehenä ollen, tarjoutui kirjastollekin toimittamaan heidän tavaraansa. Vasta vuonna 1779 onnistui Porthanin Saksan-matkallaan järjestää säännöllinen ja pysyvä kauppa suoraan Saksasta.

Ruotsalainen kirjakauppa jäi edelleenkin laajimmaksi. Paitsi ruotsinmaalaista kirjallisuutta tuli sen kautta paljon vanhempia teoksia, kaikenkielisiä. Ja lukuisista kirjahuutokaupoista sai, jos vain hyvin osasi etujaan valvoa, kallisarvoista ja kumminkin halpaa saalista. Kun joku kuuluisa kokoilija tahi vanha professori sattui kuolemaan, niin painettiin luettelot hänen kirjavaroistaan ja lähetettiin pitkin maata. Kirjainystävät merkitsivät niihin, mitä halusivat, ohjeeksi asiamiehilleen, joiden tuli olla huutokaupassa läsnä. Samalla merkittiin se hinta, jonka tavara enintäin sai maksaa. Paljon noista huutokaupoista oppineitten kesken puhuttiin sekä vaihdettiin kirjeitä, ja tuloksia odotettiin jännityksellä.

Vuosisadan alulla ei Turun akatemia noissa huutokaupoissa osallisena ollut, se oli tyytynyt ostamaan vähiä kirjatarpeitaan täkäläisten professorien kuolinpesistä ja vain yksityisissä tapauksissa sai se ruotsalaisesta huutokaupasta jonkun lisän. Vasta Mennander, joka oli vilkkaassa kirjeenvaihdossa ruotsalaisten kokoilijain kanssa ja itsekin innokkaasti täydenteli kirjastoansa, alkoi suuremmalla huomiolla seurata ruotsalaisia kirjainmyyntejä. Ei voi varmaan tietää oliko Turun akatemialla tähän aikaan pysyviä asiamiehiä eikä sitäkään miten paljon se ruotsalaisista huutokaupoista itselleen hankki. Sen vain tiedämme, että valtaneuvos Hermelin Tukholmasta vuonna 1768 kirjeessään vasta ehdottelee järjestettyä kirjain ostoa. „Täällä Tukholmassa on paljon kirjahuutokauppoja", luetaan siinä, „ja jos ottaa ajasta vaarin, saisi hyödyllisiä kirjoja halpaan hintaan. Ei tosin käy päinsä lähettää painettuja luetteloja, jotta niihin merkittäisiin mitä kirjoja kirjastoon haluttaisiin, sillä etäisyys sen estää. Mutta kysyn Teiltä, Herra Piispa, eikö sieltä voitaisi minulle lähettää luetteloa niistä teoksista, joita katsottaisiin kirjastolle tarpeellisiksi ja minä sitten pitäisin huolta, että niitä tilaisuuden sattuessa ostettaisiin huutokaupoista."

Kun Porthan tuli kirjastonhoitajaksi tuli akatemia osalliseksi kaikkiin vähänkin suurenlaisiin huutokauppoihin. Kirjastonhoitajalla oli lukuisia asiamiehiä, enimmäkseen ystäviä ja oppineita tuttavia; milloin huusi kirjoja A. N. Edelcrantz, joka oli kirjastonhoitajaksi määrätty, mutta oleskeli Tukholmassa ooperanjohtajana, milloin nuoret oppihistorian harrastajat Knös ja Flintenberg, milloin taas Upsalan kirjastonhoitaja P. F.

Aurivillius. Vanha kokoilija Sigfrid Pehrsson Gahm, joka oli suurimman osan ijästään kuluttanut Tukholman järjestymättömissä arkistoissa ja kirjastoissa sekä sihteeri Björkegren saivat säännöllistä palkkaa avustuksestaan. Tilaukset tehtiin yksityisissä kirjeissä muun jutun joukossa, rahat lähetettiin tuttavien mukana tahi varattiin niitä tulevaa tarvetta varten yksityisten huostaan. Kirjainhankkijat saivat itse valmistuttaa kirjalaatikoita, varustaa ne nimimerkeillä, latoa kirjat niihin, tiedustella Turkuun lähdössä olevia laivureita ja sopia heidän kanssaan kuletuksesta ja kuletusmaksusta. Toisinaan ehti talvi tulla väliin ja jääsi saaristoreitit, juuri kun kirjalastit olivat lähdössä ja turkulaiset opinystävät niitä alkoivat odotella saapuviksi. Silloin viivästyi lähetys talven ylitse ja uusimmat opinuutuudet jäivät siksi vuodeksi käyttämättä.

Paljon tuotti kirjainhankinta Porthanille miettimistä ja päänvaivaa. Huutokauppaluetteloissa komeilivat harvinaisten kirjain nimet, sellaisiakin, joita vain sen yhden ainoan kerran voi kirjaston omiksi saada, mutta kirjaston vähät varat kehottivat kieltäytymään. Ja niin täytyi väkisinkin ottaa ohjesäännöksi tuo Caton lause: älä osta mitä on tarpeellista, vaan mitä on välttämätöntä. Vähitellen karttui kumminkin harvinaisuuksia sekä Ruotsista että omasta maasta.

Oma yleisö oli opetettava panemaan sellaisiin arvoa. Käsikirjoituksia ja vanhoja kirjaniteitä tomuttui herraskartanoitten ullakoilla, ajelehti ymmärtämättömäin ihmisten käsissä ja hukkautui tyyten. Paljon niitä sentään pelastettiinkin ja lähetettiin kirjastoon. „Kumminkin on kirjastomme vuoden kuluessa saanut kauniin

lisän", kertoo Porthan 1788, „niiden joukossa muutamia harvinaisia ja komeita teoksia, joita kelpaa sekä näyttää että käyttää. Muitten vähäisten harvinaisuuksien ohella ostin erään haminalaisen rovastin kuolinpesästä Respublica glacialiksen yhdellä killingillä 9 äyrillä. Olemmepa saaneet muutamia käsikirjoituksiakin. Niin lahjoitti esimerkiksi kapteeni Kalm, professori Kalmin poika, meille kolme folionidettä Stjerncrantzin kirjastosta, jotka hän oli häviöstä pelastanut. Kirjaston oli koonnut maaherra Stjerncrantz vainaa Helsingistä, yksi maamme parhaimpia maaherroja, se on viime aikoihin asti ollut suljettuna Lepaan kartanoon Hämeessä, mutta nyt ovat luutnantti Stjerncrantz ja hänen lankonsa sen hajottaneet. Eräs pappi on vaihtanut siitä osan itselleen merenvahapiippuun, mutta kun hän on taitava mies, toivon saavani häneltä osan nähtäväkseni. Käsinkirjoitetut niteet tapasi kapteeni Kalm erään kultasepän luota, joka aikoi tehdä niistä tötteröitä."

Tuollaiset lisät olivat erikoisen tervetulleita, sillä ne olivat kotimaisia lähteitä ja koskivat usein omamaisia aineita. Niistä sai Suomen hämärä muinaisuus edes vähäistä valon heijastusta; siksi oli Mennander niitä koonnut ja siksi Porthankin tämän harrastuksen oli omakseen ottanut. Ja kun Mennander vuonna 1776 arkkipiispaksi valittuna siirtyi Ruotsin puolelle ymmärsi Porthan, että hänen oli jatkettava mitä toinen oli alkanut, jos mieli jotakin tulevalle tutkimukselle pelastaa. „Mikäli mahdollista on", kirjoitti hän Mennanderille 1780, „koetan akatemiamme kirjastoon koota kaiken, mikä kansakunnan kirjallisuushistoriaan kuuluu: mutta hitaasti se käy."

Rakkaaksi oli kirjasto Porthanille tullut. Kirjarivejä silmäillessä pysähtyi katse teoksiin, joita itse oli arvokkaiksi huomannut, itse ulkomailta tilannut tahi onnen sattumasta saanut, siinä näki harvinaisuuksia Arckenholtzin kokoelmasta ja Ekebladin kirjalahjoista vanhain veden ja tulen jo puoleksi turmelemain rinnalla, jotka Torsten Stålhandsken leski kirjaston ensimäiseksi aluksi oli lahjoittanut. Muutamain teosten vaiheista oli kansissa muistiinpanoja, toisista tiesivät vanhat luettelot kertoa, ja konsistorion pöytäkirjoista sekä vanhoista tileistä sai tietoja koko laitoksen vaiheista.

Hyllén oli aikoinaan tuuminut niistä kirjoittaa esityksen ja jo vuonna 1765 odottelivat professorit sen ensi vihon valmistumista. Hyllénin viran mukana peri Porthan hänen toteuttamatta jääneen tuumansa; mielellään hän siihen ryhtyi semminkin kun tuollainen esitys avoimeksi jäänyttä kirjastonhoitajan tointa haettaessa oli suureksi ansioksi laskettava. Niin alkoi vuonna 1771 väitöskirjoina ilmestyä Turun akatemian kirjaston historia.

Siitä sai lukea, miten kirjasto oli akatemian kanssa syntynyt ja vähäisestä vaurastunut kirjalahjojen ja oston kautta ja miten yliopistomiehet sitä olivat vaalineet. Monta kovaa oli se saanut isonvihan aikana kokea, kun kirjat laivoilla vietiin venäläisiltä turvaan ja homehtuivat kosteassa kivikellarissa Tukholmassa. Kirjastonhoitajain virkatoiminta siinä niinikään oli selitetty. Kaikki oli esitetty tarkoin lähteitten mukaisesti, selvästi ja tyynesti.

Vuonna 1781 oli satakunta sivua ilmestynyt ja kuvaus läheni loppuaan. Seuraavaksi kevätlukukau-

deksi aikoi tekijä kirjaansa valmiiksi. Sellaisena olisi siitä muodostunut samantapainen kuin olivat Tukholman, Upsalan ja useitten saksalaisten kirjastojen historiat. Vaan juuri näihin aikoihin oli Porthan täydessä työssä Arckenholtzin suuremmoisten kokoelmain järjestämisessä ja luetteloon merkitsemisessä sekä aineenmukaisen kokonaisluettelon laatimisessa. Ja samaan aikaan alkoi hänen vilkas yhteytensä ulkomaisten kirjainystäväin kanssa. Kun hän näissä toimissa oli, juolahti hänen mieleensä tuuma liittää historiaansa luettelo kirjaston tärkeimmistä aarteista, jotta ulkomaalaisetkin saisivat niistä tietää. Niin tuli teoksesta vielä monta vihkoa. „Vastoin luuloani tulee tämä teos laajaksi“, kirjoittaa Porthan Mennanderille lopussa vuotta 1782, „mutta en ole luullut voivani käsikirjoituksista lyhyemmin puhua. Olen kumminkin jättänyt pois arvosteluja sisällön arvosta j. n. e. Nämät kuvaukset vaativat kylläkin työtä; vaan lohtunani on, että ne osottanevat kirjastossamme todella olevan joukon huvittavia kappaleita, jotka ansaitsevat tuntemista ja jotka tuollaisten kirjoitusten harrastajat mielellään huomaavat kuvatuiksi.“

Kirjaston historia paisui näin kolme vertaa suuremmaksi kuin miksi sitä oli aijottu. Kieltämättä oli kirja kokonaisuutena epäsuhtainen. Olisi odottanut kuvausta siitä, miten nuo luetellut kirjat olivat kirjastoon tulleet, millaisia teoksia kukin aika mieluimmin hankki, miten hyvin osattiin ulkomaista tuotantoa pitää silmällä. Vaan kaikesta tästä on vain joku viittaus; esityksen varsinaisena esineenä on itse laitos, ei kirjakokoelma. Vasta julkaisunsa lopulla huomasi Porthan, että tästäkin täytyi lukijan saada tieto ja niin hän kir-

jansa käytännöllistäkin hyötyä ajatellen paisutti sen luettelollaan kolmenkertaiseksi.

Turun kirjasto tuli nyt huomatuksi. Paljon kiittelivät ulkomaalaisetkin oppineet sitä ja sen innokasta hoitajaa.

III.

Isänmaallisuuden tunne kyti monen suomalaisen mielessä, vaikka epämääräisenä ja salattuna, ja etsi itsellensä ilmenemismuotoja. Milloin se näyttäytyi jonkinlaisena isänmaallisena velvollisuudentunteena sitä läheisintä yhteiskunnan piiriä kohtaan, johon oli joutunut vaikuttamaan ja työtä tekemään, milloin taas paikallisena innostuksena kotiseutuun. Joskus vaadittiin kunnioitusta ja rakkautta isien perintöä, kotoisia tapoja, omaa kieltä ja ajatustapaa kohtaan, joskus taas valitettiin merentakaisten ruotsalaisten ylimielisyyttä ja sortamishalua. Niin monimuotoinen ja epämääräinen kuin suomalainen isänmaallisuuden tunne olikin ja niin monilla tavoin kuin mietiskelevä järki koettikin sitä perustella ja selitellä, se oli joka tapauksessa välittömänä ihmisten mielissä.

Useilla se näyttäytyi harrastuksena suomenkielistä rahvasta kohtaan ja liittyi monesti, kuten edellä huomasimme, kiihkeään hyödyttämisen ja valistamisen haluun. Tosin oli rahvas valistajain mielestä kovin sivistymätöntä ja raakaa, valitettavassa määrässä pimeyden ja ennakkoluulojen vallassa. Eikä se kumma ollutkaan — tämä valistajain joukolle yhteinen käsitys tavataan Porthanillakin — koska muutamain aina täy-

tyi raataa ruumiillisessa työssä, jotta toiset voisivat antautua henkisiin tehtäviin. Mutta juuri siksi oli sivistyneitten velvollisuus perehtyä kansan kieleen ja ajatustapaan ja näin opittuaan sitä tuntemaan valistaa ja kohottaa sitä.

Liikkuessaan maaseudulla kansaa valistamassa ja tietoja kokoilemassa maantieteellisistä oloista, asutuksesta, väkiluvusta, viljelystavasta ja pitäjän merkillisyyksistä olivat oppineet ja pappismiehet kiinnittäneet huomiota kansan vanhoihin kertovaisiin runoelmiin. Ristiriitaisin mielin niitä monikin kuuli mainittavan. He näkivät niissä entisajan pakanallisen pimeyden ja piintyneitten ennakkoluulojen jätteitä, juuri sitä mitä he valistusintonsa koko voimalla tahtoivat musertaa. Mutta toisaalta eivät he voineet olla huomaamatta, että niissä piili paljon tietoa, joka oli omansa valaisemaan kansan luonnetta, sen tapoja ja sen muinaisuutta. Ne olivat siis varsin suuressa määrässä kokoilemisen arvoisia. Eivätkä he tyytyneet niitä vain kokoilijan rakkaudella silmäilemään. He tunsivat niissä sitä kotoista ja tutunomaista tunnelmaa, joka oli alkanut heille yhä kalliimmaksi käydä; ke kuulivat niissä suomen kielen, „kovan ja kampian", varsin sulavasti sointuvan. Siinä oli heillä oma kotimainen aarre, jota kelpasi vieraallekin näyttää ja samalla tae siitä, että heidän kansansa kykeni arvokkaitakin taideluomia synnyttämään. Olivatpa jotkut alkaneet itsekin kansanlaulun malliin runoilla.

Jo varsin varhain olivat kansanrunot kiinnittäneet Porthanin mieltä. Ehkäpä hän oli niitä kotipitäjässäkin kuullut, kun hän silloin tällöin loma-aikoina kävi

kummalliseksi käynyttä sairasta isäänsä tervehtimässä. Ainakin tunsi hän Erik Cajanuksen ja Daniel Jusleniuksen kokeet selitellä tätä runouslajia, joka laadultaan oli aivan erikoista ja muistutti vain itämaitten lauluja, juutalaisten pyhien runojen sisarluomaksi. Ja hän tiesi, että Mennanderilla, Karjalohjan innokkaalla kirkkoherralla Lencqvistillä ja monella tutulla pohjalaisella pappismiehellä oli suomalaisia runoja kokoelmissaan. Runoustaidon säännöt ja luonne kun olivat Porthanin erikoisalaa, heräsi hänessä tuuma selvittää kotoisten runojen laatua samalla tavalla kuin oli maailmanmainioita ulkomaalaisia runoteoksia tutkittu. Erityisesti hänelle muistui mieleen Upsalan professorin Karl Aurivilliuksen väitöskirja juutalaisten pyhästä runoudesta. Aurivillius oli itse Pyhällä maalla käynyt ja maan sekä kansan tuntemuksesta hän aivan uudessa valossa selitteli raamatun muotoa sekä sisältöä.

Porthan rupesi aineksia keräilemään tutkimustaan varten. Hän ryhtyi laveaan kirjeenvaihtoon Savon ja Pohjanmaan pappien kanssa, pyysi ja sai heiltä runoja. Itsekin hän kävi keräilymatkoilla. Helppoa ei ollut lauluja hankkia, ei semminkään loitsurunoja. Laulajat, jotka vanhastaan muistivat valistuksenharrastajain katkeruutta heidän sepustuksiaan kohtaan, epäilivät herrasmiehiä ja pelkäsivät pappeja, luulivatpa joutuvansa edesvastuuseenkin luvattomasta taidostansa. Toiset varoivat laulunsa vieraan pilkasta menettävän voimansa. „Harvoin he sentähden runojaan niihin perehtymättömälle ilmaisevat“, kertoo Porthan, „eikä heitä milloinkaan voi saada paperille panoa varten laulamaan, elleivät ensin ole viinasta ja oluesta juopuneita.“

Monivuotisen kokoilu- ja tutkimustyön jälkeen Porthan sai vuonna 1766 valmiiksi teoksensa „De poësi fennica“ (Suomalaisesta runoudesta) ensimäisen vihon. Riemun hetken hän siten valmisti suomalaisuuden harrastajille. Innokas Ganander tulkitsi heidän ilonsa suomenkielisessä runossa, joka painatettiin Porthanin julkaisun ensi sivuille. Hän kuvailee siinä miten Suomen kova ja kankea kieli kumminkin on varsin kelpaava ilmaisemaan monenlaisia käsitteitä.

„Tässä kielessä kovassa
Löydät Lelly-lähteitä
Jotka juoxevat joixi
Leviävät lammikoixi,
Jotka janon jähdyttävät
Kielen saavat suckelaxi
Kaikenlaisijn kelpavaxi.“

Ja kerrottuaan suomalaisten runojen kauneudesta ja miten ne nyt ovat Turun kuulussa kaupungissa tulleet „otetuxi oppineilta muitten kielten kumpalixi“, kuvittelee Ganander mielessänsä vanhan Väinämöisen riemua, kun huomaisi laulujensa sellaista arvonantoa osaksensa saaneen:

„Tuopa itze Ihmettelis
Kuinga Suomi Korkiallen
Kambia ombi käennyt
Oppineitten olkapäillen:
Totta Wanha wiheltäisi
Kallistaisi Kalloansa
Hyppis varsin haltioisans.“

Porthan itse esipuheessansa puolusteli runojen arvoa. Kaikkein korkeinta täydellisyyttä ne tosin eivät

olleet saavuttaneet eikä sitä olisi voinut toivoakkaan. „Kansan tila ei ollut sellainen, että tällainen toive olisi voinut toteutua“, sanoo Porthan, „ei varsinkaan alussa kun se oli kaiken sivistyksen yhteydestä erotettuna, eikä myöhemminkään kun se alkoi sivistyä. Ei ole pidetty sen kieltäkään, vaikka se onkin mitä soreinta, sellaisessa kunniassa, ei ole meikäläisillä runoilijoilla ollut oppineitten ja hienostuneitten lukijapiirien suosiota, ei runsasta kunniaa eikä kiitosta odotettavissa, eivätkä heitä ole olleet kiihottamassa palkinnot eikä aineellinen yltäkylläisyys, niin että olisivat runoilleen parhainta kukkeutta saaneet.“ Ehdottomasti nuori suomalainen tutkija näin tuli verranneeksi omakielistä runouttaan ruotsinkieliseen, joka juuri nyt alkoi entistä uhkeampana versoilla.

Ulkomailla oli tullut tavaksi näin verrata kansanrunoutta taiderunouteen sekä arvostella kumpi näistä on etevämpi. Vuonna 1760 olivat Englannissa ilmestyneet Ossianin laulut, ikivanhain skotlantilaisten runokatkelmain malliin laadittuja mukailuja. Ne saavuttivat kaikkialla länsimaissa suurinta suosiota, kyyneleet silmissä niitä luettiin ja lämpimissä tunteenpurkauksissa vakuuteltiin toinen toiselleen niiden unohtumatonta vaikutusta. Hienostunut yleisö oli nimittäin käynyt ylenmäärin herkäksi ja tunteelliseksi, ja nyt hivelivät ja viihdyttelivät yksinkertaiset skotlantilaiset laulut ihmeellisesti sen tunteita. Se tutustui noissa lauluissa maalaiselämään vapaine, terveine ja voimakkaine ihmisineen, tuoreine tunteineen ja hillittömine intohimoineen. Ja sen rinnalla se tunsi hienon kaupunkilaissivistyksensä kovin tyhjäksi. Ihmiset kulkivat puuteroituina,

valetukka palmikolla, kankea rococo-mekko yllänsä, noudattivat seuraelämässä ylen siroja muotoja, kumartelivat ja hymyilivät toisilleen ulkoa opitusti. Yhtä kaavamaisia, sievistettyjä ja kylmän hienoja olivat heidän taiderunonsakin olleet. Nyt kaikki tämä kyllästytti ja ihmiset ikävöivät yksinkertaista maalaiselämää.

Porthanillakin oli hetkiä jolloin häntä tympäsi kaupunkilainen hienostus ja Turun levoton, rasittava elämä. 70-luvun alussa hän julkaisi runopätkän, jossa tämä tunne purkautuu esille. Hän haaveksii unohtuvansa maailmalta maaelämän rauhaan. Siellä „aarteitten loiste ei minua koske“, haaveilee hän „arvo ei orjuuta, halujen hehku ei hulluta, kateus ei sydäntä viillä. Maalaisseutu, syliisi kätkettynä tahdon elää unohdettuna ja onnellisena! Kaupunkiin jätän jälkeeni kaiken, mitä alhaiso ihmettelee, kaiken puheen ja tapain pakon, jota nurja taito luo, kaiken aistin ja hienostuksen, joka johtaa luonnosta pois.“

Vaan tuollaiset hetket olivat harvinaisia. Vakuutettuna sivistyksen äärettömästä arvosta ei Porthan voinut yksipuolisesti ihailla sivistymätöntä maalaiselämää eikä kouluuttamattomia kansanrunoja. Hän kyllä osasi nauttia taiderunoista. Roomalaisten ja kreikkalaisten vanhat laulut olivat hänestä ihan verrattomia ja ruotsalaisia muotirunoilijoita Creutzia tahi Gyllenborgia lukiessaan hän toisinaan heltyi kyyneliin asti. Mutta, arveli hän, suomalaiset runot oikean kouluutuksen saatuaan voivat kyllä yhtä kauniiksi ja yhtä taiteellisiksi tulla. Tuli vain tutkia, mitä sääntöjä runoilijat luodessaan käyttivät, mikä oli heidän runoutensa todellinen luonne ja sitten, kun se oli selvinnyt ja tähän-astiset

viat löydetyt, voitiin suomalaistakin runoutta taiteellisten mestariluomain, uusien ja vanhain, vertaiseksi tehdä.

Säännöillä ja esimerkeillä Porthan selvitteli suomalaisten runojen luonnetta. Esimerkkejä otti hän osaksi kansanrunoista osaksi sivistyneitten niiden malliin tekasemista taiderunoista ja varovasti hän sommitteli sääntöjään varotellen nurinkurisista runoilukeinoista. Ei pitänyt suomalaiseen runouteen sovitella latinalaisten ankaria vaatimuksia runojalkain pituusasteista, mutta ei saanut niitä siltä aivan laiminlyödäkkään. Harhaan meni se, joka yritteli runoihin loppusointuja liitellä, sillä se ei sopinut suomalaisten runojen kuosiin. Samoin julistettiin pannaan muut vaaralliset virheet: kielimuotojen loukkaaminen, sanojen liika heitteleminen sikin sokin, lakkaamattomat loppuheitot ja muut ilmiöt, joista ruotsinvoittoisten rovastien runoilu tarjosi ilmeisiä esimerkkejä.

Vaan sitten siirtyi esitys runosäännöistä kertomaan kansan runoilutapaa, pysähtyi hetkeksi huomauttamaan sitä kummaa, että oppimaton ja raaka rahvas ilman teorioja ja sääntöjä taisi näin sievästi laulella ja läksi sitten kuvailemaan vaikutusta, jonka runoista sai, sekä minkä arvoisia ne olivat. Tässä selitettiin runo-otteilla, ei määrittelyillä eikä säännöillä ja samaa menettelyä jatkui kun eri kansanrunouden lajit tulivat esille. Otteet alkoivat käydä pitkiksi; Porthan näet niitä oli useasta toisinnosta yhteenliitellyt uskoen kriitillisen rakennustyönsä kautta saavansa alkuperäiset runoasut toisinnoista ilmi. Jauhatusrunot olivat jo kerrotut ja oltiin parhaillaan loitsurunoissa kun esitys keskellä raudansyntyrunoa äkkiä katkesi.

Teos ilmestyi nimittäin vihkoina, joista kukin väitöskirjana julkaistiin, ja aikomus oli viiden jo ilmestyneen vihon lisäksi liittää useita muita. Jos Porthan olisi jatkanut runojen kokoilua ja ulottanut sen laajemmaksi rajan tuolle puolelle, runoalueille, joista hänellä jo oli kaukaista aavistusta, olisi hänen teoksestaan paisunut varsin laaja. Aineen runsaus olisi silloin tässäkin puhkaissut alkujaan ahtaaksi aijotun muodon, niinkuin kävi kirjastonhistorian ja niinkuin näemme hänen myöhempäinkin teostensa käyneen.

Vuonna 1778 kertoo Porthan meille aikomastaan teoksensa jatkosta. „Poësis fennican kuudennen osan eteen aijon kamariherra Buresköldin kehotuksesta asettaa kirjeenmuotoisen tutkielman suomen kansan alkuperästä ja ijästä ynnä muutamia muita samansuuntaisia huomautuksia. Jos voin saada muutamia venäläisiä lauluja, sellaisia kuin mainitaan Cheraskoffin Combat Tzesme teoksen ranskalaisen käännöksen esipuheessa, saanen niistä jotakin tietoa suomalaisten runojen ijästä, sillä ne kuuluvat olevan näiden kaltaisia ja aivan erilaisia kuin nykyajan venäläinen runous. Ne itkurunot, joita kreikanuskoiset karjalaiset käyttävät ja joita minulla on jotenkin täydellinen kokoelma Poësis fennican seuraaviin osiin käytettäväksi, tuntuvat olevan venäläisten laulujen ja suomalaisten runojen välimuoto."

Juuri tutkimukset suomen kansan alkuperästä ja ijästä, joista Porthan tässä mainitsee, veivät hänet toisille tutkimusaloille eikä häneltä koko pitkällä tutkijakaudellaan jäänyt aikaa poësis fennicansa lopettamiseen. Viimeisinä elinvuosina palautui tutkijalle, kun päivätyö jo tuntui olevan päättymäisillään, tämä hänen varsi-

nainen esikoisteoksensa mieleen. Hän aikoi sen uudellensa valmistaa ja mukavampaan kirja-asuun painattaa, vaan muut työt veivät täydellensä viimeisten elinvuosien ajan.

VI.

70-luvulla alkoi Turussa vilkas elämä. Nautinnot ja huvittelut, jotka jo kauvan olivat iloisia tukholmalaisia hauskuuttaneet, pääsivät täälläkin yleisemmiksi. Hienostuneet tavat, seurataito ja seurustelunhalu saivat ennen aavistamattoman tärkeyden, hienonsivat karkeita ja jäykkiä elintapoja, vilkastuttivat uneliaita oloja ja viehättivät varsinkin sitä nuorison osaa, joka elämänhaluisena ja huolettomana jo entuudeltaan oli niistä esimakua saanut. Ei siltä muutenkaan harrastuksia puuttunut. Se luki Voltairea ja muita valistuskirjailijoita, se ihaili Swiftiä ja Popea, se nautti Ossianin lauluista ja liikuttavista Youngin öistä, se runoili ja sepitteli tyylikkäitä puheita, ja entiseen tapaansa se pilkkaili kaikkea vanhaa ja kunnianarvoista akatemiassa ja akatemian ulkopuolella. Kustaa-kuninkaan loistava hovielämä Tukholmassa, joka hänen alamaisiaan hurmasi ja viehätti, antoi tälle elämälle uutta vauhtia ja oikeutusta ihmisten silmissä. Henkilöitten käytös ja mieskohtainen yhdyselämä sai näissä oloissa paljon huomiota osakseen, luonnonkaipuu ja hellät ystävyysliitot ylenpalttisine tunteenpurkauksineen esiintyivät jo täälläkin ulkomaitten mallin mukaisesti ja seurakeskustelukin yritteli muodostua henkeväksi ja vilkkaaksi.

Kesällä vuonna 1770 oli entinen ylioppilas Turun piispankartanosta, C. F. Mennander, sittemmin kuninkaallinen sihteeri Fredenheim, virkatoimiltaan ja huvitteluiltaan saanut aikaa pistäytyä Turussa tervehtimässä isäänsä piispaa sekä tapailemassa vanhoja tuttujaan ja ylioppilastovereitaan. Huolellisesti puuteroituna ja muodikkaasti puettuna, notkeana ja sirotapaisena keikarina oli tämä Porthanin „serkku“ turkulaisista kuin Tukholman ylimyksellisen sivistyselämän elävä ilmestys. Myöskin Porthanin nuoruuden ystävä Petter Juslén, joka niinikään oli joutunut Tukholman virastoteille, oli Ruotsin valtioarkistosta sattunut kotiseudullaan poikkeamaan. Yhdessä Fredenheim, Juslén ja Porthan perustivat elokuun 16 ja 19 päivänä kuuluisan Aurora-seuran.

Seuralle laadittiin sääntönsä. Sen tuli samalla huvittaa ja hyödyttää. Siellä oli saatava aikaan henkevää seurakeskustelua, siellä oli viljeltävä hienoja tapoja ja hyvää aistia. Yhdessä piti seuran jäsenten sivistyä, harrastaa ruotsin kieltä ja kirjallisuutta, sepittää runokappaleita ja tieteellisiä sepustelmia, arvostella niitä ja niistä keskustella. Mieskohtaisesta seurustelusta toivottiin runsaita vaikutuksia, uusia näkökohtia, kaikinpuolista täydentymistä. Aatelisherrat ja virkamiehet kaipasivat runoilijain henkevyyttä ja tiedemiesten oppia, nämät taas ylimysten hienostuneita tapoja. Oli viehättävää tavata toisiansa valitun seurapiirin keskuudessa, josta kehittynyttä makua loukkaavat lauselmat ja eleet olivat tarkoin estetyt, jossa senlisäksi oli miellyttävää ja hyödyllistä oppimista. Viihtyihän täällä paremmin kuin virkamiesten ja poroporvarien kodeissa ja ikävys-

tyttävissä iltaseuroissa. Ei tarvinnut täällä kohteliaana kuunnella jonkun vanhan rouvan kertomuksia siitä miten ilkeästi naapurin rouva oli häntä pistellyt, millaista elämää hän oli nähnyt vastapäätä olevassa talossa vietettävän ja mitä juoruja hän viimeksi oli kaupungilla kuullut. Sai olla rauhassa suurisuisilta keikareilta, jotka lakkaamatta valloituksiaan kehuivat säestäen vahvasti höystettyjä juttujaan naurunremahduksilla. Pelipöydät olivat monesti olleet seuraelämän ainoina viihdytyksinä; nyt oli juuri seuraelämä saatava henkeväksi.

Turkulainen seura oli ruotsalaisten seurain malliin perustettu. Kuten näillä oli silläkin jonkinlainen salaperäinen leima. Seuraan kuulumattomat eivät saaneet sen elämästä tietää ja itse seurassa oli taas ahtaampia piirejä salaisuuksineen. Jäsenillä oli erilaiset arvomerkkinsä, sen mukaan miten syvälle seuran salaisuuksiin heidän oli sallittu tunkeutua, toisilla hopeatähti ruusunpunaisesta nauhasta napinlävestä riippumassa, toisilla sama koriste kaulassa, kolmansilla leveä taivaansininen silkkinauha olalla ja puheenjohtajalla muitten koristeittensa lisäksi taivaansininen kultapitsinen hattukin. Ja seuran menoihin kuului salaperäisiä temppuja ja muodollisuuksia, aivan kuten ruotsalaisissakin seuroissa.

Mutta ruotsalaisista sukulaisistaan seura erosi siinä, että se oli myöskin suomen kielen, suomen kansan, maan ja muinaisuuden ottanut harrastustensa joukkoon. Oli tosiaan suurenmoinen yritys saada seuran jäsenet, niin erilaisia ja erimielisiä kuin niitä tulikin siinä olemaan, tämän kansallis-isänmaallisen ohjelman omakseen ottamaan.

Seuran ohjelma tuntui viehättävältä ja virkeästi se alkoi toimintansa. Pidettiin kokouksia yhteisesti vuokratussa huoneustossa, valittiin virkamiehet, perustettiin oma kirjasto ja kutsuttiin lakkaamatta jäseniä lisään. Seura kasvoi, siihen tuli muutamassa vuodessa kuulumaan parhain osa akatemian opettajistoa. Siellä tapasivat toisensa vanhat kuuluisat professorit Kalm, Gadd ja Bilmark, sinne tuli Mathias Calonius, parhaimpia toiveita herättävä lakimies, siellä oli matematiikan dosentti Lindqvist, nuori luonnontieteilijä Hellenius, suomalaisen runouden harrastaja Weman, juonikas maisteri Kreander, lahjakas, mutta huoleton adjunkti Schalberg ja hurskas jumaluusoppinut Lefrén. Tärkeänä aineksena oli se kirjallisuutta ja runoutta harrastava piiri, johon Kellgren, Clewberg ja Tidgren kuuluivat, vieläpä Brandelkin, joka kanslerinsihteerinä tuotti professoreille paljon harmia, mutta tähän aikaan oli nuorten akateemisten kirjailija-alkujen parhaita tuttuja. Seuraan kuului niinikään nuoria hovioikeuden virkamiehiä, pari luutnanttia, korkea-aatelinen parooni Fleming Lemsjöholmasta poikineen ja hovioikeuden presidentti Leijonhufvud. Kirjoittivatpa Kustaa III:nen Turussa käydessä, useat kuninkaallisen seurueen jäsenistäkin nimensä Auroran jäsenkirjaan.

Porthan oli seuran sihteeri. Hän käsitti suureksi seuran tehtävän, toivoi voivansa innostuttaa koko tämän kirjavan joukon yhteiseen työhön valistuksen hyväksi. Sitä oli levitettävä yksissä yleisöön, kauaksi maaseudulle, joka tarvitsi sivistyneitten apua. Ja maaseudulta oli seuran koottava tietoa. Sen tuli herättää yleisön itsensä sitä antamaan, ja neuvoa, miten sitä parai-

ten oli kerättävä. Yksityiset kokoilijat eivät enää siellä täällä kokoelmiaan kartuttaisi kätkeäkseen niitä säilöihinsä, joku ainoa oppinut ei enää julkaisisi yksityisiä tutkimuksia, vaan koko yleisö olisi mukana keräilemässä, tutkimassa ja tutustumassa aineksiin.

Näihin samoihin aikoihin meni Porthan kihloihin serkkunsa Stina Greta Juslénin kanssa. Hän oli Porthanin parhaan nuoruudenystävän Petter Juslénin sisar, aivan nuori, tuskin täysikasvuinen tyttö. Vaan tässä murtuivat vastaisen onnen unelmat äkkiarvaamatta, sillä maaliskuulla 1772 Porthanin morsian vasta seitsentoista-vuotisena kuoli tukehtumiskohtaukseen. Ja melkein samaten pettivät, vaikka vasta vähitellen, ne suurenmoiset toiveet, jotka Aurora-seuraan olivat liittyneet.

Aluksi näytti kumminkin kaikki lupaavalta. Heti elokuulla 1770, kun seura oli muodostettu, päätettiin perustaa sanomalehti levittämään sen harrastamaa valistusta. Tuomiokapitulin kautta levitettiin siitä kuulutus, joka samalla oli tilausilmoituksena. „Hankkia tilaisuutta tarkemmin tutustumaan maahamme, sen etuihin ja sen vikoihin", niin kuulutuksessa sanotaan, „esittää aineita yleisestä ja yksityistaloudestamme mietittäväksemme, tutkittavaksemme ja selitettäväksemme; kunnioittaa ja säilyttää arvoisain ja ansiokasten maanmiesten muistoa, valaista maamme vaiheita; antaa niitä tietoja, jotka tähän asti tavallisia kiertoteitä kulkien liian myöhään tulevat kaukana asuville tahi jäävät kerrassaan tulematta — — — siinä hyvätyö, jota sopii odottaa Suuriruhtinaanmaan pääkaupungista, jossa sijaitsee maan ainoa kirjapaino, jossa hovioikeus, yliopisto, maaherran ja

piispan istuimet ikäänkuin keskustaan kokoavat maan opilliset tiedot ja josta niitä tulee kaikkiin ääriin levitellä."

Tammikuussa 1771 valmistui ensimäinen numero tätä sanomalehteä, jolle oli annettu nimi „Tidningar utgifna af ett Sällskap i Åbo", vaatimattomana ja vähäpätöisenä meidän aikamme suuriin sanomalehtipalstoihin verrattuna, painettuna muutamille pienen kirjansivun kokoisille lehdille. Yritys oli ensimäinen laatuaan maassamme. Tähän asti oli saatu tyytyä Ruotsin sanomiin ja aikakautisiin lehtiin, joissa silloin tällöin oli Suomestakin joku tieto tahi kirjoitelma. Saattaapa siis kuvitella millaisella mielihalulla odotettiin kotimaisia lehtiä, Turussa kaipasivat niitä vallassäätyläiset ja kaukana Pohjanmaan pappiloissa ja tuolla puolen Kymijoenkin olivat ne tuttavallisten kirjeitten ohessa ainoita viestejä suuren maailman tapahtumista sekä ennen kaikkea yliopistokaupungin virkeistä harrastuksista.

Ne antoivat kaikille samaa henkistä ravintoa, ne koskettelivat yhteisiä harrastuksia, yhteisiä, monen mielissä piileviä riento ja pyrkimyksiä. Mitä niissä oikeastaan oli? Minkä vaikutuksen lukija sai, kun hän postin tultua alkoi lehtisiä silmäillä?

Hän näki niissä kaunokirjallisia pätkiä, usein samalla opettavaisia, sisältäen jonkun hyvän neuvon tahi sukkelan mietelmän. Pienet runokatkelmat, epigrammit, näyttivät hänelle niitä elämän nurjia puolia, joita ennakkoluulo tahi inhimillinen epätäydellisyys rumensi; hän sai tietää miten kaunis Cloë elämältään kelpasi kaikille esikuvaksi; hän tunsi taasen hyvästi nuoren Mopsuksen keikarimaisuuden ja sisällöttömän pintapuo-

lisuuden; hän nauroi tapoja vailla olevaa nuorukaista, joka vieraissa teki tuhmuuden toisensa perästä, tahi luki sadun siitä, miten ihmiset elämän merellä purjehtien milloin joutuvat kohtuuttomuuden kuiluihin, milloin huolettomuuden sankkaan sumuun. Oli mietteitä seurustelutaidosta, kasvatuksesta, huvittelusta, sallimuksen suoman terveyden suuresta arvosta, kaikista noista kysymyksistä, joista hän oli keskustellut tahi ajatellut, usein juuri sitä mitä hänkin itsekseen oli tuuminut, usein taas aivan toiselta kannalta, toisessa valossa. Monesti olivat kirjoitelmat käännöksiä vieraista kielistä, enimmäkseen ranskasta, mutta myöskin englannin kielestä, joskus saksasta, latinasta, kreikasta tahi italiankielestä. Joskus mainittiin niitä otteiksi kuuluisista englantilaisista viikkolehdistä The Tatlerista (lörpöttelijästä) ja Spectatorista (katselijasta), joskus tapasi niissä kohtia tutuista muotikirjailijoista Voltairesta, Fontenellesta, Lambertista, van Effenistä. Kevyitä ja nerokkaita pätkiä, syntyneitä suurten miesten työhuoneissa tahi kuuluisissa ranskalaisissa salongeissa, tarjottiin nyt ruotsalaisessa runopuvussa tahi muuten kotoisessa asussa Suomenkin sivistyneille.

Mutta näiden makupalain välillä oli muuta luettavaa. Oli tutkimuksia suomen kielestä, kansasta ja historiasta. Siitähän sai tietää yhtä ja toista, joka latinalaisissa, syvästi oppineissa väitöskirjoissa oli pysynyt monen ylioppilaan omaiselle, monelle valistuneelle porvarisperheen jäsenelle kunnioituksella aavistettuna salaisuutena. Sai tietää, että suomen kielellä, jota talonpojat puhuivat ja jota itsekin usein taisi, oli sukulaiskieliä pitkin Venäjän valtakuntaa, että unkarinkieli oli

sille varsin läheinen. Tuli pitkiä kertomuksia, jotka näkyivät säännöllisesti joka numerossa palautuvan ja joista aina vain edelleenkin luvattiin jatkoa; sellaisia olivat tutkimukset Suomen ruhtinaista, Terseruksen uskonriidoista, hullun Ulfstadiuksen vääräuskoisesta villityksestä, koulujen vaiheista. Joskus arvosteltiin tieteellisiä teoksia. Monessa mahtoivat nämät aineet herättää halua itsekin kokoilemaan tietoja tahi täydentämään niitä kokoelmia merkillisistä asioista, joita oli tullut pitäjästään tehneeksi, mutta jotka jo saattoivat olla unohtuneina johonkin foliokirjaan tahi paperipakkaan. Pitäjänkertomukset kiihottivat tekemään samanlaisia, tilastolliset tiedot niinikään. Ainakin tuli tutustuneeksi asioihin, jotka eivät olleet paikkakunnan jokapäiväisiä tapahtumia, eivät vanhettuneita tietoja Kustaa-kuninkaan Ranskan matkasta, hallituksen toimista ja valtaherrain asemasta eivätkä sitäkään mitä oli lukenut ranskalaisissa romaaneissa tahi ruotsalaisissa puolitieteellisissä teoksissa. Monelle se oli aivan uutta. Mutta moni pappismies maaseudulla näki siinä jotain tutunomaista ja jos hän oli vanha ja saarnakirjainsa sekä saksalaisten jumaluusoppiensa ääressä ehtinyt sen puoleksi unohtaa, muisteli hän kumminkin aikoinansa akatemiassa sentapaista käsitelleeensä, vaikkakin eri tavalla ja eri muodossa.

Niin sai yleisö tietoja, jotka koskivat juuri Suomea; pappeja tietysti huvittivat hiippakuntansa uutisten jälkeen enimmän historialliset tutkimukset, etenkin kirkon ja koulun vaiheita koskevat, aatelisia ainakin lukuisat elämäkerrat monista maaherroista, kenraaleista, eversteistä ja valtaneuvoksista, muuta yleisöä kaikenlaiset

mieltäkiinnittävät kertomukset. Vaan lukiessa alkoi sivistyneelle yleisölle selvetä se, jota sen isät ja esi-isät jo olivat alkaneet hämärästi aavistaa, jota muutamissa piireissä oli vuosikymmeniä käsitetty ja selvitetty, se, että heillä kaikilla oli yhteinen suomalainen isänmaa. Sen kansaanhan lehti lukijoitaan tutustutti, sen luontoa kuvaili, sen historiasta kertoi kohtia ja antoi asiakirjoja. Siksipä se alkoi näkyä kokonaisuutena; Turku ei huvittanut enää yksinään, ei Häme eikä Pohjanmaa, vaan Suomi sellaisenaan. Ja kuitenkaan ei tätä tunnetta varsin suuresti saa erottaa siitä maakuntarakkaudesta, jota vermlantilainen, uplantilainen tahi smoolantilainen tunsi omaa kotiseutuansa kohtaan; eri kieli ja huomattavasti eroavat tavat olivat vain uurtaneet isänmaanrakkauden syvemmälle suomalaisten mieliin.

Vaikkei turkulaisten sanomain sepustuksissa tavallisesti kirjoittajan nimimerkkiä ollut, tulivat he kumminkin monesti tunnetuiksi. Useat kirjoitelmat oli Porthan sepittänyt. Niissä oli ruotsiksi mukailtuina kreikkalaisia runopätkiä, saksalaisia sekä ranskalaisia mieterunoja ja epigrammeja. Joskus oli suorasanaisia opettavaisia kappaleita. Sukkelalla ja hienolla ivalla, valistajain kuululla aseella, vitsotaan niissä elämän nurjia puolia, naiskauneuden katoavaisuutta ja naislemmen oikkuisuutta, saiturin itaruutta, vanhuuden heikkouksia, kirjailijain ryhdittömyyttä, akateemisen väittelyn muodollisuutta y. m. Joskus Porthan otti käsitelläkseen jotakin oman yhteiskunnan epäkohtaa, kuten painovapauden sortoa. Ja lopuksi hän täytti laajalti sanomalehtien sivuja tutkielmilla ja asiakirjoilla, jotka kertoivat huvittavia ja huomattavia piirteitä Suomen maasta ja muinaisuudesta.

Yleisön mielestä pitkät tutkimukset ja monet asiakirjat lopultakin liiaksi veivät tilaa kevyemmiltä kappaleilta. Kuului valituksia siitä, että yleisön osanotto rupesi laimenemaan ja että lehdet alkoivat ilmestyä epäsäännöllisesti sekä laihasisältöisinä. Toimitustyö joutui yhä yksinomaisemmin Porthanin niskoille. — Samalla tulivat seuran kokouksetkin harvemmiksi ja uhkasivat lopulta kokonaan lakata. Ajan pitkään eivät elämänhaluiset virkamiehet ja upseerit jaksaneet liian oppineesta professoriseurasta nauttia. Varsinkin tuntui ikävältä istua kuuntelemassa, miten kokouksissa ääneen luettiin seuralle jätettyjä pitkiä kaunokirjallisia tahi tieteellisiä sepustelmia ja arvosteltiin niitä.

Vuonna 1773 seura vähän vilkastui. Syynä oli se, että jäseniksi otettiin paljon nuoria seuramiehiä, musiikki otettiin nimenomaisesti ohjelmaan ja koko seura järjestettiin uudelle kannalle. Paitsi yhteisiä kokouksia pidettiin tästä lähtien erikoisia kokouksia tiedemiesten, erikoisia soitannon- ja erikoisia kirjallisuudenharrastajain keskuudessa. Oli siis luovuttu kokeesta vetää yleisöä mikäli mahdollista tieteellis-isänmaallisiin harrastuksiin, sillä tämä harrastus vaikka edelleenkin ohjelmassa ollen, oli kuitenkin saanut väistyä sivistyttävän seurustelun tieltä.

Vaan ei näinkään jaksanut seura pysyä pystyssä. Vuodesta 1776 sen toiminta uudelleen laimenee. Siinä oli liian erilaisia aineksia. Nuoret runoilijat kuten Kellgren, jotka tunsivat jumalallista neronlahjaa itsessänsä olevan, eivät voineet alistua ajan pitkään Porthanin ohjaukseen ja korjailuun, hän kun heidän tuotteitaan paranteli oman, akateemisen kauneuskaavansa mukaan. Ja

innokkaat pappismiehet, jotka tieteellisiä sepustelmia seuralle lähettelivät, eivät voineet noudattaa sitä ankaraa tieteellistä kritiikkiä, jonka nuoremmat yliopistomiehet Porthan, Calonius ja Tidgren olivat omistaneet itsellensä. Vuonna 1779 kirjoitti siitä Kalm: „Turun oppisanomat ovat täydessä sekasorrossa. — — — — Olen kysynyt syytä tähän ja minulle on vastattu, että Herrat Professorit Porthan ja Bilmark, Asessori Juslén ja pari muuta lisäksi ovat muitta mutkitta joko kokonansa hylänneet, karsineet tahi kauttaaltaan muuttaneet seuran laatikkoihin jätetyt kirjoitukset; tämä on suuresti loukannut kirjoittajia, jotka sentähden eivät enää ole jättäneet mitään kirjoituksia, vieläpä jääneet pois kokouksistakin.“ Kun Porthan pari kuukautta tämän jälkeen, keväällä 1779, matkusti ulkomaille, hajosi seura ainaiseksi.

Henkilöt, jotka Aurora-seurassa olivat yksissä sivistyksen eteen työskennelleet, kulkivat omia teitänsä. Huvinhaluiset etsivät huvejansa muualta, nerokkaat kaunosielut Kellgren ja Edelcrantz muuttivat Tukholmaan, ja heidän ystävänsä Kreander joutui muitten akatemian opettajain kanssa varsin kireisiin väleihin. Mutta Porthan, joka oli ollut seuran johtajana ja joka sen sanomalehteä vuosikausia oli toimittanut, otti nyt yksityisellä tutkimus- ja julkaisutyöllään sekä opettajatoimellaan toteuttaakseen Auroran ohjelmaa. Siihen oikeuttivat häntä myöskin ne uudet, laajasuuntaiset näkökohdat, jotka hän oli osannut itsellensä hankkia.

V.

Porthanista, monioppisesta yliopistomiehestä, oli vähitellen tullut historiantutkijakin. Koetan lyhyesti selittää miten niin oli käynyt. Kirjastonhoitajana oli akatemian vanha kirjasto häntä siihen määrään huvittanut, ettei malttanut olla selville ottamatta, millaisessa tilassa se ennen oli ollut, millaiset miehet sitä olivat hoitaneet ja miten kirjat, joita oli sangen paljon, olivat sinne joutuneet. Viisaustiedettä lukiessa piti katsoa millaisia oppijärjestelmiä ennen oli ollut vallalla ja millaisia nyt: Cartesiuksen järjestelmän, aikoinaan kaikkien uskoman, oli Wolffin oppi syrjäyttänyt ja nyt olivat parhaillaan muodissa Locken filosofia ja valistajain opit. Tällainen silmäys filosofian vaiheisiin opetti miten vaarallista oli liiaksi mihinkään oppijärjestelmään luottaa ja miten välttämätöntä oli muodostaa oma, itsenäinen vakaumus. Siksi Porthan luennoillaan aina poikkesi esittämään tärkeimpäin mielipiteitten muodostumista. Samalla tavalla saivat ihmettelevät ylioppilaat kuulla pieniä huvittavia kuvauksia kaikenlaisten tapain ja laitosten vaiheista, kun näistä tuli puhe. Asiain historia oli niiden toinen puoli; joka tahtoi asioihin tarkoin perehtyä ei tätäkään saanut unohtaa. Kun näet rupesi tutkimaan jonkun laitoksen tahi tavan syntyä ja

muodostumista, huomasi toisinaan, että erehdys, väärinkäsitys tahi tietämättömyys olivat sen aiheuttaneet. Mutta toisinaan taas näki, että sillä oli syvät juurensa tosi-inhimillisessä tarpeessa.

Suomen kansan, joka käsite vielä oli monella hämärä ja epämääräinen, johon Porthan sentähden oli ottanut herrassäätyä tutustuttaakseen, jonka hyväksi hän oli päättänyt tehdä työtä, jonka arvon hän oli ottanut osottaakseen, joka oli hänen sydäntänsä niin lähellä ja yhtämittaa hänen ajatuksissaan, tämän kansan historiaan hän ensi sijassa joutui tutustumaan. Porthanin historialliset harrastukset liittyivät välittömästi niihin käytännöllisiin harrastuksiin, jotka kulloinkin hänen mielessään liikkuivat, siksipä oman maan historia ennen muita tuli niiden esineeksi.

Niin oli Porthan muutamain samanmielisten kanssa koonnut Aurora-seuran lehtiin lähteitä ja kirjoitelmia, jotka Suomen historiaa valaisivat. Kirjaston historiaa varten oli hän kopioituttanut akatemian konsistorion pöytäkirjoja ja hän oli havainnut niiden olevan mitä runsaimpia maamme oppi- ja sivistyshistorian lähteitä. Näistä hän vuonna 1772 lehdissä julkaisi kuvauksen piispa Terseruksen ja professori Svenoniuksen uskonriidasta, joka 1660-luvun alulla Turun yliopistossa oli herättänyt tavatonta huomiota ja päättyi Terserukselle onnettomasti. Samaan aikaan oli Porthan myöskin entisaikain opetusoloja tutkinut. Häneltä ilmestyi pieni kyhäys entisten koulupoikain elämästä ja historiallisia tiedonantoja Suomen tärkeimmistä kouluista. Vuonna 1778 kirjoitti hän lyhyen suomalaisen raamatunkäännöksen historian. Mennander oli pitänyt tästä aineesta

pappienkokouksessa esitelmän ja Porthanilla sattui olemaan muutamia lisätietoja, sillä hän suomenkielentuntijana oli jo kauan huolehtinut raamatunkäännösten kunnollista kieliasua. Hän julkaisi lukuisia lyhyitä tidonantoja tahi lähteitä, joita sattui käsiinsä saamaan: muistikirjoituksia merkillisistä henkilöistä, kirjeitä y. m.

Historialliseen kirjallisuuteen oli Porthan jo poikavuosista asti mieltynyt ja perehtynyt. Hän tunsi Turun ja Upsalan historialliset väitöskirjat ja hän oli Ruotsin historiallista kirjallisuutta seurannut Peringsköldin, Rudbeckin ja Messeniuksen paksuista, latinalaisista folianteista Wildeen, Daliniin ja Lagerbringiin asti. Hän tunsi ranskalaisten valistuskirjailijain loistavasti kirjoitetut, mutta epätarkat, lähdeviittauksia vailla olevat historiateokset ja göttingeniläisten tutkijain samalla tarkat ja rohkeaväitteiset julkaisut. Ja näitä kaikkia lukiessa oli hänelle vähitellen selvinnyt se suurenmoinen muutos, joka historiantutkimuksessa ja historiankirjoituksessa oli tapahtunut viime vuosikymmenien ajalla. Täällä kotimaassa ei sen tuloksia vielä oltu omistettu ja Ruotsissa oli se käynyt täysin selväksi vasta Sven Lagerbringin teoksessa „Svea Rikes historia“ vuodelta 1769.

Mitä tiesi tuo muutos? Vuosisatain kuluessa olivat ruotsalaiset tutkijat yrittäneet yhdistellä maansa muinaisuuden lähteitä, mistä niitä vain luulivat saavansa, yhtenäiseksi kokonaisuudeksi. Raamatun kertomukset maailman ensimäisestä kansoittumisesta, antiikin tarut pohjoisessa asuvista kansoista, oletetut yhtä-

läisyydet ruotsin ja maailman vanhimpain sivistyskielten välillä, roomalaisten ja gootilaisen Jornandeen kertomukset gooteista — kaikki kelpasi Ruotsin vanhimman historian lähteiksi. Kun 1600-luvun toisella puoliskolla islantilaiset tarinat ja historialliset kertoelmat ensin Tanskassa ja sitten Ruotsissa tulivat tunnetuiksi, avautui niistä ruotsalaisille aavistamattoman runsas tietoaarre. Rohkeasti rakentui näistä lähteistä ruotsalaisen muinaisuuden kuva. Muinaisuus vastasi muka laadultansa täydellensä Ruotsin silloista suurvalta-asemaa, sillä sen pakanalliset kuninkaat olivat jo ennen Kristuksen syntymää tehneet urotöitä, jotka vastasivat Kustaa Aadolfin ja Kaarle-kuningasten parhaimpia urotekoja. Isänmaallinen innostus ja luottamus yhdistelevän järjen voimaan oli niin täyttänyt tutkijain mielet, että he liittivät olettamusta olettamukseen ja ilmoituksia ilmoituksiin, huomaamatta sitä, että he käsittelivät mahdollisuuksia, jotka yhtä helposti saattoivat olla vääriä kuin oikeitakin.

Kun esiintyi houkuttelevia yhtäläisyyksiä kahden nimen välillä, oli niitä muitta mutkitta samana nimenä pidetty, tahi kun kirjoitusvirhe oli vääristänyt henkilön nimen, tehtiin senjohdosta uusi historiallinen henkilö. Missä islantilaiset kuningasluettelot erosivat toisistaan, siinä soviteltiin niin, että kaikki toisintojen mainitsemat kuningasnimet, olivatpa ne vaikka saman nimen erilaisia muotoja, tulivat mukaan. Näin venyivät luettelot tarpeellisen pitkiksi ja kuninkaitten sarja saatiin ulottumaan Japhetin poikaan Magogiin asti, jota muka Ruotsin ensimäisenä kuninkaana oli pidettävä.

Kun kyllin kauan oli koeteltu kaikkia käsillä olevia tietoja niin yhdistää, että ilmoitus aina olisi ilmoitukseen liittynyt ja mahdollisuudet tukien toisiaan olisivat varman järjestelmän muodostaneet, eikä sittenkään oltu yksimielisiin tuloksiin tultu, alettiin vähitellen epäillä lähteitten luotettavuutta. 1700-luvun ensi puoliskon lahjakkaimmista tutkijoista tuntuivat satujen ja kuningasluettelojen tiedot ikäänkuin ilmassa häilyviltä eikä voinut päätellä milloin ja missä järjestyksessä niiden tapahtumat olivat tapahtuneet. Nuorempi Benzelius jo vaati, että piti tieto tiedolta käydä kertomukset läpitse ja katsoa mistä ne oikeastaan oli saatu. Muut etsivät muualta varmuutta. Wilde jaotteli Ruotsin muinaisuuden erilaisen hautaamistavan mukaan eri aikakausiin, joita hän kirjoitettujen lähteitten arvon mukaan nimitti tarunomaiseksi, hämäräksi ja historialliseksi ajaksi. Olof von Dalin laski likimääräisillä laskuilla, että vesi Ruotsin rannikolla oli vuosittain saman verran alennut, joten maa Kristuksen syntymän aikoina oli ollut saaristona. Valtakunnan ikä ei siis voinut ikivanha olla. Vaan näinkään ei tuntunut vakavaa pohjaa löytyvän. Tutkijat tyytyivät sentähden varovasti valitsemaan sellaisia mahdollisuuksia muitten joukosta, jotka tuntuivat vähän muita varmemmilta. Otettiin sellaisten kirjoittajain tietoja, jotka näyttivät olevan tarkkoja ja totuutta harrastavia. Koetettiin arvelujen tuottamaa vaaraa mikäli mahdollista karttaa. „Kuitenkaan ei sitä voida säännöillä estää, vaan riippuu se enimmäkseen yleensä historiallisesta varovaisuudesta sekä asiain yhteyden ja aikain olojen ymmärtämisestä“, lausui eräs tutkija. „Siitä se riippuu myöskin maantieteellisissä arveluissa,

jotka koskevat hämäriä ja satuaikoja ja joita enimmin käytetään väärin, kun samanlaisilta kuuluvain nimien mukaan päätetään henkilöitten ja koko kansain alkuperästä.“ Ja kun kirkkohistorian-kirjoittaja Olavi Celsius alkaa käsitellä vanhinta muinaisuutta, lausuu hän varsin avomielisesti: „Mutta enpä rohkene lähteä aivan syvälle tähän aineeseen pelosta, että kun toinen ajatus aiheuttaisi toisensa ja joitakuita todennäköisyyksiä ilmenisi, rupeaisi kynä piankin rudbeckiseeraamaan ja goropitseeraamaan, kuten Leibnitz sanoo, se on täyttämään paperin arveluilla ja unohtamaan aineensa.“

Tähän epävarmuuteen sattui silloin avuksi periaate, joka oli valistajain katsantotavalle ominainen. Piti tutkia kunkin tiedon oikeutus, kysyä jokaisesta nimestä, jokaisesta vuosiluvusta, taistelusta, vaelluksesta, liitosta, joka lähteisiin oli merkittynä, mistä se oli tullut ja kuka sen oli sanonut, oliko se oikea vai väärä. Ei saanut tyytyä siihen, että kirjoittaja, joka sen kertoi, oli luotettava, taitava ja oppinut mies; ei saanut antaa kenenkään arvon itseään pelottaa. Kun epäillen oli kysytty mistä tuo suuri oppinut ja tutkija oli tietonsa saanut, etsittiin sitä vanhemmista lähteistä, joita arveltiin hänen ehkä käyttäneen, — sillä lähteitään eivät tuollaiset tutkijat tavallisesti olleet ilmoittaneet — löydettiin jostakin, etsittiin uudelleen, tavattiin vielä vanhemmasta ja niin yhä edelleen, kunnes tultiin aivan itse tapauksen aikuisiin kirjoituksiin tahi jäljet haihtuivat jo aikoja kadonneisiin lähteisiin.

Siinä tuli ilmi somia seikkoja ja vanhain, aikoinaan kuuluisain tutkijain menettelytapa paljastui uskomattomalla tavalla. Ei siinä kyllä, että revittiin rikki

kaikki vanhat yhdistelmät ja arvelmat, osotettiin miten heikolla, usein luonnottomalla perustalla ne olivat. Eikä siinäkään, että huomattiin miten tietoja oli väärennelty ja muuteltu, jotta ne olisivat tutkijain tuumiin soveltuneet. Tavattiin lukemattomia virheitä, väärinkäsityksiä, sekaannuksia, ilmeistä huolimattomuutta ja hutiloimista. Ja tällaisia virheitä vilisi sekä vanhoilla viime vuosisadan tutkijoilla että vielä elossa olevilla kirjailijoilla. Innokas kokoilija Tilas joutuu kirjallisiin töihinsä käyttämään von Stiernmanin tutkimuksia ja hän perehtyy tämän tutkimustapaan. „Olen ruvennut enemmän kuin ennen huomaamaan miten hävittävästi von Stiernman on hyökännyt eteenpäin historiallisessa matrikkelissaan", kertoo hän. „Minä vihoittelin kaksi päivää, vihdoin päätin perinpohjin valmistaa uuden matrikkelin ja itse käydä pöytäkirjat lävitse vanhimmista ajoista asti. — — — Minä kauhistuin nähdessäni miten v. Stiernman on pillastunut ilman mitään syytä, vastoin kaikkea totuutta ja luulen, että hän on uneksinut koko joukon."

Tällaiseksi tuli valistusajan tutkijain työ. Niinkuin ranskalainen valistajajoukko, Voltaire etupäässä, otti paljastaakseen kaikkien kunniakkaina pitämien mielipiteitten ja tapojen, kirkollisten menojen samoinkuin kuninkaallisten oikeuksien todellisen alkuperän ja arvon, niin vainosivat valistusajan tutkijat entisajan uskomia ja arvossa pitämiä kertomuksia kansain ja kuninkaitten entisyydestä. Tuloksena oli kummassakin tapauksessa kokonaan uusi katsantotapa ja tietovarasto. Mutta työ, jota semminkin jälkimäisessä tapauksessa vaadittiin, oli äärettömän vaivalloista, aikaa ja voimia kysyvää.

Päätyön otti ruotsalaisessa tutkimuksessa tehdäkseen Sven Lagerbring, suuri lundilainen historioitsija. Hän poisti pahimmat olettamiset Ruotsin vanhimmasta historiasta, mutta paljon hän niitä jättikin, uskoipa islantilaisten satujen kertomia kuninkaita todenperäisiksi. Mutta kuta edemmäksi tultiin sitä enemmän hän teki puhdasta siihen asti totena pidetyssä tietovarastossa. Kun hän vuonna 1783 lopetti Svea Rikes Historian neljännen osan, oli hän ehtinyt esityksessään keskiajan lopulle Kaarle Knuutinpojan aikoihin. Pari vuotta senjälkeen hän, jo haudan partaalla ollen, ilmaisi vilpittömän pyrkimyksensä totuuteen näillä sanoilla: „Täytän 80 vuotta helmikuussa 1786. Ehdinkö niin kauvaksi en tiedä, vielä vähemmin elänkö kauvemmin; mutta sen minkä kirjoitan pitää olla totta ja niin totta, että kaikki voidaan painattaa versaali-kirjaimilla kuolemani jälkeen, jos niin vaaditaan.“ Tutkimuksissaan Lagerbring Ruotsin ja Suomen historian yhteyden takia vähän väliä Suomenkin historiaan puuttui, korjasi siinäkin virheitä ja loi lujempaa perustaa, mutta vain muitten ainestensa ohessa, kuin ohimennen.

Vuonna 1772 julkaisi Johan Ihre, kuuluisa kielimies, avoimen kirjeensä Lagerbringille islantilaista satukirjallisuutta siinä arvostellen. Tämä kirjoitus näytti tämän Ruotsin muinaisuuden tärkeän lähteen todellisen luonteen ja tapa, jolla Ihre sen osotti, oli merkillinen. Hän ei seurannut satujen ilmoituksia yksitellen, kuten oli totuttu tekemään, eikä vain arvostellut, olivatko ne oikeita vaiko vääriä. Ei, hän piti silmällä koko lähteen, islantilaisen Eddan luonnetta, tunsi sen syntymäajan ja syntymämaan ihmisten ajatuskantaa, kertomis-

tapaa ja oloja. Näistä hänelle selveni Eddan tarkoitus ja luonne sekä samalla kunkin yksityiskohdan oikea merkitys. Samaa muistamme professori Aurivilliuksen Upsalasta osanneen raamatun runoudesta selville saada. Mutta kuka oli osottava lukemattomien ruotsalaisten lähteitten, vanhempien ja nuorempien kokonaisluonteen, siitä yksityiskohtain arvoa päätellen?

Muutamia yrityksiä tähän suuntaan tehtiin. Siinä oli kumminkin oikeastaan kysymyksessä saada tietää vanhain kirjoitusten oikea ikä, sillä useista sitä ei varmuudella tiedetty, toiset olivat taas tahallaan väärennettyjä ja niin laitettuja, että ne näyttäisivät hyvin vanhoilta. Ihre, joka tunsi eri aikain kieltä ja kirjoitustapaa, oli erinomaisen taitava osottamaan miltä ajalta mitkäkin lähteet olivat. Hänen oppilaansa Nordin oli myös taitava vanhan kielen ja kirjallisuuden tuntija, hänkin epäili jokaista kirjoitusta, kyseli mistä se oli ja miten muodostunut sekä yritteli erottaa väärennettyjä, mutta kauan oikeiksi katsottuja lähteitä todella oikeista. Näin tutkiessaan hän alkoi epäillä, että suurin osa Ruotsin vanhaa lähdekirjallisuutta oli ilmeistä väärennystä. Yksityisissä kirjeissään hän Porthanille kantaansa esitti. „Me olemme niin häpeällisesti petettyjä keskiajan suhteen“, kirjoitti hän kerran myöhempänä aikana Porthanille, „että maailma kerran on hämmästyvä nähdessään loppumattoman ketjun petoksia, joka on meitä vaivannut niin kauan ja niin törkeästi.“ Ja tosiaan hän saikin Porthanin epäilemään muutamia vanhoja pohjoismaalaisia lähteitä kuten tanskalaisen Saxon ja Adam Bremeniläisen teoksia. Mutta kun hän pitemmälle väitteissään meni, ei Porthan häntä

ottanut uskoakseen ja muutaman Nordinin vääräksi väittämän lähteen Porthan myöhemmällä ijällään tarkasti ja taitavasti todisti oikeaksi. Uskollisena päätöksellensä aina käyttää järkevää epäilyä, ei Porthan ilmeiseen liikaepäilyyn saattanut suostua.

* * *

Porthan tiesi kyllä, että ruotsalainen historiantutkimus muutamissa kohdin oli vain ulkomaisen tutkimuksen kuvastusta. Göttingenin yliopistoon Saksassa oli keskittynyt tutkijajoukko, joka mitä jyrkimmällä tavalla oli vaatinut, että historiallinen tutkimus ehdottomasti pyrkisi alkulähteisiin. Kaikki vanhat erehdykset säälimättä paljastettiin ja kauan oikeiksi katsotut kertomukset kumottiin. Göttingeniläisistä tutkijoista etevin, A. L. Schlözer, oli ottanut pohjoismaitten historian yhdeksi erikoisalakseen sekä säälittä repinyt rikki ruotsalaisen satutraditionin ja muinaisen suuruuden kuvittelut. Nämät tutkimuksen vanhat perinnöt, joihin uuden ajankin ruotsalainen tutkija vain varovin käsin ja hellävaroen oli uskaltanut koskea, olivat saksalaisesta tutkijasta pelkkää hulluttelua. Vanhat lähteet olivat hänestä arvonsa kadottaneet, hän hylkäsi ne ja etsi uusia luotettavampia.

Niitä hän luulikin löytäneensä. Ranskalaiset valistuskirjailijat olivat kaikessa nerokkaassa huolettomuudessaan ja hutiloimisessaan niitä osottaneet. Ranskan kirjailijat olivat ihmiskunnalle maailman ikäänkuin uudelleen avanneet: monimuotoinen, ihan aavistamatto-

man runsassisältöinen oli jumalan suuri luomakunta, jokainen hiukkanen jakaantui lukemattomiin erikoisosiinsa ja näistäkin saattoi vielä, jos osasi tutkimustaan tarkistaa, löytää uusia piirteitä. Ja ihmeellisen säännöllinen oli luonto kaikessa moninaisuudessaan, kaikella oli syynsä, kaikki kehittyi ja muuttui vähitellen. Niin oli ihmiskunnan vaiheittenkin laita. Jos minne katselikin, aina avautui uusia elämän aloja tutkittaviksi, aina näkyi uusia puolia ja ennen tuntemattomia tutkimuksen aineksia. Ihmiselämän monipuolisuus saattoi aavistamaan, että sillä oli monimuotoinen ja täyteläinen kehitys takanansa.

Ne muutamat tiedot, joita vanhoissa aikakirjoissa oli kuninkaitten hallitusvuosista ja sotaretkistä kansakuntain ensi ajoilta, eivät yksinänsä ensinkään olleet omiansa näin vilkastunutta tutkimushalua tyydyttämään. Vaan silloin sattuivat avuksi historialliset jätteet. Huomattiin, että entinen aika oli jättänyt merkkinsä nykyisyyteen, kansain kieleen, lauluihin, niiden tapoihin ja vieläpä ulkonäköönkin. Kansojen asuinpaikoista saattoi nähdä miten ja mistä ne olivat vaeltaneet, raunioista huomasi miten ne olivat asuneet ja vanhoista esineistä mitä ne olivat askaroineet. Näin saatiin sittenkin selville se, mitä hartaimmin oli haluttu tietää, ihmiskunnan kehityskulku alkuperäisestä raakuudentilasta silloiselle sivistyskannalle. — Tämä kehityskulku oli kokonaisuudessaan käsitettävä. Kaikki kansat pääsivät nyt mukaan maailman historiaan, Afrikan ja Uuden maailman villit alkuasukkaat ja Aasian lukemattomat kansakunnat. Maantieteen ja kansatieteen avulla määrättiin kullekin paikkansa, kielitieteen avulla niitä ryhmiteltiin

suuriin sukulaisryhmiin ja selviteltiin, miten ne samasta alkuperästä polveutuivat. Ja juuri ne kansakunnat, jotka siihen asti olivat jääneet laiminlyödyiksi, joutuivat suurimman huomion esineeksi. Ellei niitä ja niiden vaiheita tuntenut, ei ihmiskunnan vaiheista milloinkaan järjestettyä kokonaiskäsitystä saanut.

Näin ajatellen oli Schlözer muun muassa Venäjänkin viljelemättömään historiaan puuttunut. Kriitillisellä kokoilemis- ja tutkimustyöllään hän oli sen kokonaan uudestansa luonut, läpikäynyt kaikki vanhat kronikat, verrannut ne kohta kohdalta ja tieto tiedolta, perannut pois erehdykset ja järjestänyt jälellejääneen. Näin tarkastettuina hän ne julkaisi itsetietoisesti ilmoittaen tämän tapahtuman olevan Venäjän historian perustushetken. Ja vastaisille tutkijoille, työnsä jatkajille, antaa hän neuvoja tulevaisuuden varalle: „Jotta tuossa työssä ei ammennettaisi ainoastaan annaaleja, vaan myös tavallaan koko Venäjän historia, tulee asianomaiseen kohtaan samalla asettaa kaikki, mikä erikoiskronikoissa, astekirjoissa, kronograafeilla ja muissa syrjälähteissä löytyy, ja niin julkaista täydellinen Venäjän historian varasto.“ Ja neuvoonsa liittää Schlözer vielä toisen: „Kaikki muut työt hyötyvät tuon järjestelmällisen alun kautta ja voivat säännöllisemmin seurata toinen toistaan. Kun Venäjän historia kotimaisista lähteistä on ammennettu, mentäköön ulkomaalaisiin, etsittäköön pohjan, lännen, vieläpä idänkin arkistot ja koottakoon aineksia missä vaan sellaisia löytyy.“

Samalla tavalla perustivat uurastavat saksalaiset muitten slaavilaisten kansain historiat. Greifswaldilainen yliopistomies Dähnert, jonka huonosta kirjainhan-

kinnasta Turun akatemian kirjastolle edellä oli puhe, julkaisi vendiläisten historian luonnoksen. Ja puoleksi saksalaistunut Josef Dobrovsky, böömiläis-isänmaallisen liikkeen alkaja, kokoili kaikkialta lähteitä oman kansansa historiaa varten. Kumpikin piti tutkimustyötään vain vastaisen omamaisen tutkimuksen perustana. „Näitä kaikkia“, lausuu Dähnert tarkoittaen kerättyjä aineksia, „voimme pitää kivenä ja kalkkina, jotka kuuluvat rakennukseen sekä suunnitelmina, joiden mukaan rakennus on tehtävä.“

Eikö ollut jo aika luoda Suomen kansallekin, jonka mainiosta muinaisuudesta Daniel Juslenius oli isänmaalliset haaveensa haaveksinut, oma erikoinen historiansa?

Porthanista oli göttingeniläisten tutkimuksilla suuri viehätys senkintähden, että ne joutuivat koskettelemaan suomalaisten heimojen alkuperää, vanhimpia vaiheita ja sukusuhteita. Monet suomensukuiset tahi suomensukuisiksi luullut kansat Aasiassa ja Europan Venäjässä olivat tulleet yleisemmin tutuiksi vasta sitten, kun ruotsalaiset sotavangit palatessaan kotimaahansa Uudenkaupungin rauhan jälkeen toivat niistä tietoja. Ranskalaiset valistushistorioitsijat olivat katsoneet niiden vaiheita historiallisen käsittelyn arvoisiksi ja göttingeniläiset tutkijat olivat innolla omistaneet ajatuksen omakseen ja toimineet senmukaisesti. Venäjällä oleskeli tähän aikaan muutamia varsin kyvykkäitä saksalaisia tutkijoita kuten Müller ja Fischer, ja A. L. Schlözerkin vietti täällä useita vuosia 1760-luvulla. Tutkien Venäjän historiaa, koettivat he selvitellä suomalaistenkin heimojen vaiheita.

Myöskin ruotsalaiselta taholta oli niitä kosketeltu, tosin aivan eri tavalla. Suomalaisia, „finnar“, mainitaan vanhoissa islantilaisissa saduissa Skandinaviassa asuvaksi mahtavaksi kansaksi, jonka kuninkaat naittivat tyttäriään ruotsalaisille sankareille ja joka kävi sotia skandinavilaisia naapureitaan vastaan. Sen historia siis tuntui olevan läheisesti liittyneenä ruotsalaisten vanhimpaan historiaan ja ainoastaan tästä selviävän. Islantilaisten tietojen mukaan sitä siis esitettiin ja antiikin kertomukset entisajan skyyteistä otettiin avuksi. Näin rakentui historiallinen traditioni, jonka mukaan ruotsalainen sankari ja puolijumala Odin olisi Pompeiuksen aikoina johtanut skyytit Suomeen ja Skandinaviaan. Lähtien näistä edellytyksistä ruotsalaiset ja suomalaiset tutkijat veljellisessä sovussa kutoivat yhteen molempain naapurikansain vaiheita.

Oppineet papit ja muut tietorikkaat miehet, jotka olivat perehtyneet hepreaan ja kreikankieleen, luulivat niistä löytäneensä suomen sukulaisuutta. Se selitettiin joko siten, että suomalaiset alkujaan polveutuivat niistä Israelin 10 sukukunnasta, jotka Esran kirjan mukaan vaelsivat maanpakoon pohjoiseen päin ja sekaantuivat skyyteihin tahi siitä, että skyytit asuen kreikkalaisten lähellä olivat näiltä omistaneet joukon sanoja ja muotoja tahi olivat suorastaan kreikkalaissukuinen kansa.

Göttingenin tutkijat puuttuivat suomalaisten heimojen historiaan käyttäen aivan toisia lähteitä ja toisellaista tutkimustapaa. Heistä olivat islantilaiset sadut historiallisena lähteenä aivan epäluotettavia, niitä ei siis voinut käyttää. Antiikin tiedonantoja skyyteistä olivat useat heistä koettaneet tässä panna historiallisen tieto-

varastonsa pohjaksi — prof. Gatterer oli senjohdosta kirjoittanut laajan, oppineen tutkimuksen — mutta vihdoin oli Schlözer älynnyt nämät yritykset turhiksi. Hänen käsityksensä mukaan olivat kreikkalaiset kutsuneet Skytiaksi pohjan ja idän seutuja, joita eivät tunteneet ja jonne sijoittivat kaikki heille tuntemattomat, tarunomaiset kansat. Todellisuudessa oli alue määrättömän laaja ja käsitti mitä erilaisimpia ja erisukuisimpia kansoja. Vanhojen kirjoittajain ilmoitusten avulla ei paljonkaan saanut tietää, ei suomalaisten eikä muittenkaan kansain vanhimmasta historiasta. Se oli lopputulos, johon Schlözer ja hänen kanssansa monet muut saksalaiset tutkijat olivat tulleet.

Tulos oli masentava niille, jotka sensuuntaiseen tutkimukseen olivat vuosikausia elämästänsä uhranneet ja olisi ollut aivan lohduton, ellei olisi ollut muuta sijalle panna. Vaan uusimman tutkimuksen edustajat vertasivat kansoja toisiinsa kielen ja rotu-ominaisuuksiensa puolesta, tarkkasivat niiden tapoja ja asuinsijoja ja päättelivät siitä, mistä nuot kansat olivat kotoisin ja mistä tulleet. Tämäkin menettelytapa oli tosin ehtinyt joutua huonoon huutoon Rudbeckin ja hänen kaltaistensa uhkarohkeitten päätelmien tähden ja sitä olikin sentähden käytettävä suurimmalla varovaisuudella.

Vanhan ajan tutkijat olivat olettaneet sanoja sukulaissanoiksi kun niillä vain oli samanlainen sointu; merkitys saatiin kyllä aina soveltumaan. Uudemmat tutkijat vaativat ensiksikin vertailuilta merkitykseen nähden soveltumista ja sitten todistelua, että äänteet tosiaan saattoivat muuttua sellaisiksi, jollaisina ne verratussa sanassa olivat. Jos muissa kielissä tuollainen muutos oli saattanut

tapahtua, jos siis puhe-elimet joskus olivat tuon muutoksen suorittaneet, jos sanalla sanoen tuollainen muutos oli mahdollinen, silloin saattoi sitä myöskin otaksua. „Totta on, että kirjaimet muuttuvat", sanoo Schlözer, „kun siirtyvät aikakaudesta toiseen, maasta, kielestä toiseen, mutta ne muuttuvat lakien mukaan, jotka saattaa ja tulee todistaa induktionin avulla monista muista kielistä otetuilla esimerkeillä." Sanoja verrattaissa tuli vielä varoa useita muita asioita, että sanat merkitsivät joitakin tavallisia alkuperäisiä esineitä ja siis todella olivat ijältänsä vanhoja, että ne eivät mukailleet luonnonääniä, eivät olleet yhdyssanoja j. n. e. Ennen kaikkea tuli tuntea perinpohjin kieliä, joiden sanoja toisiinsa verrattiin.

Mihin tuloksiin tämä menettelytapa johti? Suomen suku oli ammoisista ajoista asunut laajoilla alueilla Uralista aina Itämereen, Mustaan mereen ja Pohjoiseen jäämereen asti, yhtäjaksoisena heimoryhmänä, sanoi Schlözer. Suomen suvun alkukoti oli etsittävä Kaspian meren rantamilta, arveli Fischer, kun taas muut tutkijat etsivät sitä Etelä- ja Länsi-Venäjältä, vieläpä Itä-Saksastakin. Koetettiin edelleen esittää miten suomalaiset kansat olivat hajaantuneet, kun slaavilaiset tunkeutuivat heidän keskeensä ja miten ne vähitellen olivat siirtyneet silloisille asumuksilleen. Siinä oli kappale maailmanhistoriaa, aivan toisenlaista kuin ruotsalaisten suunnittelema, epävarmaa vielä, mutta uusia näköaloja avaavana ja paljon lupaavana, odottaen taitavan suomen- ja sen sukukielten tuntijaa. Mutta Ruotsin-Suomen oppineet olivat jättäneet nämät saksalaisten tutkijain tulokset enimmästä päästä huomioonottamatta,

harvoin he mainitsevatkaan suomalaisten sukulaisia kaukana Venäjällä.

Muutamia, vielä heikkoja yrityksiä oli kumminkin tehty göttingeniläisten viittaamaan suuntaan. Jo vuonna 1759 oli suomalainen Lindheim perinpohjaisesti ja taitavasti todistanut, että lappalaiset ja suomalaiset olivat kerrassaan eri kansaa kieleltään ja sukuperältään; islantilaisten mainitsemat „finnar" olivat lappalaisia, ei suomalaisia. Samansuuntaisiin tuloksiin tuli suomenkieltä ja historiaa harrastava kirkkoherra Erik Lencqvist. Hän ei tosin ollenkaan epäile, etteivät suomalaiset olisi skyytein jälkeläisiä, sitähän todistaa muka venäläisten heille antama tschudi-nimikin. Mutta he ovat tulleet Venäjältä varsin myöhäisinä aikoina, vielä Kristuksen syntymän aikaan ovat he asuneet Itämeren itäpuolella ja eläneet maanviljelyksestä.

Näin erotettiin suomalaisten historia vanhimmasta Skandinavian muinaisuudesta; suomalaisilla oli erikoinen muinaisuutensa kaukana Volgan rannoilla. Sitä oli siis tutkittava eriksensä, itsenäisesti. Lencqvist omasta puolestansa oli täydelleen vakuutettu sen suuruudesta ja loistosta, sillä hänen kansansa oli ikivanhaa skyytalaista sukujuurta, vanhempaa kuin itse ylpeät svealaiset ja göötalaiset. Hänen kielensä oli emäkieli, josta viro ja lappi, tscheremissi, mordva, voguuli ja unkari aikain kuluessa olivat lähteneet. Vaikka nämät muut kielet olivat muuttuneet niinkuin useimmat Europan kielet, oli suomalainen pääkieli pysynyt suunnillensa samanlaisena, puhtaana ja sekoittumattomana aina Babelin sekaannuksesta asti. Turhaa siis oli, että Rudbeck etsi sen alkuperää juutalaisista, yhtä turhaa

kuin ruotsalaisten yritys asettaa Forniother suomalaisten kantaisäksi heidän oikean esi-isänsä Ukon sijaan. — Tällainen oli innokkaan suomen kielen ja suomalaisuuden ystävän käsitys: on kuin kuulisi itse Jusleniuksen puhuvan ja kumminkin sulaa siinä merkillisesti yhteen vanha oletus ja uudenaikainen tutkimus, keskellä ruotsalaisilta historioitsijoilta perittyjä mielipiteitä viitataan Strahlenbergiin, Büschingiin ja heitä myöhempiin saksalaisiin tutkijoihin.

Ilmeisesti oli Porthan 1770-luvulla samantapaisella kannalla. Vuonna 1766 oli hän olettanut suomalaisten runojen olevan heprealaista alkuperää ja lisännyt arvelunaan, että runo-nimikin oli juutalaista perua. Seuraavina vuosina näkyy hän tutkineen suomea ja jonkun verran sen sukukieliäkin; Turun Sanomain ensimäisiin numeroihin kirjoitti hän selonteon unkarilaisen munkin Johannes Sainovicsin teoksesta *Demonstratio Idioma Ungarorum et Lapponum idem esse* (Todistus että unkarin- ja lapin-kieli on sama kieli). Tästä selonteosta käy selville, että Porthan jo silloin oli tarkka suomenkielen rakennuksen tuntija ja oli vähän unkariinkin perehtynyt. Hän vertailee mielellänsä näitä kieliä heprean kieleen. Kirjoituksensa lopussa hän huomauttaa miten tärkeätä olisi perehtyä suomensukuisiin kieliin ja tehdä vertailuja niiden välillä. „On epäämätöntä“, lausuu hän, „että kaikissa kolmessa kielessä täysin taitava henkilö kykenisi tekemään monta hyödyllistä muistutusta niiden keskinäiseksi eduksi; ehkäpä voisi hän hiukan valaista kysymystä kansakuntain sukulaisuudestakin.“

Suomalaisten alkuperästä ja asuinpaikoista ei kirjoittaja ota mitään varmaa sanoakseen. Mutta 1770-

luvun lopulla hän liittyen göttingeniläisten ja samalla Lencqvistin mielipiteeseen lausuu: „Suomalaiset, permalaiset, lappalaiset y. m. Tämä kansa muodostaa vielä suuren osan valtakunnan asukkaista. Kaikki asianhaarat vahvistavat vanhimman venäläisen historian todistuksen, joka esittää ne valtakunnan pohjoisosan vanhimpina asukkaina, Väinäjoen, ylisen Volgan, Vienajoen y. m. seutuvilla.“ Samalla ovat suomalaiset Porthanista kuten Lencqvististä skyytein jälkeläisiä ja täydellä itsetunnolla hän P. A. Gaddin kanssa sepittämässään ohjelmarunossa Turun Sanomain alkajaisiksi laulaa: „Kansa skyytein sukua ja pohjan vanhimpia heimoja.“

* * *

Aina silloin tällöin vertailivat tutkijat suomenkielisiä sivistysesineitten, työkalujen, vaatteitten, rakennuksen osain y. m. tavarain, joiden käyttö osotti jonkinlaista sivistystä, nimiä vieraskielisiin. Ne nimet, jotka olivat muilta lainattuja, osottivat — niin ajateltiin — että niillä merkittyjen esineittenkin käyttö oli vierailta kansoilta otettu lainatavara; mutta kotimaiset nimet tiesivät esineiden ikivanhaa tuntemista ja käyttämistä. Tällä tavalla oli Juslenius mielestään todistanut suomalaisten ikivanhan valtakunnan muinaista mahtavuutta ja sivistystä — tuota omaperäistä sivistystä, jonka kateelliset ruotsalaiset muka olivat hävittäneet.

Kun sitten ranskalaisten kirjailijain kautta kävi yleiseksi se käsitys, että historian ensi sijassa tuli kuvailla sivistyksen kehittymistä, oli tuo elävistä kielistä

saatu apukeino erittäin tervetullut sivistyksen varhaisimpia vaiheita tutkittaessa. Ruotsalaiset kirjoittajat sitä silloin tällöin Suomen historiaa tutkiessaan käyttivät; he vertailivat suomea ruotsiin, gootinkieleen tahi venäjään. Professori Gadd tutki tällä tavoin väitöskirjainsa alussa jonkinlaiseksi johdannoksi suomalaisten taloudellista tilaa ja kun hän vuonna 1775 kirjoitti laajanlaisen selonteon maamme elinkeinojen tilasta ja niiden edistämisestä, alkaa hän sen tarkalla kuvauksella suomalaisten sivistyksestä pakanuuden aikana. Kuvauksensa hän on luonut päätellen mitkä sanat olivat alkujansa suomenkielisiä ja mitä sivistysesineitä suomalaiset jo pakanuudenaikana tunsivat.

Porthania huvittivat sivistyssanain vertailut suuresti. Hän sai käsiinsä ruotsalaisen Ihren tuollaisten vertailujen pohjalle laatiman kuvauksen ruotsalaisten muinaisesta alkuperäisestä yksinkertaisuudesta ja tuli sen johdosta miettineeksi mitkä noista Ihren luettelemista sanoista olivat suomenkielessä alkuperäisinä, mitkä taas ruotsista lainattuja. Hän merkitsi vertailunsa paperiliuskalle ja talletti sen vastaisuuden varalle.

Näin aukeni yhä uusia mahdollisuuksia Suomen historian tuntemiseen; ne tuntuivat varsin runsailta ja paljoa lupaavilta. Kaikki vanhat kirjeet ja asiakirjat, joita Turun lehdissä julkaistiin, saattoivat aavistamaan Suomen sivistyksen vaiheita aina keskiajalta asti ja nyt viekotteli kaukainen pakanallinen sivistyskin puoleksi paljastuen tutkijain uteliaille katseille.

VI.

Yliopiston vanha kaunopuheen professori Henrik Hassel oli puolen vuosisataa kestäneen opettajatoimensa jälkeen vihdoin väsyneenä ja sairaana vetäytynyt lepoon. Vanhoiksi ja kivulloisiksi olivat useat hänen virkaveljistäänkin käyneet, jumaluusopin professorit Ross ja Pryss olivat jo haudan partaalla, elähtänyt ja kykenemätön oli myöskin metafysikan opettaja Nääf. Niinpä avautui akatemian nuorille kyvykkäille dosenteille toiveita päästä professoreiksi, päästä samalla toteuttamaan uusia, mielissä hautuneita aatteita ja oppeja opettajatoimessa ja akatemian hallinnossa. Ensimäisiä heistä oli Porthan, joka jo läheni neljättäkymmentä ikävuottaan ja oli toistakymmentä vuotta yliopiston opettajana ollut. Hän jo kaipasi parempaa rahallista toimeentuloa ja varmempaa virka-asemaakin tehtyänsä tähän asti työtä vähäpätöisestä palkkiosta.

Hiukan Porthan lienee epäröinyt, pyrkisikö kaunopuheen vaiko metafysikan opettajaksi; näytti nimittäin hetkisen siltä, kuin olisi viimemainittu virka nopeampaa palkkaa luvannut. Mutta kaunopuheisuus viehätti paljon enemmän. Porthan suostui v. 1775 aluksi palkatta hoitamaan Hasselin virkaa, kunnes hänet, edeltäjänsä

kuoltua, vuonna 1777 nimitettiin vakinaiseksi kaunopuheen opettajaksi.

Vähän toista vuotta oli Porthan ollut uudessa virassaan, kun hän lähti opintomatkalle Saksaan. Jo kauvan oli hän sitä ajatellut. Saksan tieteellinen elämä oli virkeä, sen yliopistot laajalti tunnetuita. Porthan kuten virkaveljensäkin oli vuosikausia mielenkiinnolla seurannut saksalaisia aikakauskirjoja, lukenut niiden vilkkaita riitakirjoituksia ja keskustellut niistä toveripiireissä. Hän oli nähnyt, että saksalainen kirjallisuus vuosi vuodelta kävi tärkeämmäksi, se oli vaikuttanut suuresti hänen omiin töihinsä ja tutkimuksiinsa ja sen tuloksia omistamalla tunsi hän ehtineensä edistyneemmälle kannalle kuin monet muut suomalaiset tiedemiehet. Näin ollen kypsyi hänessä ajatus päästä itse lähtemään saksalaisen tieteen viljelyspaikoille, tutustumaan yliopisto-elämään ja professoreihin, jotta hän vastaisuudessakin sitten voisi ylläpitää kirjeellisesti heidän kanssaan yhteyttä. Tiedustelemalla sikäläisiä kirjakauppa-oloja toivoi Porthan voivansa yliopiston kirjastoakin hyödyttää.

Toukokuussa vuonna 1779 Porthan lähti matkalle. Hän kulki laivalla Lybekkiin, sitten Hampuriin ja edelleen postirattailla epätasaisia, kuoppaisia teitä Göttingeniin. Niin oli hän Saksan virkeimmässä yliopisto-kaupungissa, yhdessä uudenaikaisen tieteen pesäpaikoista. Yliopistolliset luennot jatkuivat siellä pitkin päivää, seitsemästä aamulla kahdeksaan illalla; kun kello löi tornissa, täyttyivät kadut luennoille kiiruhtavista tahi sieltä palaavista ylioppilaista. Porthankin kulki luentoja kuulemassa, tutustui opettajiin ja käytti ahkerasti akatemian suurta kirjastoa.

Pofessorit olivat maineeltaan hänelle jo entuudestaan tuttuja; nyt hän oppi tuntemaan ne henkilöinä. Michaëlis oli samalla jumaluusoppinut ja itämaisten kielten tutkija; tarkoin perehtyneenä Pyhän maan luontoon ja kansaan saattoi hän luontevasti selitellä raamattua uudelta kannalta, kirjana, jossa kansan elämä itämaisine tapoineen kuvastui. Heprean sukulaiskielten tutkijana osasi hän antaa pyhän kirjan sanoille uuden merkityksen, useinpa uuden, oikeamman kieliasunkin. Niin näytti raamattu Michaëliksen käsissä ihmeen selvältä ja jokapäiväiseltä, mutta samalla niin järkiperäiseltä kuin olisi siitä kaikki pyhyyden lämmin loiste haihtunut. Michaëliksen rinnalla työskenteli hänen entinen oppilaansa Schlözer, joka selitteli historian asiakirjoja melkein kuin Michaëlis raamattua. Yhtä tarkoin otti hän selkoa näiden todellisesta sisällöstä ja sanamuodosta, poistaen säälittä entiset olettelut ja väärinkäsitykset ja yhtä elävinä ja jokapäiväisinä, melkein nykyaikaisina esiintyivät hänelle historian henkilöt. Laajalti matkustellut hän oli, erittäinkin olivat Ruotsi ja Venäjä, näiden maiden kieli ja muinaisuus hänelle tunnettuja ja Suomen heimon esihistoriaakin oli hän, kuten edellä meille selvisi, taitavasti selitellyt. Siinä mahtoi olla aihetta ajatusten vaihtoon ja uusien aiheitten heräämistä.

Entäs sitten Heyne, göttingeniläinen kaunopuheen ja runouden professori! Luennoillaan ja seminaariharjoituksillaan tutustutti hän oppilaitansa antiikin kansain vahimpaan sivistykseen, teki vertauksia oman aikansa villikansoihin, joiden alkuperäiset tavat tuntuivat muistuttavan latinalaisten kirjailijain kuvauksia. Näin hän

rakenteli antiikin sivistyshistoriaa ja mietiskeli siinä samalla toistakin yleisempää ainetta: millainen inhimillinen sivistys oli alkuasteillaan ollut ja miten levinnyt. Ja sitten hän selitteli, kuinka antiikin teokset näissä sivistysoloissa olivat kirjoitetut, mitä kirjoittajat teoksissaan oikeastaan ilmoittivat ja kuinka he olivat ne kokoonpanneet. Heynen seminareissa istui tulevan Saksan henkisiä kykyjä, siellä oli v. Humboldt ja Voss, joka kerran oli kääntävä Homeeroksen saksaksi, siellä sai alkeistietonsa Wolff, joka ensinnä otaksui, että Homeeroksen eepos oli kokonaisen laulajaryhmän laatima eikä sokean runoilijan erikoistuote.

Eipä ihmettä, että Porthan tässä seurapiirissä viihtyi lähemmäs parin kuukauden ajan. Hän katseli kaikkia yliopistollisia laitoksia, kävi tähtitornissa ja kasvitieteellisessä puutarhassa, oli tiedeseuran kokouksissa ja akateemisissa väittelytilaisuuksissa. Vaikkakin sekä professorien opettajatoimessa että ylioppilas-elämässä hänen mielestänsä oli yksityisiä varjopuolia, ei Porthan siltä voinut olla viehättymättä henkisen elämän uhkeudesta ja yltäkylläisyydestä.

Elokuu lienee jo melkein ollut puolivälissä, kun matkailijamme jätti Göttingenin alkaaksensa kiertomatkaa Keski-Saksan kaupunkeihin. Matka kulki muun muassa Erfurtiin, Leipzigiin, Dresdeniin, Jenaan, Wittenbergiin ja Halleen. Kaikkialla nähtävää ja opittavaa, vähän väliä oppineita tuttavuuksia. Leipzig ja Halle olivat Göttingenin rinnalla Saksan etevimmät yliopistot. Hallessa oli yliopiston yhteydessä hyvä pappisseminaari, jossa valmistettiin kirkon miehiä, mutta joitakuita vuosia sitten myöskin koulunopettajia heidän tulevia

toimialojaan varten. Erikoinen koulunopettajan sivistys ja kasvatusopillinen kouluutus oli näet uusin uutuus Saksan yliopistoissa, jota sieti mukailla ja siirtää muuallekin.

Paluumatka kävi Tukholman kautta ja sieltä ehti Porthan kotimaahansa juuri joulun edellä 1779. Mukanaan toi hän joukon uusinta tieteellistä kirjallisuutta, tuoreita kokemuksia ja vaikutuksia sekä paljon muistoja Saksan suurista yliopistoista, niiden virkeästä elämästä ja niiden mainioista opettajista. Ja kotona tapasi hän olot entisellänsä. Täällä odottivat kaikki vanhat harrastukset, keskenjääneet väitöskirjat kirjastonhistoriasta ja suomalaisesta runoudesta, Aurora-seuran lehti, joka sillävälin oli kuollut, mutta ei saanut kuolleeksi jäädä, ja ennen kaikkea yliopistollinen opettajatoimi, joka enimmän työn itsellensä vaati ja jonka ympärille kaikki muu työ oli ryhmitettävä.

Luennot alkoivat taas entiseen tapaansa kello kahdelta iltapäivällä akatemian pienemmässä oppisalissa. Sali oli matala ja kostea, sillä vastapäätä olevan tuomiokirkon korkea seinä esti täyttä päivänvaloa sisääntunkemasta ja kirkkomaalta tihkui vettä seinän lävitse sisään. Talvella siellä oli sietämätöntä, sillä huonetta ei saattanut lämmittää. „Professori, jonka vain yhden tunnin tarvitsee olla akatemiassa“, lausuu Porthan, „ja ainakin voi varustautua kovaa kylmyyttä vastaan, ei siitä niin pahasti kärsi. Mutta köyhät nuorukaiset, jotka usein ovat talvivaatteilla huonosti varustetut, ovat pakotetut monta tuntia perätysten (jos yhtäjaksoisesti tahtovat seurata heille esitettyjä tieteitä) kärsimään pakkasta.“ Ja tähän Porthan vielä valitellen lisää: „Jokai-

nen käsittää helposti, millaisella halulla ja tarkkuudella nuoriso, kun kylmyys sitä ahdistaa, esitystä kuuntelee. Usein on mahdotonta merkitä muistiin mitä kuulee. Hiljaisuus, jonka kuunneltaessa pitäisi vallita, häiriintyy usein liikkeistä ja melusta, jonka kokeet kylmän estämiseksi aiheuttavat."

Mutta Porthanista tuntui siltä, ettei talven kylmyys yksinänsä haitannut akateemisia opinnoita. Nautinnon ja elämänilon henki, joka alustapitäen oli ollut hänelle vastenmielinen, mutta jonka ilmauksiin hän Aurora-seurassa näytti suostuneen, alkoi entistä enemmän villitä akateemista nuorisoa. „Nuorisomme alkaa luulla voivansa käyttää toisella tavalla varojaan paremmin, kuin viipymällä kauvan akatemiassa ja hankkimalla maisterin arvon", valittelee Porthan 1781. „Silminnähtävästi vähenee myöskin työteliäisyys ja ylellinen elintapa tulee tavalliseksi tehden heidän oleskelunsa akatemiassa yhä kalliimmaksi." Vielä harmillisempaa oli, että opettajissakin oli velttoja ja välinpitämättömiä henkilöitä, jotka juuri ja juuri virkansa hoitivat, mutta muuten kuluttivat päivänsä huveissaan ja mieliteoissaan. Esimerkiksi Kreander, taloustieteen professori, kuuluisan Kalmin jälkeläinen! „Hänen luonteensa näkyy yhä selvemmin", sanoo Porthan; „sittenkuin hän on saanut käsiinsä rahat Kalmin matkakertomuksen lopettamista varten, ei hän enää sitä ajattelekkaan. On kumminkin vahinko, että käsikirjoitus hänen kynsiinsä joutui. Kalmin tapaan luennoi hän kokonaisia lukukausia pellonviljelyksen, niitynhoidon y. m. hyödystä; ja siirtyy aineesta toiseen ilman järkeä ja järjestystä. On myöskin käynyt niin laiskaksi, ettei viitsi kunnolleen

luentojaan valmistaa eikä niitä yhtäjaksoisesti pitää; vaan lähettää vähän päästä kuulijoilleen peruutusilmoituksen.“ Kreanderin tapaisia oli muitakin: adjunkti Alanus, joka tottuneena kuluttamaan aamupäivänsä piipun ja kahvikupin ääressä sekä kävelemään päivät päästään alushoususillaan pitkin lattiaa, valitteli surkeasti töittensä paljoutta; Bonsdorff, joka matkusteli maaseuduilla taloja ja riihiä rakennuttamassa ja kaupungissa pani toimeen iltamia ja tanssiaisia tanssien niissä kuin koulupoika; dosentti Ingman, joka konsistorion kertomuksen mukaan „olisi, jos virkaansa jäisi, häpeä akatemialle ja pahennus opiskelevalle nuorisolle, joka on nähnyt hänen makaavan katuojissa, tietää, että hän on juonut järjen päästänsä, sekä tietää yhtä vähän kuin konsistoriokaan missä hän asuu“. Luetteloa voisi jatkaa, mutta riittäähän tämäkin osottamaan, että Tukholmasta tuleva nautinnonhalu yhtyneenä 1750- ja 1760-lukujen velttoon henkeen ei akatemialle hyviä seurauksia tuottanut. Ja pahennusta ajan pitkään jatkui, tuntuipa siltä kuin se olisi enentynyt. Opintojen sovittaminen käytännölliseen elämään oli kyllä suureksi hyödyksi, mutta joskus oli vaara lähellä, että käytännölliset harrastukset opin kokonansa syrjäyttivät. „Edellisiin aikoihin verraten pyrkii vahingollinen henki tunkeutumaan dosentteihimme,“ sanoo Porthan, „heidän pitäessään akateemisia toimia sivutyönä ja halutessaan sekaantua muihin asioihin sekä mieluummin niiden kautta kuin opettamalla hankkia elatuksensa; mistä on seurauksena, etteivät he vastedeskään, kun tulevat vakinaisiin virkoihin, antaudu lukutyöhön, vaan mieluummin kuluttavat aikansa muissa toimissa; ei taloudellinenkaan into, joka

on vallannut osan yliopistomiehistämme, ole juuri minun mieleni mukainen."

Varakansleri Jaakko Haartman, joka vuonna 1776 virkaan tultuaan oli päättänyt poistaa juurinensa kaikki siihen astiset huolimattomuudet ja velttoudet virantoimituksessa, antoi vain aihetta yhtämittaisiin riitoihin ja rettelöihin, siten professorien opetustointa haitaten. Pikkumaisella tavallaan kaikkiin akatemian asioihin sekaantumalla oli hän näet niin katkeroittanut vapauteen tottuneet professorit, että he konsistoriossa säännöllisesti häntä vastustivat ja venyttivät istuntoja ylenmäärin. „Akateeminen konsistorio on tähän aikaan ollut usein koolla", kertoo Porthan vuonna 1780. „Kun varakanslerillamme aina on keskustelun aiheita, emme milloinkaan voi erota ennen yhtä: aineet ovat tämäntapaisia: onko väärin, että rehtori omin luvin määräsi Schalbergin virkaanastujaispäivän asiaa konsistoriossa puheeksi saattamatta. — — Ovatko stipendiatein väittelyt (joissa nimienhuudon tulee tapahtua) pidettävät stipendiatiluettelon tarkistamisen jälkeen vaiko sitä ennen. — — Näistä tärkeistä kysymyksistä on pidetty monen arkin pituisia pöytäkirjoja, erittäinkin viimemainitusta, joka on antanut meille työtä moneksi kuukaudeksi."

Niinkuin asiat hänestä tarkoituksenmukaisilta näyttivät niin Porthan niitä käsitteli, jos kohta tuntuu joskus siltä, että muodollinen oikeus ei ole hänen puolellansa. Kun varakansleri helmikuulla 1783 vaati ihan yksityiskohtiin asti seikkaperäisiä tietoja yliopiston opettajain luennoista kanslerille annettavaksi, ei Porthan voinut olla pahaa mieltään tämän johdosta purkamatta. Siihen hänellä oli sitä enemmän syytä, kun luettelot

ennen olivat jätetyt aivan lyhyet ja varakansleri niiden huolettomasta laadinnasta erikoisesti moitti Porthania ja muutamaa muuta nuorempaa professoria. „Mitähän Kansleri siitä mahtaa hyötyä", selitteli Porthan vanhalle suosijalleen Mennanderille, „että hän näkee kuinka monta Horatiuksen säettä kunakin päivänä olen selittänyt (jos nimittäin voisikin luulla hänellä olevan aikaa ja halua käymään läpi meidän luentoluettelojamme)? Ja jos minun vielä tulee määritellä säkeitten sisältö, on minun kopioitava luentoni täydellisesti. Sellaisella tarkastelulla, kun asianomaiset itse eivät ole läsnä, ei voiteta mitään, mutta aina vain tulee häirityksi ja lopulta pakostakin kyllästyy. Kukapa minua estää, ellen omantuntoni tähden tahdo kunnolleen hoitaa tointani, kerskaamasta sellaisesta, mitä en ikänä ole luennoinut? Ei tällaisestakaan puutu esimerkkejä."

Varakansleri tahtoi opettajain opetusaikaakin pitentää. Lukukaudet olivat alkaneet lokakuun ja helmikuun alulla, koskapa ylioppilaat eivät sitä ennen lomiltaan palanneet; konsistorion kokouspäivinä, väittäjäisinä ja saarnainvalmistuspäivinä pyhiä vastaan oli luennoista ollut vapautusta; pääsiäis- ja helluntailupa kestivät suunnillensa kaksi viikkoa; syyslukukausi loppui kun tuli rekikeli ja ylioppilaat lähtivät ajamaan kotiseuduilleen, kevätlukukausi taas toukokuun loppupuolella. Nyt vaati varakansleri lupia vähemmiksi ja lukukausia pitemmiksi, vaikkei hänellä siihen edes selvää lainmääräystä ollut. Porthan Mennanderille taaskin valitteli piispan menettelyä, kuvasi omaa työlästä opetustointaan ja lausui lopuksi: „Monet virkaveljistäni eivät suinkaan myöskään ole toimettomina. Ja kum-

minkin meitä kaikkia leväperäisyydestä moititaan. Parasta lienee, että me tästä lähtein olemme sellaisia, miksi meitä sanotaan ja samalla totumme aasin kärsivällisyyteen tahi tulemme välinpitämättömiksi siitä mitä meistä sanotaan.“

Kohtuuttomilla vaatimuksillaan varakansleri Porthanin mielestä vain opetustointa haittasi; pahempaa hän sai aikaan tekemällä palkkavuorot filosofisessa tiedekunnassa vallan sekaviksi. Kun päällepäätteeksi muutamat professorit olivat eronneet pidättäen itsellensä täydet palkkaedut, niin oli professoreiksi pyrkijöillä hyvin huonoja toiveita päästä säännöllisille palkoille. Alkoi olla puute dosenteista ja apulaisista sekä yleensä kelvollisista nuorista tiedemiehistä.

VII.

Tällaiset olivat akatemian olot, kun Porthanin hedelmällisimmät opetus- ja tutkimusvuodet alkoivat. Akateemista toimintaansa kuvailee Porthan vuonna 1783 tähän tapaan: „Minä luennoin julkisia luentotuntejani 12 tuntia viikossa; kertaan julkisia luentojani 2 tuntia; minulla on osakunnan kokouksia joka keskiviikko ja lauvantai kolme tuntia sekä vastaanotan ja korjaan ylioppilasten kirjoituksia samoina päivinä kello 7:stä aamulla kello kahteentoista. Enempää en luulisi saksalaisenkaan professorin ehtivän. Tarvitsemme sitten aikaa luennoille valmistautuaksemme ja itse lukeaksemme (ettemme 10 vuoden kuluttua olisi oppeinemme kokonaan poissa muodista) sekä puuhataksemme muissa kirjallisissa töissä.“ Tutkintoja, tiedekunnan kirjoituksia, väitöskirjain tarkastamisia Porthan ei tässä ensinkään mainitse eikä riitaisia konsistorion kokouksiakaan kaikkine hallintoon kuuluvine toimineen. Kun lukukausi läheni loppuaan, kasaantui työtä tavallista enemmän; silloin piti kirjoittaa lupakirjeitä poislähteville ylioppilaille ja monet kirjeet maaseudulle lähtijäin mukana. (Oli näet varsin tavallista tähän aikaan toimittaa kirjeet tuttujen ja ohikulkevien matkustajain kautta.) Ylioppilastulvaa kesti

näinä aikoina kokonaisia päiviä. Ja arvaa sen, millainen oli puuha ennen maisterinvihkijäisiä, kun ylioppilailla oli kiire saada väitöskirjansa valmistetuiksi, painetuiksi ja tarkastetuiksi joutuakseen vihkijäisistä osallisiksi.

Joudumme nyt näkemään mitä Porthan työkiireissään todella aikaansai. Mitä oli Porthanilla oppilailleen tarjottavana luennoissaan ja väitöskirjoissaan? Ja millä tavalla hän oppinsa esitti? Haihtumattoman vaikutuksen Porthan kuulijoihinsa jätti, siinä kun hän istui oppisijallaan henkevät silmät kuulijakuntaa halliten, ääni miellyttävästi mukautuen sanotun sisältöön, sanat sujuvasti huulilta tulvien ja tanakka ruumis kuten aina kumarassa. Oppisalin penkeillä istui ylioppilaita aina 60 – 70:een asti uutterasti opettajan sanoja muistiin kirjoitellen. Heitä Porthan siinä luennoidessaan ajatteli, heidän hyödykseen hän oli kauttaaltansa luennot valmistanut. Oppilaitten kasvoista hän luki sanojensa vaikutusta ja jo kotosalla niitä miettiessään sattui hänelle mieleen miete, miten tuo tahi tuokin oppilas hänen esitystään käsittäisi.

Julkisia luentojaan hän piti viikossa neljästi: joka toinen päivä hän esitti kaunopuhetta, joka toinen runoutta. Ne pidettiin yliopistolla pienemmässä oppisalissa. Mutta yksityisesti hän kotonaan luennoi kaikenlaisista aineista, jotka hänestä tärkeiltä tuntuivat ja tutkintolukujen tähden olivat oppilaille välttämättömiä selittää. Käytöllistä filosofiaa hän usein esitti, logikaa, sielutiedettä ja yhteiskuntaoppia niinikään, toisinaan luontaista jumaluusoppia, kasvatustaitoa tahi klassillista muinaistiedettä. Aina hän esitti jonkun oppikirjan johdolla, seurasi sitä kohta kohdalta ja pykälä pykälältä;

ja ellei oppikirjaa ollut saatavissa, saneli tahi kirjoitutti opettaja itse oppikirjan luonnoksen.

Kirjaa koetti opettaja tehdä samalla tajuttavaksi ja huvittavaksi. Hän käytti tutunomaisia, jokapäiväisiä sanoja, otti huvittavia esimerkkejä ja vertauksia sekä kertoi tuon tuostakin miellyttäviä juttuja ja kaskuja. Joskus hän pisti pilapuheenkin esityksensä lomaan. Oppikirjaa Porthan korjaili ja arvosteli. Missä oli joutavia jaotteluja, siinä ne poistettiin, missä oli puututtu turhiin muodollisuuksiin tahi aikoja sitten vanhentuneisiin kysymyksiin, siinä ne kohdat kirjasta sivuutettiin. Kun Brunnmarkin moraalioppi alkaa kertoa synnynnäisestä opista, joka muka kaikissa ihmisissä on olemassa, huomauttaa Porthan lyhyesti, että „kaikki nämät pykälät ovat pelkkää kinastelua, joka jo kauvan sitten on tullut hylätyksi“. Kumminkin opettaja sitten heti alkoi kertoa, miten tuollainen outo käsitys synnynnäisestä opista oli alkunsa saanut ja ketkä sitä olivat esittäneet. Ja kun oppikirjassa tulee puhe Jumalan kymmenestä käskystä, selittää luennoitsija, että „tähän auktori sekottaa teologiaan eikä moraaliin kuuluvaa. Pitää siitä kumminkin vähän puhua.“ Seuraa sitten pitkä esitys siitä mitä kymmenet käskyt oikeastaan ovat.

Esimerkkejä riitti joka asiaan. Ne liittyivät mainiosti oppikirjan kuiviin määrittelyihin ja antoivat niille aivan uuden eloisan luonteen. Milloin ne johtuivat opettajan suuresta lukeneisuudesta, milloin hänen tavallisista kokemuksistaan. Kun logikan oppikirja jakaa ennakkoluulot eri luokkiin, luetellen yleisön, kasvatuksen, seurustelun, jonkun asian erikoisen uutuuden tahi vanhuuden aiheuttamat ennakkoluulot, niin höystää

Porthan kutakin lajia esimerkeillään. Seurustelun ennakkoluuloista hän sanoo: „Esimerkiksi sopii ylioppilas, joka mukautuu seuraelämän sääntöjen} mukaan", ja uutuuden ennakkoluuloista hän lisää: „Muodit ovat kerrassaan konstikkaita ilmiöitä, esimerkiksi mitä naisten hattuihin tulee." Yleisen mielipiteen ennakkoluulot olivat; luennoitsijasta kaikkein haitallisimmat ja johtuivat usein aivan satunnaisista tahi vähäpätöisistä syistä. „On sananparsi: yleisö sanoo niin, ja silloin on vain viisi tahi kuusi, jotka todella siten ajattelevat. Kun taas jollakin on väite, josta ei ole varma, arvelee hän heti olevansa oikeassa, kun vain saa useampia puolelleen." — Logikan luennoilla Porthan niin ikään joutuu selittelemään ihmeellisten asiain uskottavuutta. „Jos kertomus itsessään on mahdoton tahi on ristiriidassa ennen tunnettujen tosiseikkain kanssa, ei sitä pidä uskoa", sanoo hän, „esimerkkinä ovat pyhimystarut. Mutta kaikkea ei ole katsottava mahdottomaksi, mikä tuntuu mahdottomalta, esim. ihmeitä. Siamin kuningas ei uskonut, että vesi saattoi jäätyä jääksi. Meidän tulee siis kyetä arvostelemaan mikä on mahdollista ja mikä ei. Mikäli se riippuu ulkonaisista aistimuksista, on mikä akka tahansa yhtä luotettava kuin filosofi, esimerkiksi todistamaan tappelusta." Kun oppikirja tätä sääntöä rajoittaa latinalaisella lauseella: „On kumminkin suurempi luottamus sille annettava, joka omalta alaltansa kertoo, sillä ammattimiestä on ammatissaan uskottava", niin Porthan lisää: „On esimerkiksi mieluummin uskottava tähtientutkijaa, joka kertoo tähtien kulusta, kuin sitä, mitä kauppamies siitä sanoo."

Usein olivat esimerkit tarkkoja havaintoja ja huomioita jokapäiväisestä elämästä. Aikalaistensa tavoin oli Porthankin tottunut tarkkaamaan muita ja itseänsä sekä etsimään selitystä kaikenlaisiin omituisuuksiin, joita ihmisten keskenäisessä kanssakäynnissä ilmeni. Tähän itsenäiseen ajattelemiseen, omintakeiseen ja kriitilliseen ympäristönsä ymmärtämiseen halusi Porthan oppilaitansakin herättää; omat huomionsa hän antoi heille ikäänkuin malliksi ja lähtökohdaksi. Se oli oleva itsenäisen ajattelun alkuna. Logikan oppikirjan ylimalkaisella ja vaikeatajuisella tavallaan esittäessä huomioiden tekemistä kiiruhtaa Porthan siihen lisäämään omat huomionsa ja neuvonsa. „Ihmisten tarkkaamisessa on meneteltävä tavattoman varovasti“, — niin hän neuvoo, — „(se on muuten erittäin tärkeä ystäväin, virkamiesten y. m. valinnassa) koska he tahallaan salaavat itseänsä. He tekivät sitä vähemmän ennen, kun tavat olivat sivistymättömät; kumminkin ovat villikansatkin hyvin usein viekkaita ja peitteleviä. Ennen muita ovat semmoisia naiset ja hovimiehet sekä papit, vähemmin sotilaat. Ne näet, jotka voivat käyttää väkivaltaa, eivät turvaudu niin paljon petokseen. — — — Kuta vapaammat tavat henkilöllä on, sitä avomielisempi on hänen luonteensa; kuta enemmän taas huolehditaan hänen hyvän maineensa tarkkaamisesta, sitä viekkaammaksi teeskentelijäksi hän tulee. Kasvatus vaikuttaa paljon, mutta poikkeuksia on joka taholla.“

Mitään vaikeatajuista tahi monimutkaista asiain käsittelyä Porthan ei kärsinyt. Missä oppikirja sellaiseen eksyi, siinä vetosi luennoitsija tavalliseen terveeseen järkeen. „On sellaisia“, sanoo hän kerrankin mo-

raalin luennoilla, „jotka väittävät, että kappaleet vajoaisivat joka hetki takaisin alkuperäiseen tyhjyyteensä, ellei Jumala erityisellä toimella ylläpitäisi niitä. „Mutta tällainen ajatus tuntuu aiheettomalta. Millä voi näyttää, että kappaleilla on tuollainen taipumus häviämään mitättömyyteensä? Kokemus osottaa päinvastoin, että kun minä kerran olen antanut esineelle sen olennan, pysyy se siinä edelleen niinkauvankuin en suvaitse toisin siitä määrätä tahi sitä hävittää. — — — — — Kun minä panen tuolin lattialle, pysyy se siinä, kunnes minä otan sen pois. Kuka vaatii minun erikoista toimintaani, jotta tuoli olisi paikallaan."

Näin esitettynä tuntui ikävä oppi äkkiä varsin läheiseltä ja huvittavalta, ja kuivat oppikirjat saivat uuden sisällön. Kaikki ne seikat, joista uusimmassa kirjallisuudessa oli puhe, joista kerrottiin sanomalehdissä ja aikakauskirjoissa, joista keskusteltiin ja väiteltiin, kaikki nämät asiat oppilaille selvenivät. Avara maailma heille tässä avautui. He saivat tarkan selon siitä, miten ranskalaiset valistuskirjailijat uskalsivat väittää kaiken inhimillisen toiminnan olevan itsekkäisyyttä, miten kuuluisa Voltaire oli kieltänyt jumalallisen ilmestyksen ja miten Diderot, Helvetius, Holbach ja kaikki nuo muut materialistit sekä naturalistit ihan uskalsivat epäillä sielun kuolemattomuutta ja itse jumalan olemassa oloa. Järkisyillä luennoitsija nämät väitteet sitten kumosi ja viittasi kultaiseen keskitiehen, jota tässä hurjan kielteisyyden ja liian vanhoillisuuden välillä oli paras kulkea. Miten Porthan osasi perehdyttää kuulijansa aikansa harrastuksiin ja rientoihin, voisi lukemattomilla pikkupiirteillä osottaa. Riittäköön tässä yksi ainoa. Luen-

noitsija todistaa oppikirjansa mukaisesti, että itsemurha oli väärä ja syvästi paheksuttava teko. Oli kumminkin ollut niitäkin, jotka sitä puolustivat, muinaisajan stoalaisista alkaen. „Montesquieu persialaiskirjeissään tekee niin, mutta myöhemmin hän katui ja muutti mielipidettään. Rousseau taas piloillaan esitti sitä, mutta todisti sitten itse asian olevan päinvastoin. Eräällä saksalaisella Göthellä on myöskin tämä ajatus ja monella, jotka surmasivat itsensä, tavattiin hänen kirjansa pöydältä."

Juuri katsaukset kysymysten vaiheisiin olivat Porthanin esitystaidon vahvimpia puolia. Samalla tavalla osasi hän ottaa historialliselta kannalta muitakin asioita, jotka puheeksi tulivat, ja näin niitä esittämällä levitti hän oppilaissaan historiallista ajatustapaa. Ennen olivat he tottuneet käsittelemään niitä muodollisesti tahi sitten käytöllisen hyödyn, oikeuden tahi moraalin kannalta. Siihen olivat oppikirjat ja väittelyt olleet omiansa heitä totuttamaan. Historiallinen ajatustapa oli aivan uusi sekä antoi monipuolisen ja laajan käsityksen asioista.

Säännöllisesti alkoi Porthan esityksensä jostakin tieteestä sen historiikillä. Vielä huvittavampia olivat juuri mainitsemamme historialliset katsaukset erikoiskysymysten yhteydessä. Kun opettajamme esitti ne verrattoman hauskalla ja kevyellä tavallaan, muodostui niistä kohtia, jotka varmaan viehättivät ja kiinnittivät oppilaita. Hän alkaa esimerkiksi kielentutkimuksen historian kertomalla kreikkalaisten osuudesta siinä. „Ne olivat yhtä tulisia ja vilkkaita, kuin meidän aikamme ranskalaiset, sekä ihastuneet siihen, mikä oli heidän

omaansa ja he kutsuivat muita barbaareiksi, joka täydelleen vastaa sanaa „hirviö“ s. o. sellaisia, joiden kieli on niin kauheata, ettei sitä saattanut kuulla saamatta korviaan kipeiksi. Vieläpä kreikkalaiset kirjailijatkin jakoivat ihmiset kahteen osaan: kreikkalaisiin ja barbaareihin, niin että kun he sanovat, että kaikki ihmiset tietävät sen, kuuluu se heidän kirjoituksissaan: kreikkalaiset ja barbaarit tietävät sen. Kun roomalaiset olivat heidät kukistaneet, olivat he kolmantena kansana. Ulkomaalaisia sanoja vääntelivät kreikkalaiset hirveästi niinkuin ranskalaisetkin. Nämät välittävät niin vähän ulkomaalaisista, että kaksi upseeria löi vetoa, oliko Pietari Tanskan vai Venäjän pääkaupunki. Kreikkalaiset eivät siis ole rikastuttaneet kielitiedettä tekemällä vertailuja, mutta teräväpäisiä kun olivat, ovat he mietiskelleet kieltä yleensä ja heillä on muutamia nerokkaita tuumia siitä.“

Vaikka Porthanin esitys näin kulki laajana ja täyteläisenä, kosketellen kaikkia tärkeitä kysymyksiä, ot taen esimerkkejä sieltä täältä, poiketen katsauksiin ja viehättäviin kaskuihin, ei se siltä liialliseen laveasanaisuuteen eksynyt. Kuta laajemmaksi lukeneisuus tuli ja kuta enemmän mieskohtaista kokemusta opettajalle karttui, sitä enemmän hän koetti näiden tuloksia luentoihinsa liittää. Mutta aina hän sentään osasi pysyä pääasioissa ja aina valaisivat esimerkit sekä jutut juuri selitettävää asiaa sattuvalla tavalla.

Luennot vastasivat muodoltaan uudenaikuisen kasvatusopin pyrintöjä opettaa havainnollisesti ja esimerkeillä, tehdä aine huvittavaksi ja käytännöllisestikin hyödyttäväksi. Näin opettivat saksalaiset opettajat ja

näin luennoivat saksalaiset professorit. Mutta meillä oli tällainen luennoiminen harvinaista; siksi se monelle piirtyi unohtumattomasti mieleen. Ja ne, jotka jonkun vuoden olivat tällaista opetusta nauttineet, tunsivat itsensä täysin kykeneviksi erikoisopintonsa päättämään ja ryhtymään virkatoimiin isänmaassa ja valtakunnassa.

Mutta ylioppilaat, jotka halusivat akateemista oppiarvoa maisterinnimineen ja muine etuisuuksineen, olivat vielä velvolliset julkaisemaan kaksi latinankielistä väitöskirjaa ja niitä julkisesti vastaväitteitä vastaan latinaksi puolustamaan. Siihen olivat he jo useamman vuoden valmistautuneet. Olivat kuunnelleet luentoja, kirjoitelleet latinalaisia aineita ja harjaantuneet osakuntain kokouksissa väittelemään. Vaan ei ollut vättteleminen eikä väitöskirjan kirjoittaminen sittenkään helppoa, semminkin kun latinanopiskelu oli joutumassa vain sivutyöksi ja latinantaito kävi harvinaiseksi. Kiusaantunein mielin ajatteli ylioppilas väittelyä, jonka menon hän jo entuudeltaan toveriensa väittelyistä tunsi. Hän arvattavasti samaten kuin moni muu sammallellen toistelisi vastaväittäjän hyvin valmistettuja latinankielisiä hyökkäyksiä koettaen niihin siinä silmänräpäyksessä vastineen tapaista keksiä, hätäyksissään törkeästi loukkaisi kieliopin tärkeimpiä sääntöjä tahi juhlallisesti vaijeten vilkuisi professoriinsa, joka kunniansa tähden olisi pakotettu tulemaan oppilaalleen avuksi. Oppisali olisi puolillaan ylioppilaita, jotka hänelle nauraisivat, ehkäpä joku nenäkäs vielä nousisi kahden lakimääräisen vastaväittäjän jatkoksi ylimääräisenä häntä kiusaamaan. Ja professorienkin tähden, jotka siellä täällä kuulijain

joukossa istuisivat, saisi hän hävetä, kunnes juhlallisuus vihdoinkin loppuisi muutamilla ulkoa opituilla latinalaisilla korupuheilla, joilla puolustaja, vastaväittäjä ja professori kiittelisivät mikä toisen suurta oppia ja kaunopuheisuutta, mikä toisen kiitettävää malttia ja hienotunteisuutta.

Ei ollut kovin kummeksuttavaa, että monikin ylioppilas vihasi väittelyä kaiken vanhanaikuisen hedelmättömän liikaoppisuuden ilmauksena, ja että moni professori toivoi ylioppilaitten aikaa käytettäväksi parempiin. Mutta Porthan oli toista mieltä. Hänestä „harjaantui nuoriso latinankielen käyttämisessä, vieläpä oppi yleensä rohkeasti ja vaivatta esittämään sanottavansa, katsomaan asiaa useammalta taholta, nopeasti erottamaan, mikä enemmän tai vähemmän kuului pääkysymykseen ja helposti selvittämään esitettyjä ja esiintyviä vaikeuksia". Mutta jotta väittelyistä tällaista hyötyä olisi, piti niitä oikealla tavalla valmistaa. Porthanin oppilaat väittelivätkin hyvin aineeseensa perehtyneinä ja heidän akateemiset julkaisunsa olivat, mikäli mahdollista, heidän ja heidän opettajansa yhteistyön tulos.

Porthan kirjoitti kumminkin itse sellaiset julkaisut, jotka kävivät oppilaan ensimäisestä väitöskirjasta. Hän antoi näet ylioppilaitten harjoitusväitöskirjoina painattaa ja pienissä osissa julkaista hänen omia laajoja tutkimuksiaan. Tällä tavalla olivat Porthanin kirjastonhistoria, hänen tutkimuksensa suomalaisesta runoudesta ja hänen julkaisemansa piispa Juustenin päiväkirja ilmestyneet. Näin kesti teosten julkaiseminen kauvan ja painatus tapahtui yhtämittaisilla keskeytyksillä, mutta tut-

kimus meni akateemisten töitten lomassa ja teokset saatiin painetuiksi nuorten väitöskirjan puolustajain varoilla. Siksipä oli tämä julkaisutapa akatemian opettajain kesken tullut tavalliseksi.

Ylioppilaitten ei tarvinnut tällaisia suurten tutkimusten kappaleita puolustaa, vaan heitä varten painettiin väitöskirjan eteen muutamia oppilauselmia ja näistä he saivat vastata. Oppilauselmat olivat monenlaatuisia. Niissä esitettiin joku juuri luennoilla kuultu, vastakeksitty totuus, tärkeä tieteen peruslauselma tahi käytännöllinen elämänviisaus. Niistä väitellessä tottuivat nuorukaiset keskustelemaan kysymyksistä, jotka olivat tulleet paljon pohdituiksi ajan muotikysymyksiksi, tahi ikuisista totuuksista, joihin jokainen sivistynyt aina tunsi tarvetta suhtautua. Tämäntapaisia lauselmat olivat:

„On kaikissa kansoissa uutteran kielen viljelemisen ja tarkan ajatustoiminnan menestymisen välillä läheisempi suhde kuin yleensä luullaan.“

„Se, joka haluaa sielutiedettä oikein ja menestyksellä esittää, tuntekoon myöskin anatomiaa ja fysiologiaa.“

„Väärin on luulla runouden ainoastaan huvitusta varten olevan olemassa.“

Toinen, niin sanottu graduaaliväitöskirja oli useimmissa tapauksissa Porthanin ja jonkun ylioppilaan yhdessä laatima. Porthan määräsi oppilaalleen aineen alalta, joka tälle oli luennoilta tuttu, ja mielellään senlisäksi sellaisen, josta oppilas erikoisesti oli huvitettu. Ylioppilas Snellman, joka oli soitantoa harrastava ja itse taitava viulunsoittaja, sai kirjoittaa väitöskirjansa aineesta „Musiikin ja ihmismielen läheisestä suhteesta ja

edellisen merkityksestä jälkimäisen viljelemisessä". Innokkaan suomenkielen ystävän ja kansanrunojen kerääjän Erik Lencqvistin poika kirjoitti „Vanhain suomalaisten opillisesta ja käytöllisestä taika-uskosta" ja tässä väitöskirjassa tulivat isän keräelmät ja tutkimukset julkaistuiksi. Niinikään perustui ylioppilas Alopæuksen väitöskirja „Porvoon historia" hänen isänsä, porvoolaisen kymnaasinlehtorin muistiinpanoihin. Milloin koetti Porthan graduaaleillaan hyödyttää suomalaista tutkimusta, milloin taas antaa nuorisolle esityksen yleishyödyllisestä asiasta tahi tärkeästä ajan kysymyksestä. Usein ne sitäpaitsi soveltuivat ylioppilaan vastaiseen elinuraan.

Porthan kaikessa opetuksessaan antoi juuri sitä tietoa, jota sillä hetkellä katsoi oppilailleen välttämättömimmäksi: sitä hän jakoi luennoilla, kirjoitusharjoituksissa, väitöskirjain oppilauselmissa ja itse väitöskirjoissa. Yksi esimerkki lukemattomista tarjolla olevista riittäköön hänen menettelyään valaisemaan.

Oikeana valistusajan miehenä koetti Porthan kaikin voimin vastustaa sen ajan hämäriä ja mystillisiä oppeja, jotka perustuivat ihmisten ylenluonnollisen kaipuuseen, kuten svedenborgianismia ja magnetismia. Niitä oppeja piti hän vain heikkouden ilmauksina ja ennakkoluulojen synnyttäminä. „Katsoen ajan merkkeihin, jotka ovat näyttäytyneet", kirjoittaa Porthan eräälle ruotsalaiselle ystävälleen vuonna 1788, „olen kuitenkin pitänyt velvollisuutenani myöskin oman vähän kykyni mukaan palvella maanmiehiäni (erittäinkin nuoria ylioppilaitamme, joiden tulee viedä kotiin hyödyllisiä ja järkeviä tietoja) selityksillä, jotka

tarkoittavat tätä tilapäistä tarvetta. Herra Professori huomannee sen muutamista teeseistä, jotka ovat Suomen historiaa koskevan väitöskirjani alussa: olen käyttänyt tätä tilaisuutta antaakseni nuorisolle muutamia tarpeellisia aatteita, jotka kaikella uutteruudella olen selvittänyt. Olen myöskin tällä lukukaudella pitänyt yksityisiä luentoja sielutieteestä jotenkin lukuisalle auditoriolle antaen kuulijoilleni terveitä periaatteita, mitkä koskevat oppia unista, näyistä, ekstaaseista, innottelemisista, hulluudesta sekä sen kaikista lajeista ja asteista, aavistus- ja ennustuskyvyistä ynnä muusta samanlaisesta." Samantapaisista asioista, „ennakkoluuloista", „ennakkoluulojen hävittämisestä", „haamuista", „ihmeistä" j. n. e. Porthan kirjoitutti kokonaisia väitöskirjojakin. Ja erikoisesti suomalaiseen tutkimukseen syventyen hän samoihin aikoihin kirjoitti väitöskirjan „Suomalaisten noituuden maineesta".

Joskus, kun maisterinvihkijäiset olivat tulossa ja monet ylioppilaat erilaisine aineineen ja harrastuksineen tulivat Porthania väitöksen esimieheksi, preesekseksi, pyytämään, täytyi hänen panna kaikki voimansa liikkeelle. Siinä kysyttiin hänen neuvokkaisuuttaan aineitten valinnassa ja hänen monioppisuuttaan väitöskirjoja tarkastettaessa. Niin kirjoittaa Porthan vuonna 1789: „Nuorisomme valmistautuu ensikesäiseen maisterinpromotioniin minkä ehtii; jos nimittäin valtiollinen tila antaa siihen rauhaa! Ja kun osa virkaveljistäni ei viitsi presideerata, täytyy minun tällä lukukaudella väitellä melkein yhtä ahkerasti kuin muinoin professori Ekerman Upsalassa; ja vielä kaikesta, mitä voi tietää! Se on hyvin ikävä toimi. Mutta olisi myöskin kovaa

jättää nuorukaiset, jotka luulevat onnensa siitä riippuvan, omiin varuihinsa."

Kun oppilas oli saanut aineensa, tuli hänen itse siitä väitöskirjansa laatia. Usein Porthan häntä evästi muutamilla viittauksilla siitä, millä tavalla hänen tuli ainettaan tutkia ja esittää. Toisinaan oli opettaja oppilaansa luokseen kutsunut, keskustellut hänen kanssaan tärkeimmistä aineen kohdista ja neuvonut sopivia teoksia, joita tuli käyttää; mutta toisinaan oli hän pistänyt ylioppilaalle pienen paperilipun mukaan, johon aineen suunnitelma oli lyhyesti merkittynä. Ajatelkaamme vain, miten ylioppilas Sareliusta neuvottiin — häntä, joka kirjoitti „Suomen kielen päämurteista". „Mitä on murre? ei eri kieli vaan sama", niin oli Porthan hänen lipulleen kirjoittanut. „Ei latina ole kreikan murre, ruotsi saksan, eivät mordvalaisten, votjakkien j. n. e. Tuskin viro ja aunus, joita tulisi paremmin tuntea? Mutta murteista Suomessamme puhumme. Suuri ero myöskin pitäjien välillä j. n. e." Ylioppilas oli sitten neuvon mukaan kirjoittanut, Porthan oli hänen kirjoituksensa läpikäynyt, korjaillut ja muutellut, poistanut kohtia ja kirjoittanut lisää. Näin oli siis Sareliuksen väitöskirja syntynyt. Sanamuotokin sen ilmaisee. „Tosin toisinaan „murre" sana otetaan laajemmassa merkityksessä", sanotaan siinä, „niin, että sitä käytetään merkitsemään eri kieliä, jotka selvästi johtuvat jostakin yhteisestä juuresta, mistä niillä on ahtaamman sukulaisuuden merkit; mutta tarkemmin erotetaan kieli murteesta siten, että edellinen merkitsee eri kansain puhetapaa, jälkimäinen puhetapaa samaa kieltä käyttävän kansan eri maakunnissa, kuten Gesner opet-

taa.“ Vastattuaan näin Gesneristä löytämällään määrittelyllä kysymykseen mikä murre on, on väitöskirjan tekijä pitkässä muistutuksessa tehnyt selkoa eri kielten sukulaisuussuhteista suomalaisessa ja germanilaisessa kieliryhmässä.

Opettajan ja oppilaan yhteinen väitöskirjatyö rasitti kyllä opettajaa enemmän kuin jos olisi väitöskirjan alusta pitäen itse laatinut. Mutta se ei Porthanista paljoa merkinnyt. „Heidän parempi harjaantumisensa ja luvallisen kunniantunnon ylläpitäminen heissä tuntuu palkitsevan tämän vaivan“, hän siitä kerran Mennanderille lausui. Ja tosiaan mahtoi oppilaasta olla innostuttavaa saada työskennellä yksissä kunnioitetun opettajansa kanssa, nähdä työnsä tulokset painettuina ja tietää kantaneensa vähäisen kortensa kotoisen tieteen hyväksi.

VIII.

Kun valistaja tahtoi purkaa vihaansa yhteiskunnan mädännäisyyttä vastaan, turvautui hän mahtavaan, kaunopuheiseen, mutta samalla sujuvaan ja selvään puhetulvaan. Kun runoilija mieli ilmituoda tunteitaan, kutsui hän avukseen koko kreikkalaisen jumalamaailman, hän lauloi Amorista ja Venuksesta, hänen ylistämänsä sankari oli Apollo tahi Mars ja nymfit, faunit, parkat ja grasit kansoittivat hänen runomaailmansa. Ja maalari, kuvanveistäjä tahi arkkitehti taas puki kuvitelmiaaan monikierteisiin muotoihin: jos maalari loi oppineen kuvan, esitti hän tuon vanhan lukumiehen, paksut foliokirjat, tuntilasi, Minervan pöllö, pääkallo ja tiesi mitä etu-alalla; jos arkkitehti loi linnansalin sisustan, ei puitteista ja pielistä, nurkkauksista ja komeroista tahtonut loppua tulla. Kaikkialla tarvittiin mitä moninaisimpia, tarkoin opituita, vaikuttavia kuvia ja muotoja ja kuta enemmän vuosia kului, sitä hienommiksi hioutuivat ne.

Tukholmassa oli tämä taidokas aisti koteutunut. Se tuli näkyviin ylen hienostuneessa seurustelussa ja keskustelussa, siroissa kirjeissä, virastojen asiakirjoissa ja pappien saarnoissakin. Missä hienostunut henkilö huomasi kaunoaistiansa loukkaavaa, ja semmoista hän

näki ainakin maaseudulla ja semminkin Suomessa, siinä hän ei voinut olla säälien hymyilemättä.

Porthan, kaunopuheen ja runouden opettaja, oli virallisesti velvollinen opettamaan oikeata aistia ja esitystapaa, proosassa ja runoudessa, suullisesti ja kirjallisesti. Tehtävä oli suuriarvoinen täällä Suomessa, missä vanhemmat tieteelliset teokset vielä melkein kauttaaltaan olivat muodottomia ja raskaita, seurustelu ja seurakeskustelu Aurora-seuran toiminnasta huolimatta vähän kehittynyttä, saarnataito huonolla kannalla ja ruotsinkieli suomivoittoista, usein äsken opittua ja huonosti osattua. Ja Porthanin oppilaitten joukossa oli niitäkin, jotka Venäjän Suomesta tullen olivat niin ehtineet ruotsinsa unohtaa, että saattoivat sivistyneessä keskustelussa käyttää sananparsia sellaisia kuin „hvar logerar man i qvarter“, kun halusivat kysyä „hvar bor min Herre“.

Tuntien hyvän esitystavan arvon alkoi Porthan useasti kaunopuheen luentonsa huomauttamalla siitä oppilailleen. „Meidän päivinämme“, sanoo hän, „kun hyvä aisti on tullut yleisemmäksi ja yleisö siinä suhteessa yhä herkemmäksi, on sitä tärkeämpää pitää huolta tästä sitäpaitsi sellaisenaankin niin hyödyllisestä ja mieluisasta tietolajista. Mitä arvoa nyt enää pannaan henkilöön, vaikkapa hän olisi ahminut kaikki syvimmän opin salaisuudet, ellei hän siltä taida kunnolla kuvata ja esittää mitään, ei tyydyttävästi ilmaista kenenkään ajatuksia, ei panna kokoon kelvollista kirjoitusta eikä pontevasti pelastaa omaa tahi kansalaisten oikeutta, kun sitä joskus vaaditaan.“

Vanhan ajan latinankieliset kirjailijat, varsinkin mainio roomalainen puhuja Cicero, olivat Porthanista erinomaisia esityksen esikuvia. Ne esittivät yksinkertaisesti ja kumminkin kaunopuheisesti, selvästi ja samalla voimakkaasti. Heidän teoksiaan luettiin ja käännettiin ruotsiksi, opettaja itse antoi mallikäännöksen sekä selitteli luettua kieliopillisesti ja sisällön puolesta. Täysin tajuttuaan antiikin kirjailijat oppivat ylioppilaat niitä vähitellen mukailemaan, ei orjamaisesti, vaan omintakeisesti, oman luonteensa mukaan. Lopulta he sepittelivät latinalaisia puheita ja väitöskirjoja tyylinsä mukaisesti ja heidän ruotsalainen kirjoitustapansakin sai siitä vaikutusta.

Kuulemme Porthanin luennoilla esittävän, miten piti valita syyt, joilla tahtoi kuulijoita vakuuttaa, käyttää kauniita ja sattuvia vertauksia, keksiä selviä sananparsia ja hienoja käsitteitä. Jotta asia tehoisi, tulee sen ennen kaikkea tuntua todelta. „Totuus on kaiken kauneuden peruste, kuten ranskalainen Boileau oikein huomauttaa; totuutta pitää olla ajatuksissa, vertauksissa ja sanankäänteissä. Itse asian pitää pohjaltaan olla tosi ja oikea, muuten se ei voi viisaita ihmisiä miellyttää, vaikka se olisi kaikkein komeimmilla sanoilla ilmaistu. Tätä vastaan rikkovat kuitenkin monet, jotka ainoastaan etsivät kauniita sanoja ja esittävät laihoja mietelmiä, missä tuntuu järkeä ja kokemusta, välittämättä siitä, ovatko nämät mietelmät tosia."

Niinkuin totuudenmukaisuutta, niin Porthan myöskin yksinkertaisuutta suositteli. Turhamaista komeilua hän ei kärsinyt eikä hän hyväksynyt ranskalaisten kirjailijain loisteliaita mietelauseita, jotka välähtävällä vas-

takohtaisuudellaan huikaisivat ihmisiä. „Niinpiankuin roomalaisten yksinkertainen aisti katosi“, opettaa Porthan, „alkoivat he pitää tuollaisista mietelmistä. Vanhat kreikkalaiset taisivat säästäen koristella rakennuksiaan, vaan roomalaiset kasasivat koristeen toisensa päälle, niin etteivät he voineet miellyttää muita kuin omaa pilaantunutta makuaan. Seneca saattoi mietelauseet muotiin, hän käyttää niitä usein. Nuoriso pitää sellaisesta kirjoitustavasta, mutta Cicero käyttää varovasti mietelmiä, eikä Liviuksellakaan niitä liikaa ole. — — — — Ranskalaisilla on sama tyyli kuin Senecalla, he eivät pidä Ciceron yksinkertaisesta kirjoitustavasta. Voltaire käyttää paljon mietelmiä, jotka tosin tuntuvat yleispäteviltä, mutta tarkemmin tutkittaessa osottautuvat vääriksi.“

Suurin osa Porthanin kuulijoista oli niitä, jotka aikoivat papeiksi. Heille olivat tällaiset neuvot omiansa; ne täytyi vain tehdä oikein kouriintuntuviksi ja sovittaa heidän vastaisen elämänuransa mukaisiksi. Niinpä näemme, että Porthan yhtämittaa esitteli saarnataitoa, sekä luennoissa että väitöskirjoissa.

Saarnataito olikin siihen aikaan kovin alkuperäisellä kannalla, ainakin kuvaa Porthan sitä räikeällä tavalla. Hän kertoo, miten papit hillittömästi huutavat koko saarnansa vähääkään huolimatta siitä, sopiko se saarnan sisältöön vai eikö, lyövät saarnatuolin kylkeen, kun mainitsevat jonkun lohduttavan raamatunlauseen, muuten he kertovat, lohduttavat ja rankaisevat aivan samalla äänellä. Toiset kyllä puhuvat hiljempää, mutta niinikään kauttaaltaan samanlaisella äänellä, lasketellen kuin ulkolukua ja liikkumattomina kuin puukuvat, muut-

tamatta edes kasvojen ilmettä. „Mutta on sitten toisia, jotka eivät lue puheitaan luonnollisella ja tavallisella äänellä, vaan käyttävät omituista vinkumista, joka ei ole messua eikä lauluakaan; toiset taittelevat äänensä muutamien lempiäänien välillä, jotka he ovat omistaneet, ja joista voi sanoa kuten Cicero oman aikansa puhujista: haukkuvat, mutta eivät puhu. Liikkeissäänkin on heillä muutamia mahdottomia tapoja; muutamat sulkevat silmänsä, toiset katsovat kattoon tahi kiinnittävät katseensa lakkaamatta määrättyyn paikkaan; kukapa ehtii luetella kaikkia hullunkurisia ja luonnottomia lausumis- ja esitystapoja, joista voi saada runsaasti eläviä esimerkkejä, jos viitsii vaivautua käymään useammissa meidän kirkoistamme.“

Etteivät nuoret papinkokelaat rupeaisi saarnoissaan noudattamaan vanhain rovastien ja pastorien esimerkkiä, antoi Porthan seikkaperäisiä neuvoja siitä, miten lausuminen oli painostettava, äänteet selvästi muodostettavat, miten hengitystä oli hallittava ja puhetta liikkeillä avustettava y. m.

Porthan vaati, että saarnaaja oli saarnansa sisällönkin selväksi ja tajuttavaksi sommitellut. Saarnaaja tutustukoon kuulijakuntansa ajatustapaan, käsityksiin ja väärinkäsityksiin, kieleen ja puheenparsiin. Älköön mitään outoa tahi vierasta, vaivalloisesti tajuttavaa tahi hämäräperäistä esitettäkö. Ajateltakoon, mitä kansa kaipaa ja tarvitsee, älköönkä siltä kiellettäkö lohdutuksen sanoja, kun se niitä todella janoaa, mutta älköön sitä myöskään säästettäkö tuomiosta, kun se on syyllinen. Ellei kansan tilaa tunne, joutuu menettelemään melkein samoin kuin entinen pappi, joka seura-

kunnalleen luki joskus Hampurissa pidetyn saarnan kullattujen vaunujen ja muun liikaylellisyyden käyttöä vastaan — tietysti köyhien maalaiskuulijain erityiseksi ihmeeksi.

Porthan otti asian puheeksi väitöskirjassaan „*Vähäinen suomalaisten saarnain historia*", antaen siinä käytännöllisiä neuvoja ja yksityiskohtaisia ohjeita. Hän kuvailee pappien puutteellista kielitaitoa, heidän saarnainsa ruotsalaisuuksia ja muita muukalaisia puheenparsia. Miten saarnat muunlaisia olisivatkaan, kun papit ruotsalaisia saarnoja lukevat ja mukailevat, ajattelevat vieraalla kielellä eivätkä kansan kieltä viitsi harrastaa? Kun he tyytyvät siihen, että jokapäiväisessä puheessa tulevat toimeen, jäävät heille vieraiksi ylevämpiä ja sisältörikkaampia ajatuksia merkitsevät kielenkäänteet, kielen rakenne ja kirjoitustapa. Monet päällepäätteeksi kirjoittavat saarnansa ruotsiksi tahi latinaksi vasta saarnastuolissa sen suomeksi kääntäen. Seurauksena siitä on, etteivät sanankuulijat opettajansa esitystä ensinkään ymmärrä. „Älköön puhuja luulko, että, jos hän itse ymmärtää puoliruotsalaisen puheensa, talonpojat sen siltä käsittävät. Vaikkapa hänen ajatuksensa ovatkin suomalaisin sanoin esitetyt, saattavat ne olla melkein yhtä hämäriä ja vieraita kuin jos olisivat latinaksi tahi ruotsiksi lausuttuja." Ei tule saarnamiehen myöskään vaikeatajuisesti eikä oppineesti ajatuksiaan ilmaista, ei käyttää erikoisaloilta otettuja sanoja eikä vierasta murretta. Mukailtakoon mieluummin hengellisten kirjain kautta levinnyttä kirjakieltä.

Poikkesipa Porthan kaunopuheen luennoilla esittämään, mihin suuntaan saarnain sisältö oli laadittava.

Kuulijain oli täydelleen käsitettävä todellinen autuus ja huomattava, että se autuus, jonka ihminen kykeni itsellensä luomaan, oli sulaa hulluutta. Ja saarnaajan tuli esittää ainoa oikea onnen tie sekä paljastaa ne rikolliset keinot, joihin onnea janoova ihminen turvautuu.

Vaikeata oli jumaluusopin ylioppilaalle muodostaa itsellensä varmaa vakaumusta aineestansa, kun oli tavattoman paljon erilaisia oppeja liikkeellä raamatusta ja sen käsittämisestä. Toiset pysyivät vielä lujasti entisajan jäykässä oikeaoppisuudessa, toiset olivat sovitelleet kristinuskoonsa muodissa olevia vapaamielisiä oppeja ja kolmannet olivat kaiken uskonnon hylänneet.

Porthan oli niitä, jotka olivat yhdistäneet uskontoonsa valistusajan vapaamielisen ja vanhan ajan humanistisen ajatustavan. Kaitselmus oli viisas ja järkevä. Uuttera tiedemies ja ajattelija johtui tutkimuksissaan, koskivatpa ne luontoa, ihmiskuntaa tahi ajatuksen syvimpiä ongelmia, yhä selvemmmin tajuamaan Luojan suurta viisautta. Tiede ja uskonto eivät suinkaan olleet ristiriidassa keskenään vaan päinvastoin edellyttivät toinen toistansa. Porthan nimenomaan selitteli luennoillaan, että järjen uskonto on kaiken uskonnon perustana ja ilman sitä ei voi ajatella mitään ilmestystä. Luontaisen eli järjen uskonnon nojalla piti siis tarkastaa ilmestystä, jotta näkisi mikä soveltui edelliseen ja minkä arvoinen kukin raamatun kohta oli. Ei ollut koko ilmestys, ei ainakaan Mooseksen laki, kaikille aijottu. Kymmenistä käskyistä Porthan erityisesti huomauttaa: „Miten voisivat ne olla kaikkia varten? Koska ne ovat julistetut esim. otahitilaisille? Ei raamatussakaan sanota, että niitä olisi

muille annettu kuin Israelin lapsille. Sikäli kun niissä on (useimmissa kyllä) monta luontaisen lain käskyä, velvottavat ne kaikkia, mutta käsitettyinä Mooseksen säädöksinä (jotka oikeastaan kuuluivat Israelin kansalle) eivät ne saata velvottaa muita kuin niitä, joita varten ne ovat säädettyjä. — — — Koko kristillisen moraalin johtaminen niistä on ihan nurinkurista."

Eihän tällainen puhe oikein sopinut siihen, mitä jumaluusopin ylioppilaat olivat teologian professoreilta kuulleet. Ja yhtäläisesti Porthan selitteli muitakin raamatun kohtia. „Vanhassa testamentissa on kielletty tekemästä työtä sapattina", sanoo hän, „mutta Paavalihan sanoo selvästi, ettei kristittyjen tarvitse välittää sapatista, uusista kuista y. m., jonkatähden, kuten kirkkokistoria osottaa, kristikunnassa ei sapattia aluksi vietettykään. Mutta ne kristityt, jotka ennen olivat olleet juutalaisia, pysyivät edelleenkin tavassaan olla sapattina työskentelemättä." Toisen kerran taas Porthan selitteli, että jumalan uhkaus rangaista vanhempain syntejä kolmanteen ja neljänteen polveen tarkoitti vain juutalaisia kokonaisena kansana ja lähinnä oli viittauksena siihen rangaistukseen, jonka jumala Babylonian vankeudessa antoi kansalleen. Uhkauksen toisin käsittäminen oli hänen mielestään jumalan loukkaamista. Että syyttömät saavat kärsiä syyllisten tähden ja lapset joutuvat tuntemaan isiensä rikosten seuraukset ei ole jumalan säätämää. „Eikö se pikemmin ole inhimillinen onnettomuus", niin kysyy Porthan lopuksi, „jota ei ihmiskunnassa voida välttää, eikö se ole luonnollinen seuraus kaiken luontaisesta yhteydestä?" Näin hylkäsi hän käsityksen perisynnistä, joka kulki turmiota ja kirousta

levitellen polvesta polveen. Uskonto sellaisena kuin Porthan sen käsitti, järjen mestaroimana ja vanhan ajan humanisuuteen mukautettuna, oli menettänyt entisen ytimensä, syvän inhimillisen turmeluksen tunnon ja pakottavan lunastuksen sekä uudestasyntymisen kaipuun. Valistuneelle professorille oli kristinusko ensi sijassa siveysoppi, joka opetti ihmisiä noudattamaan hyvettä ja elämään siveellisesti, vieläpä antoi siihen voimiakin. Pappi, kristinuskon saarnaaja, oli hänestä kansan opettaja, joka osasi hankkia sille maallistakin onnea viittaamalla sille hyveen tietä. Jumalanpalvelus oli käytännöllisin keino levittää kristillistä siveysoppia. Sanalla sanoen: Porthan oli omaksunut sen kristinuskon käsityksen, joka siihen aikaan oli tunnettu neologian nimellä ja tätä käsitystä hän levitti oppilaihinsa ja heidän kauttansa kansaansa. Porthanin paraimmat oppilaat myöhemmällä ajalla sentähden valistuksen nimessä kiivaimmin koettivat uudistaa kirkollisia käsikirjoja, katkismuksia ja virsikirjoja. Ja kun herännäisyysliike alkoi ja voimakkaasti vaikutti maassamme, pysyivät neologiset papit sille jyrkästi vihamielisinä.

Sellainen oli siis Porthanin käsitys uskonnosta, sellaisia muodoltaan ja sisällöltään ne saarnat, joihin hän valmisteli ylioppilaitaan kaunopuheen luennoilla ja väitöskirjoissakin.

Muunlaisiakin neuvoja antoi Porthan kaunopuheen-opetuksessaan. Hän selitti yksityiskohtaisesti, miten erilaisia kirjoitelmia oli laadittava, puhui väitöskirjoista, tieteellisistä julkaisuista ja myöskin kirjeistä.

Ihmiset olivat siihen aikaan ahkeria kirjeenkirjoittajia. Kun matkustaminen oli hankalaa eikä vähäsisäl-

töisistä sanomalehdistäkään saanut tietää kylliksi muitten paikkakuntain uutisia, turvauduttiin kirjeenvaihtoon. Kirjeenkirjoittajilla oli paljon sanottavaa toisilleen, he panivat viesteihinsä paljon vaivaa ja huolta, sillä kirjeellinen seurustelu oli suullisen sananvaihdon tarkka vastine. Se oli yhtä kohteliasta, yhtä suuressa määrässä muodollisuuksia tarkkaavaa. Ja Porthan monine toimineen ja laajoine oppineine tuttavuuksineen oli ahkera ja huolellinen kirjeenvaihtaja. Hänen kirjeensä olivat aina asiallisia; tuttavallisissa ovat asiat sikin sokin ilmaistuina, sellaisina kuin ne ovat mieleen juolahtaneet, mutta vieraammissa huomaa komeaa ja taidokasta kaunopuheisuutta. Miten selvästi se pistää esiin Porthanin ensimäisessä kirjeessä Mennanderille, vuonna 1772, kun kirjastonhoitajan virka oli kysymyksessä ja Mennanderin puoltolause tarpeen! „Korkea-arvoisin Herra Tohtori, Piispa ja Varakansleri", näin hän kääntyy suosijansa puoleen. „Sen suosion rohkaisemana, jolla Korkea-arvoisin Herra Tohtori, Piispa ja Varakansleri on suvainnut minua kaikkeinsuopeimmin suosia, uskallan Kunnianarvoisalta Herra Tohtorilta, Piispalta ja Varakanslerilta kaikkeinnöyrimmästi anoa, että Herra Professori Lefrénin jälkeen avoimeksi käynyttä Kirjastonhoitajan tointa täytettäessä Herra Tohtori, Piispa ja Varakansleri auttaisi minua merkitsevällä puoltolauseellaan. Ilman mitään muuta tukea niillä ylhäisillä paikoilla, joissa asia ratkaistaan, koko toivoni onneni edistämisestä nojautuu Herra Tohtorin, Piispan ja Varakanslerin suosioon." Ja kun vapaaherra Cederhjelm, innokas tieteen suosija ja ystävä, Turun hovioikeuden presidentin virasta eronneena, oli Ruotsiin siir-

tynyt, sai hän kohta senjälkeen Porthanilta kirjeen, jossa alku oli tällainen. „Korkeasti jalosukuinen Herra Vapaaherra, Presidentti ja Kuninkaallisen Pohjantähdistön ritari. Siihen rauhaan ja lepoon monivuotisen Valtakunnan palveluksessa osotetun vaivan jälkeen, jonka Hänen Kuninkaallinen Majesteetinsa on Herra Vapaaherralle, Presidentille ja Ritarille antanut, on minun Herra Vapaaherraa, Presidenttiä ja Ritaria sitä enemmän onniteltava kun Herra Vapaaherra, Presidentti ja Ritari voi tätä lepoa käyttää ja nauttia niin, että ikävyys ei sitä saavuta, vaan käy se Isänmaalle ja tieteille hyödylliseksi, niinkuin Scipiolla oli tapana sanoa, ettei hän milloinkaan ollut vähemmin joutilas kuin silloin kun oli yksikseen.“ Tällaista korua vaati mutkikas rococo-aika siltä, joka kanssaihmistensä keskuudessa halusi täysikelpoisesta käydä ja tätä Porthan opetti ylioppilailleen. Kömpelöt kädet olivat totutettavat kirjoittelemaan sulavia lauselmia, tottumattomat ajatukset pakotettavat keksimään hienostettuja kohteliaisuuksia. Ennen kaikkea oli monia pikku muodollisuuksia tarkattava.

Opettaja siis neuvoi ottamaan vaarin, miten korkealta paperin yläreunalta kirje oli alotettava, muistamaan, että kaikki arvonimet ovat huolellisesti lueteltavat, mutta jos ne kovin usein ovat uudelleen kirjeessä kirjoitettavat, riittää korkein arvonimi yksinäänkin muutamiin kohtiin. „Päivämäärä on asetettava nimen kohdalle, mutta ei sen alle eikä korkeammalle. On myös tavallista merkitä se yhteen kulmaan heti ensi sivulle kirjeen alkuun, mutta se sopii vain, jos kirjoittaa tutuille. On hyvin epäkohteliasta kirjoittaa ainoas-

taan nimikirjaimilla nimensä, erittäinkin mahtaville ja tuntemattomille ihmisille; myös on epäkohteliasta lähettää ilman kirjekuorta." Edelleen on neuvoja siitä, kuinka monesta asiasta voi kirjoittaa ylhäisille ja tuntemattomille henkilöille yhdessä kirjeessä, miten kirjekuori on huolellisesti ja siististi suljettava j. n. e.

Siihen suuntaan kävi Porthanin varsinaisen virka-aineen opetus. Hän tahtoi siinä vuodattaa oppilaihinsa antiikin humanisuuden sopusuhtaista henkeä ja asetti heille kauniin esitystavan rinnalle sisällön kauneuden, jota esityksen muoto kuvastaa. Opetus oli kauvaksi tähtäävää, mutta siltä mitä läheisintä, sillä huolekas opettaja sovitteli neuvojansa kulloinkin esiintyvän käytännöllisen tarpeen vaatimuksiin.

Ja itse hän antoi taidokkaan esitystavan esimerkkejä. Muistopuhe Hasselista, jonka hän piti yliopiston toimeenpanemassa surujuhlassa, vuonna 1778, oli verraton selvän ja komealta kaikuvan latinalaisen sana-asunsa vuoksi.

* * *

Porthan opetti ylioppilaitaan runoilemaankin. Runoiluhan oli varsin tärkeä taito. Kun vietettiin häitä, syntymäpäiviä tahi muita sentapaisia juhlallisuuksia, piti runopätkällä lisäillä niiden arvoa. Kun kuningas nousi valtaistuimelle, prinssi syntyi tahi tapahtui muu valtakunnalle iloinen tapahtuma, oli alamaisten komeilla aleksandrini-säkeillä tulkittava alamaisia tunteitaan. Silloin yliopistollakin oli suuressa salissa juhla ja sen ohjelmassa puheen rinnalla juhlarunokin. Entäs

kun toveri oli saanut väitöskirjan valmiiksi? Silloinhan oli melkein velvollisuutena kirjoittaa hänelle onnittelu, ja mieluimmin riimeissä. Ja sitäpaitsi piti runotaitoon olla perehtynyt, jotta muitten runoluomista voisi nauttia. Ruotsalaisessa emämaassa runoilivat Creutz ja Gyllenborg, joiden suurisuuntaisen komeita kuvauksia ei voinut olla ihailematta eikä olla heltymättä heidän hellistä ja kaipaavista lauluistaan. Ruotsin akatemiassa oli koko joukko runoseppiä, joita piti tuntea, jos mieli sivistyneestä käydä.

Porthan selitti, että runous vaikutti varsin terveellisesti ihmisiin. „Paitsi sitä", näin esittää hän sen monia etuja, „että sen kautta voi päästä kohoamaan tällä aikakaudella, jolloin kirjallisuutta niin paljon suositaan, on myöskin muita syitä, jotka saattavat meidät syventymään runouteen, erittäinkin siinä ilmenevään aistiin; kauniiden runojen luvusta paranee sydämemme, mielikuvituksemme harjaantuu, tunteemme tulevat jalommiksi ja me itse sen kautta kykenevämmiksi nauttimaan useita jaloja huveja. Sitäpaitsi saa se, josta sanotaan, ettei hänellä ole aistia, osakseen ansaittua pilkkaa."

Runoilu oli vaikea taito, sillekin, jolla siihen oli luontaista taipumusta. Piti tuntea runotaidon säännöt ja seurata eteviä esikuvia. Siihen juuri Porthan oppilaitaan opetti. „Runoilijan sisällisiin ominaisuuksiin", näin hän neuvoi, „kuuluu, että hänen erittäinkin tulee ilmaista ajatuksensa kauneilla ja havainnollisilla kuvilla, skeemoilla ja troopeilla, tavallisesti ei trivialisilla sanoilla, vaan, jos mahdollista, jotenkin harvinaisilla ja sellaisilla, jotka ovat jokapäiväisen yläpuolella." Runoi-

lijan tulee samalla liikuttaa sydäntä ja järkeä sekä tyydyttää mielikuvitusta, erittäinkin tulee hänen jälitellä luontoa, koska sellainen kuvailu varsinkin miellyttää yleisöä."

Siinä Porthanin asettamat runosäännöt. Ei saanut olla mitään hyvää aistia loukkaavaa eikä runojen sopusuhtaisuutta häiritsevää. Sanat piti huolellisesti valita, ettei pujahtaisi mukaan mitään räikeitä, jyrkkiä, rumia tahi kansanomaisia. Vertaukset ja kuvat niinikään. Eihän maalarinkaan sopinut — Porthan sitä kerran selittelee — valita aiheekseen tunkioläjää eikä hollantilaisten mestarien tapa kuvailla oluttupia ja sentapaisia paikkoja juuri miellyttävä ollut. Hienolla aistilla tuli siis erottaa pois kaikki, mikä oli liiallista suuntaan tahi toiseen. Eipä näistä runosäännöistä ole vaikea huomata antiikin humanisuuden järkevää, maltillista tasapuolisuutta, tarkkaa arvostelua ja ihanteellista pyrkimystä.

Omassa runoilussaan Porthan sääntöjään toteutti. Lukijahan on jo huomannut, että hän useasti oli lauluja sepitellyt. Erinomaisen kuvaavia hänen runoilutavalleen ovat ne juhlarunot, jotka hän laati maisterinvihkijäisiin vuonna 1766 ja molempiin sitäseuraaviin maisterinvihkijäisiin. Hän on siinä pukenut riimeihin lempiajatuksiaan, jotka olivat muodostuneet hänen pyhimmäksi vakaumuksekseen ja joita hän sentähden oli tottunut esittämään väitöskirjoissaan ja luennoillaan. Ne tunnemme jo ennestään, ne olivat tuota tuttua käsitystä valistuksen ja tiedon hyödystä, ennakkoluulojen tuottamasta turmiosta ja maltillisen arvostelun välttämättömyydestä. Tässä oli vain valistajan into puhjennut runomuodossa esille.

Runoissaan Porthan laulaa esimerkiksi tähän suuntaan: Suloisella kukkulalla on totuuden temppeli, jossa itse ylhäinen totuus kirkkaudessaan istuu sillä temppelin täyttäen ja tienootakin valaisten. Sinne temppeliä kohti käy kulkijan matka sillä välin kuin suuri joukkio mieluummin veltosti kulkee pimeissä laaksoissa. Samallaisia ovat muut vertaukset: Ajatus näkee onnellisuutemme oikean kuvan; totuuden kirkas valo vallitsee sielussa; turmion ilkeä kummitus pukeutuu petolliseen valepukuun, käyttää pimeyttä hyväkseen ja yllättää meidät. Voisi samaan tapaan jatkaen kerrata kaikki vertaukset elämän vaarallisesta merimatkasta, tiedon kentästä, harhatietojen virvatulista j. n. e. Mutta se olisi turhaa, sillä Porthanin runoilutavan olemme jo tästäkin oppineet tuntemaan. Aivan yleisiä, teoreetisiä käsitteitä, esitettyinä tosin selvissä, mutta ihan ylimalkaisissa vertauksissa. Ei ole ainoatakaan omituista, yksilöllistä piirrettä, ei kouriintuntuvaa kosketuskohtaa, ei mitään, joka saattaisi ajattelemaan: tuon kohdan olen todellisuudessa juuri tuollaisena nähnyt.

Mutta Porthanin oppilaina oli monta lahjakasta runoniekkaa ja muutamia todellisia runoilijanerojakin. Kellgren, Clewberg, Franzén ja Choræus olivat huomatuimmat heistä. Ja heistä kehittyi runotaidon mestareita, jotka eivät enää Porthanin säännöttelevää ohjausta tarvinneet; eikä malttanut sukkelasanainen Kellgren olla ivailematta opettajan teennäistä kamarirunoilua. Mutta useimmat muistelivat jälestäpäin kiitollisuudella hänen opetustansa. He tunsivat siinä oppineensa runomuodon siroutta ja tarkkaa aistia, ja kun heidän tunteensa purkautuivat esille voimakkaassa ja valta-

vassa tosirunoilussa poistaen tieltänsä opettajan asettamat teennäiset rajoitukset, ohjasi sitä kumminkin osaltansa hänen viljelemänsä hieno ja tarkistunut runoaisti. Niin oli maltillinen arvostelu runoudessakin tuottanut siunaustansa.

IX.

Kun käytännöllinen edistyksen ja yleishyvän ystävä katseli ympärillänsä uhkuvaa elämää, ilmeni hänelle liiankin selväksi, miten kaukana ihmiskunta vielä oli vastaisen onnellisuutensa tilasta. Hänen mielensä kuohahti, kun hän kaikkialla huomasi vanhoja ennakkoluuloja, näki vallitsevain itsekkyyttä, virkamiesten omanvoitonpyyntiä ja alhaison sorretun tilan. Käytännöllinen järjestyksen aisti loukkaantui mielivaltaisuuksista, oikeudentunne vääryydenteoista ja sydän sykähti säälistä kanssaihmisten kurjuutta katsellessa. Jokaisessa ihmisystävässä oli vähän Voltairen ja ranskalaisten valistajain tapaista; he vetosivat ijäisiin ihmisoikeuksiin, viittasivat onnettomiin oloihin ja vaativat lakkaamatta, että epäkohdat korjattaisiin ja kurjuus poistettaisiin. Vapaudenajalla oli sitä vaadittu valtiopäiväpuheissa ja lentokirjasissa; Chydenius oli kirjoituksissaan esittänyt parannusohjelman, joka koski melkein kaikkia yhteiskunnan aloja; Höppener oli pelottomasti ahdistellut valtakunnan mahtavimpia virkamiehiä ja ylhäisintä aatelia. Mutta Kustaa III:n hallitessa oli valistajain vapauden ja tasa-arvoisuuden into vähitellen laimentunut; ihmiset olivat tulleet kuningasmielisiksi, vieläpä kuninkaan hartaiksi ihailijoiksikin.

Porthan, syntyneenä vapaudenajalla ja jo nuorena perehtyneenä valistuskirjailijain mielisanoihin: vapaus, veljeys, tasa-arvoisuus, oli varhain omaksunut vapauden ja valistuksen ihanteet. Hänkin katseli niiden valossa elämää ja ihmisiä, hänkin toimi niiden mukaisesti. Ja kumminkin hänen toimintansa oli toisenlaista kuin vapaudenajan valtiopäiväsankarien ja valistajain. Hän ei sietänyt turhaa suupuhetta eikä saarnaamista ja hän vihasi kevytmielistä asiain arvostelemista ja komeilevia ponsisanoja. Asiain tuntemus ja tarkka asiallisuus, joka niin huomattavalla tavalla ilmeni hänen tieteellisissä teoksissaan, tuli näkyviin myöskin hänen käytännöllisessä toiminnassaan. Ja niinkuin hän sovitteli neuvojansa opetuksessa kulloinkin ilmenevän käytöllisen tarpeen, kunkin erikoisen tapauksen mukaan, niin hän tiesi myöskin menettelyään elämässä mukauttaa oleviin oloihin. Hänessä oli viisasta mukautuvaisuutta ja ihanteellista pyrkimystä yhtyneenä.

Porthanista oli jo tullut täysi turkulainen. Hän kertoi tarkkaan ja harrastuksella kaupungin merkkitapauksia, ja silminnähtävästi häntä huvittivat kaupunkiyhteiskunnan yleiset asiat. Hän kertoo kirjeissään, miten vuonna 1782 kummallisen oikkuisa talvi oli aiheuttanut rintatauteja ja kuumetta, miten hovioikeudessa oli vain viisi jäsentä jalkeilla ja vanha tinanvalaja Ståhlfothkin oli 97-vuotiaana tautiin kuollut. Tahi on hän huolissaan vedenpuutteesta, joka johtui siitä, että vanhat vesiväylät olivat kuivuneet ja uusia lähteitä läheisille pelloille purkautunut. Oppineen professorin henkilötuntemus oli suuri, hän tiesi kaikista jotakin, kaupunkilaisista ja maaseudunkin herrashenkilöistä.

Kuulkaamme vain, miten hän pitää Tukholmassa oleskelevaa Calonista tapausten tasalla. „Laihiander Närpiössä makaa pahasti sairaana", kertoo hän, „eikä luulla hänen enää pääsevän entisiin voimiinsa. Hovineuvos Johan Liliuksella oli myöskin kova kuumekohtaus, mutta on hän taas alkanut liikkua, tosin vain huoneissaan. Vielä elää kapteeni Willebrand, ja on kyennyt itse syömään ja nielemään, mutta on niin heikontunut, ettei hän kauvaa jaksa kestää. Hellenius on äsken saanut pojan. Että sihteeri Tihleman, heti palattuaan, vietti häitään entisen rouva Fagerströmin kanssa, lienen jo ennen kertonut ja niinikään muistaakseni luutnantti Vahlstedtin naimaliitosta mamseli Woivalénin, Augustinin kälyn kanssa."

Toverien kesken oli Porthan valmis arvostelemaan henkilöitä, eikä hän silloin sanojaan valinnut. Yksi oli suuri korppi, toinen idiooti ja aasi, kolmas roisto, lurjus ja niin edespäin samaan nuottiin. Näkee, miten yksityiskohtaisesti arvostelijaan koski kunkin olemus ja käytös, kuinka hän halusta olisi oikaissut ihmisten kieroja puolia ja miten häntä harmittivat heidän heikkoutensa ja virheensä. Siinä oli esimerkiksi hänen „serkkunsa" Steenman, joka äitinsä hemmottelemana oli menossa hunningolle ja hävittämässä isäpuolensa, professori Hassel-vainaan maakartanon. „Ispoisten viljan, yksin juhdatkin hän mielivaltaisesti myö, kun se hänen päähänsä pälkähtää", valittelee Porthan, „äitinsä hopeat ja muut tavarat on hän suureksi osaksi pantannut ja hävittänyt. Äiti elää aivan liiaksikin säästellen, mutta pojalla pitää olla yllin kyllin itselleen ja kumppaneilleen. Hänellä on vaunut ja he-

vonen, väliin kaksikin kaupungissa, mutta äidin pitää astua jalan iljangolla, niin että hän tässä syystalvella pahasti lankesi; eipä poika milloinkaan hänelle hevosta suo. Äiti lainaa rahaa ja poika sen heti kuluttaa."

Steenman ei hurjisteluillaan muita vahingottanut kuin itseään ja vanhaa äitiään. Missä oli kysymyksessä yleisetu ja yleisvahinko, missä virkamies menetteli väärin, riisti leivän kykenevämmiltä kanssahakijoiltaan, oli maalaisväestölle harmiksi ja pahennukseksi, siinä kävi asia Porthanista kaksin verroin tärkeäksi. Siinä hän tahtoi, jos tilaisuutta tarjoutui, itse toimia ja ehkäistä epäkohtain esiinpuhkeamista. Hän oli silloin loukatun oikeuden tulkki ja hän asettui vääryyttä kärsineitten puolustajaksi.

Etsiskö tähän esimerkkejä? Niitä voisi luetella monta Porthanin pitkältä elämänajalta, mutta muutamatkin riittävät näyttämään, millä tavalla Porthan yhteishyvän harrastajana koetti auttaa asioita oikealle tolallensa. Vuonna 1793 oli valittava kirkkoherra Uuteen Kaarlepyyhyn. Ehdolla olivat Porthanin sukulaiset Mathesius ja Granroth, molemmat ainakin Porthanin mielestä ansiokkaita miehiä. Silloin ilmaantui Uuteen Kaarlepyyhyn kirkkokerra Kikovius Oulusta, muka kylpeäkseen, mutta todella hän siellä juonillaan yllytti pitäjäläiset pyytämään hänet neljänneksi. „Tuo mies", kirjoittaa Porthan Caloniukselle, „on opinnoiltaan aasi, mutta naissankari ja käytökseltään liehakoiva, noita uusmuotisia keikailevia saarnamiehiämme, jotka puhuvat saarnastuolista koreita sanoja ilman sisältöä ja voivat elää kaikkien kanssa ilman että virka paljoakaan heidän mieltänsä painaa. Hänellä on ollut onnea kyl-

läksi kun tuli pastoriksi Ouluun ja siellähän kelpaa tuollainen komea pappi maaherrankaupungissa rehentelemään. Opettajana Uudessa Kaarlepyyssä hän hävyttömällä tavalla laiminlöi virkansa. Pyyntökirjeessään Kuninkaalle hän on tehnyt sen tempun, että hän sanoo muka vain rakkaudesta entisiä seurakuntalaisiaan kohtaan tahtovansa vastaanottaa Uuden Kaarlepyyn, vaikka Oulu on edullisempi. Hänen pitäisi saada vastaukseksi, että olisi sääli hänen vahingokseen käyttää hyväksensä hänen hyvää sydäntään, jonkatähden hänet palkaksi on pidätettävä edullisemmassa Oulussa (joka, huomaa se!, on paljon huonompi)." Katkeroittuneena pyytää Porthan Tukholmassa oleskelevaa Caloniusta paljastamaan Kikoviuksen juonet asianomaisille, ilmoittaen samalla katsovansa sitä kaikkein paraimmaksi ystävyyden osotteeksi. Asia koski häntä läheisesti, koska hänen sukulaisiaan oli vaaliehdolla, mutta Kikoviuksen käytös oli myöskin loukannut hänen oikeudentuntoaan ja yleishyvän harrastustaan.

Ajatukset menevät suomalaiseen rahvaaseen. Sen runoluomiahan Porthan oli innostuen tutkinut, sen etua oli hän neuvonut saarnaajia tarkkaamaan. Ja suomen kieli oli hänelle käynyt rakkaaksi. Taisiko hän huomata, mikä rahvasta rasitti? Osasiko hän ottaa sen huolet omiksensa?

Porthan oli ensinnäkin katkeroittunut niistä itsekkäistä luokkapyyteistä, joilla kustavianisen ajan aateli pyrki tekemään muita säätyjä ja semminkin talonpoikaista rahvasta palvelijoikseen. Kun tieto Anjalan-liitosta alkoi levitä, kirjoitti hän eräälle ruotsalaiselle ystävälleen: „Tuota järjetöntä ja rikollista päähänpälkäh-

dystä pitää jokainen akatemiamme jäsen, sekä opettajat että oppilaat, niin inhottavana, kuin sitä kaikissa suhteissa kannattaakin pitää, vieläpä koko kansakin näin ajattelee. Poikkeuksena ovat ehkä muutamat aateliset tuulihatut, joilla lienee se tosiaankin kaunis toivomus, että he liiviläiseen ja kuurilaiseen tapaan voisivat tehdä kanssaihmisensä orjiksi ja kohdella heitä kuin karjaa."

Porthanin oli muutenkin jo kylliksi sääli nälkävuosien ja sodan rasittamaa kansaa. Hän kuvailee huonoja vuodentulon toiveita sotakesänä 1788 ja jatkaa sitten: „Kun nyt talonpoika raukka tällaisena kovana aikana päälle päätteeksi on pakotettu varustamaan nihtinsä (rasitus, joka koskenee vain Suomea) ja reservimiehensä sekä palkkaamaan vielä täydennysmiehen tämän sijalle, saa kärsiä marsseista, ja kaikessa kiireessä on velvollinen hankkimaan kunnollisen miehen niitten pienten herrain vapaaehtoisten sijalle, joita moneen ruotuun oli pistetty j. n. e., niin voi huomata, miten surkuteltava maanmiehemme tila on. Hän on sentään kärsivällinen ja pitkämielinen; ja nälänhädällä on ainakin ollut se hänelle edullinen seuraus, että sodan pelosta huolimatta ei ole ollut puutetta sotamies-tarjokkaista, jotka ovat tarjonneet palvelustaan halvasta pestistä. Hevosista vain saavat ratsutilalliset kalliisti maksaa." Ja alkuvuodesta 1789 Porthan uudelleen kirjoittaa ystävälleen: „Rajalla on kaikki hiljaista, mutta sotatauti ei ole laannut: kauhistun kun sitä ajattelen. Onnettomalla tavalla on tauti ja kuolevaisuus levinnyt yli koko maankin. Miltä mahtavatkaan tilastolliset taulumme tältä vuodelta näyttää! Vaan käännyn pois näistä tuskallisista ajatuksista.

Jumala meille antakoon rauhan! ja sallikoon meidän saada se kunniallinen tahi siedettävä!"

Rauhallinen edistys oli Porthanin toivomus. Siksipä hän haikealla ja pelokkaalla mielellä ajatteli kaikkea sitä ulkonaista sodan uhkaa ja sisällistä rauhattomuutta, joka 1790-luvulla ilmeni. Kustaa III, rauhanhäiritsijä, hän, joka oli antanut kauniita lupauksia painovapaudesta ja sananvapaudesta, mutta oli lupauksensa pettänyt ja ympäröinyt itsensä ilmiantajilla ja vakoojilla, turhanpäiväinen tuhlaaja ja pintapuolisuuden suosija, oli suomalaisen edistysmiehen inhoama. Ja tämä samaan aikaan kuin suurin osa ruotsalaisista oppineista oli täysverisiä kustavianeja ja muisteli kuningasta kuin pyhimpäin tunteittensa ilmestystä!

Kun Kustaa III oli kuollut ja hänen poikansa holhoojahallitus oli alkanut, toivoi Porthan maallensa parempia aikoja. Hän huomasi ilokseen, että vallanpitäjät olivat säästäväisiä ja järkeviä; hän oli kuullut nuoresta kuninkaasta paljon hyvää sanottavan. Silloin tuli Armfeltin salahanke hallitusta vastaan ilmi. Paljon se herätti Porthanissa huolta, synkkiä mietteitä ja ivallista arvostelua. Tietysti joutui Armfelt itse, joka oli päässyt pakenemaan Venäjälle, ensi sijassa saamaan arvostelusta osansa. „Niin vähän kuin minua huvittaisi nähdä Armfeltin ranskalaisen tavan mukaan telotettuna", kirjoittaa Porthan, „niin suuresti toivon kuitenkin saavani kuulla, että hän on jättänyt tämän maailman (jossa hän ei näy voivan elää rauhassa), mieluimmin sairauden kautta, sitä lähinnä matkalla sattuneen onnettomuuden johdosta: ellei hän nimittäin itse haluaisi jättää hyvästi." Hän tuli ajatelleeksi Anjalan miehiä

Venäjällä ja Armfeltiä, joka nyt maanpakolaisena niinikään oli joutunut sinne, suomalaisia miehiä, jotka kerran toistensa vihollisina toimiessaan yhtä kevytmielisesti olivat uhranneet kansalaistensa hyvinvoinnin, maan rauhan ja valtakunnan arvonkin hurjille mieliteoillensa. Siellä he nyt saisivat mielinmäärin sopia Suomen tulevaisuudesta, Sprengtporten, joka oli uhraamaisillaan sen Venäjälle, ja Armfelt, sen kuninkaan uskottu, joka oli miettinyt vaihtaa pois uskollisen Suomenmaan Norjaan, kuin minkäkin vaihtotavaran. Parasta olisi, että toverukset haastaisivat toinen toisensa kaksintaisteluun pistooleilla ja että taistelulla olisi tuloksensa. Ja Porthanin mietteet palaavat uudelleen vanhaan toivomukseen: „Jumala sallikoon meidän pitää rauhaa ja hiljaisuutta ja, ellei yleisö voi lakata juonittelemasta ja vehkeilemästä, estäköön Hän kaikki seikkailukokeet."

Tunteiltaan täydelleen hallituksen miehenä ei hän kuitenkaan saattanut olla ankarasti sen nurinkurisia toimenpiteitä arvostelematta. Suosikkijärjestelmä, joka syöpänä oli jäytänyt maan onnea, ei uuden hallituksenkaan aikana ottanut asettuakseen. Ja Porthan uskoo Caloniukselle mietteensä siitä: „On omituista, vaikka kyllä ihmisluonteen tuntijalle helposti käsitettävissä, että vallitsevat eivät huomaa, miten pienet laittomuudet (esimerkiksi virkoja annettaessa), etenkin juuri meidän maassamme, enemmän vaikuttavat maakuntalaisväestön ajatustapaan kuin suurten asiain käsittely, jota yleisö ei tunne eikä kykene arvostelemaan. Suosioon katsominen enemmän kuin taitoon ja ansioon vähäpätöisiä virkoja täytettäessä saattaa uskomattoman helposti kansan (joka aina epäilee tahi salaa vihaa ja kadehtii

hallitsevia) luulemaan, etteivät asianomaiset ensinkään välitä oikeudesta eikä yleishyvästä. Tällä on ajanpitkään pahempia seurauksia, kuin tahdotaan uskoa." Ja kun suosikit, hallituksen käyttämät kätyrit, sattuivat olemaan miehiä, joiden entisyys ei antanut minkäänlaisia takeita heidän toimintansa laadusta, oli hallituksen menettely kaksin verroin moitittava. Holhoojahallitus nimitti Tukholman poliisimestariksi vuonna 1791 Ulholmin, entisen vaillingin-tekijän ja karkurin, joka turvakirjeen nojalla oli palannut maahansa. „Onko välttämätöntä tärkeissä tehtävissä käyttää tuollaisia välikappaleita", huudahtaa Porthan, „ja käyttää heitä asemissa, joissa kansalaisten henki ja menestys voi olla kysymyksessä? Mitenkä voi se muuta aikaansaada kuin herättää yleisössä epäluuloa ja pahennusta? — — — Valtiolliset rikokset ja niiden rankaiseminen! Millaisia synkkiä mietteitä niistä synnyttää historia! Mutta" — — — ja siinä hillitsee arvostelija kynänsä kulkua. Hän tahtoi olla varovainen: hän ei merkinnyt kirjeitään tuttavallisten mielenpurkaustensa vuoksi nimimerkillänsä ja sitäpaitsi hän oli pyytänyt Caloniusta ne polttamaan. Eikä hän malttanut olla varottamatta Caloniusta kaikesta varomattomuudesta, kun tämä kerran Tukholmaan vallitsevain pariin oli joutunut. „Toivon siis", tällainen oli huolestuneen ystävän neuvo, „että Veli, mikäli mahdollista, varoo joutumasta vedetyksi rannalta, sillä ulapalla ei mikään viisaus riitä suojelemaan tuulispäiltä. Anna anteeksi tämä mietelmä, mutta olen yhä selvemmin näkevinäni miten vaikutusvaltaisten neuvonantajain on vaikea varoa sotkeutumasta niiden kohtaloon, jotka äkkiä nousevat ja kukistuvat ja

työskentelevät salassa toistensa turmioksi samalla kuin näyttävät olevan parhaita ystäviä.“

Kaiken sen levottomuuden lisäksi, joka lähti Armfeltin salaliiton ilmitulosta ja hallituksen alottamasta salaliittolaisten tutkimisesta, tuli vielä huhu, että oli aikomus julistaa sota Ranskan vallankumousmiehiä vastaan. Porthan ei täysin tajunnut vallankumouksen maailmanhistoriallista merkitystä. Hänestä tuntui vain siltä, kuin kumoukselliset mietteet ja salahankkeet olisivat soaisseet ihmisten mielet ja sitten ruton tavoin tartutelleet koko aikakauden ajatustapaa. Hän ihmetteli ranskalaisten hourivaa vallattomuutta, kuuli heidän armeijansa käyvän voitosta voittoon, eikä voinut kyllin kummeksua tätä odottamatonta menestystä. „Kyllä nyt lienee mahdotonta kurittaa raivokasta kansaa“, päättelee hän lopuksi, „ja tämä tapahtuma antaa runsaasti opetusta kaikille tahoille: suokoon Jumala, että kaikki käyttäisivät sitä hyväksensä.“

Suuren maailman tapahtumat eivät toivehikkailta näyttäneet. Tuntuipa melkein siltä, kuin olisi viisas ja hyvää tarkoittava kaitselmus jättänyt hartaat työntekijänsä avuttomiksi maailman melskeeseen. Omassa isänmaassa ilmeni taantumusta kaikilla aloilla juuri sen kuninkaan aikana, josta suomalainen valistuksen ystävä niin suuria oli toivonut. Idästä uhkaili ihan ilmeinen raakuus ja tietämättömyys levetä vitkalleen mutta varmasti; Puola oli jaettu ja kohta ei mikään enää pidättänyt Idän jättiläistä; sodan uhka leijaili sieltäpäin synkkänä pilvenä. Mikä oli oleva onnettoman isänmaan kohtalona? Miten saivat säilyä ne vähäiset valistuksen siemenet, joita vaivoin oli kylvetty?

„Meidän onnettoman maamme kohtalo lienee“, valittelee Porthan, „ettei se milloinkaan täyteen kukoistukseensa ehdi. Niipian kuin se vähän on ennättänyt tointua, tulee uusi sota ja tuo mukanansa uuden hävityksen.“ Isänmaanystävän mielessä kangasteli vaara, jota hän ei tahtonut luulla toteutuvaksi, mutta joka sittenkin, pakostakin tuntui välttämättömältä kohtalolta. Eikä hän voinut olla puhkeamatta huolestuneeseen huokaukseen: „Jumala varjelkoon meidän onnetonta synnyinmaatamme!“

X.

Nyt on kerrottava kuinka Porthan opetti oppilaitaan katselemaan maailmaa juuri samalla tavalla kuin hän itsekin oli sitä tottunut tarkkaamaan. Siihen oli hänestä olletikkin viisaustieteen opetus omiansa. Se, joka on sattumalta nähnyt niitä monia luentovihkoja, joita uutterat oppilaat ovat Porthanin luennoilla kirjoittaneet ja uskollisesti jälkimaailmalle säilyttäneet, on varmaankin ihmetellyt, että niiden joukossa on niin lukuisia luentojaksoja viisaustieteestä ja sen lähitieteistä. Yhtämittaa niiden kansilehdellä lukee: „Muistiinpanoja Herra Professorin ja Ritarin H. G. Porthanin Sielutieteen Luennoista“, „Professori Porthanin Walleriuksen Logicasta pitämät luennot“, „Siveysopillisia huomautuksia sepitettyjä Kirjastonhoitaja Porthanin Siveysopin Oppikirjan johdolla vuonna 1774“, „Luentoja Rovasti Brunnmarkin Siveysopista, Kaunopuheen Professorin, Laajaltikuuluisan ja Korkeastioppineen Maisterin Henr. Gabr. Porthanin pitämiä“ j. n. e. Ja näitä lukiessaan tulee itseksensä miettineeksi: mistä tämä viisaustieteen runsaus kaunopuheen opettajan opetusohjelmaan?

Ilmeisesti Porthan, joka koko elämänsä ajan taisteli opin ja valistuksen hyväksi, joka tunsi epäkohtain

ja ennakkoluulojen ikäänkuin häntä mieskohtaisesti kiusaavan ja hartaasti halusi opinhaluisesta nuorisosta auttajia valistustaistelussaan, ilmeisesti hän juuri filosofian opetuksella toivoi palauttamattomasti piirtävänsä suomalaisen nuorison mieliin omain pyrkimystensä jäljet. Siinä oli tilaisuutta niitä selitellä ja perustella, osottaa, että se opintie, joka opettajan sanojen mukaan oli jyrkkä ja kaita, tosiaan oli kulkemisen arvoinen että se, joka tältä taipaleelta poikkesi oikealle tai vasemmalle, ei voinut perille tulla. Hänen filosofian opetuksensa onkin lakkaamatonta tienviittoomista: oikealla ovat ne ja ne, tuo ja tuokin tunnettu oppi ja käsitys, vasemmalla taas toiset harha-opit ja erehtymät. Tie kulkee tästä keskeltä, maltillinen, tarkka ja tunnollinen sen siitä löytääkin. Opettaja varotti oppilaitaan sokeasti hänen sanoihinsa luottamasta, itse arvostelemaan asioita ja päättämään jokaisesta erikseen; mutta pakostakin kasvatti hän heitä seuraamaan hänen, opettajan, suuntaa. Ja hän, kuten Tengström sanoo, jolla ei ollut puolisoa eikä lapsia, näki oppilaissaan ikäänkuin omaisensa ja siksi hän iloitsi löytäessään heissä oman luonteensa vastinetta.

Ensiksikin oli näytettävä tietämyksen laatu. Oli näet ollut useita sellaisia, jotka olivat väittäneet, ettei mitään varmaa tietoa voinut saada, koska muka maailma näyttäytyi ihmisille jonkunlaisena harhakuvana vain, heidän tietämättänsä millainen se todella oli. Ja muutamat olivat niinkin pitkälle epäilyksessään menneet, etteivät uskoneet mitään todellisuutta olevan olemassakaan. Mitä hyötyä silloin olisi opista ja tiedosta? Miksi silloin käytäisi koulua? Miksi hän, Porthan,

luennoisi, ellei voisi ylioppilaille mitään varmuutta antaa?

Kun näin tärkeä asia oli kysymyksessä, täytyi se tarkoin selittää. Ja niin käy luennoitsija kuvailemaan miten ihmisten sisälliset ja ulkonaiset aistimukset aiheuttavat tietoa, miten tieto alkuperäisenä on aivan yksilöllistä — „jos minä tunnustelen nuppua ja huomaan sen esimerkiksi kovaksi", näin havainnollisesti selittelee opettaja tiedon yksilöllisyyttä, „niin sanoo tuntoni vain, että juuri tuo nuppu on kova" —; muut sielunkyvyt yleistävät, yhdistävät ja kehittävät tätä alkuperäistä tietoa ja niin rakentuu kokonainen tietojärjestelmä. Ihmisellä on horjumaton usko siihen, että hänen tietämyksensä on todellista ja tämä luontainen vakaumus kykenee kumoamaan epäilijäin viisastelevat todistelut.

Mutta varovainen tulee olla käsitteitä muodostaessa. Ulkonaiset havainnot voivat pettää — värejä esimerkiksi usein näkee väärin —; sisälliset toisinaan myöskin — miten monella ihmisellä onkaan liiallinen käsitys henkisistä kyvyistään —. Mielikuvituksen voima tulee häiriten väliin ja intohimot sekottelevat ja väärentelevät mielteitä. Kaikki tämä kehottaa varovaisuuteen tietoa hankittaessa. Ylioppilaankin on hyvä järjestää opintonsa sopivalla tavalla. Hän valitkoon mukavan lukuajan, esimerkiksi aamun, jolloin hänen mielensä vielä on vapaa päivän vaikutelmista, vuokratkoon huoneen, joka on terveellinen ja yksinäinen, ja karttakoon ennen kaikkea intohimoja, jotka häiritsevät ajattelua. Kun ylioppilas on oppikirjan lukenut, hankkikoon hän itsellensä tarkan oppijärjestelmän, merkit-

köön vihkoon tärkeimmät kohdat, selvittäköön siihen sen, mikä on hämärää, ja olkoon asioita uskomatta ennenkuin on tarkoin arvostellut. Vaan tämä ei vielä riitä. Tulee luettua verrata muihin kirjoihin. „Muutamia kirjoja minulla on", näin Porthan neuvoo, „toisia taas ei ole, niitä on minun siis lainattava. Jos minulla on kirja itselläni, pitää minun vihossani aina viitata kuhunkin kirjan kohtaan, mikä jotakin asiaa selittää, mutta ellei minulla kirjaa ole, on minun kopioitava tärkein." Ja tämän mukaisesti ilmenivät oppilaitten opintovihkoihin tarkan ja tasapuolisen tiedon ensimäiset, kömpelöt alkeet.

Ylioppilaan tieto ei voinut eikä saanut olla ainoastaan ammattitietoa, sen piti ulottua kaikkiin tärkeimpiin tieteisiin, olla ainakin heikko mukaelma opettajan monitietoisuudesta. Esitettyään näet oppilailleen mitä kouluissa oli luettava, jatkaa Porthan: „Kun tullaan akatemiaan, on hiukan enemmän syvennyttävä asiaan. Logiika ja moraali olkoot opinsijoilla luettavanamme. Metafysiika, ei kuitenkaan ontologia, vaan sielutiede ja kosmologia, sitten latinalainen teologia, matematiika, kemia, taloustiede, itämaiset kielet, kreikka, heprea j. n. e. Sillä välin ei saa antaa kouluoppinsa hälvetä. On omituinen henki akatemioissa, kun ei osata neljää laskutapaa, laiminlyödään maantiedettä ja historiaa; tulee tuntea hiukan lakia, terveysoppia, luonnontiedettä j. n. e., vieläpä kirjallisuuteen vähän perehtyä, se kun voi olla hauskuudeksi." Tämä monipuolinen ja varma oppi vasta teki ylioppilaan elämästä täysikelpoisen, onnekkaan ja kanssaihmisillekin onnea tuottavan.

Ehdottomana edellytyksenä oli kumminkin oikean opin ohessa siveellinen elämä. Jos muistuttelemme

mieleemme siveydellistä tilaa, pääkaupunkilaisten ryhditöntä elämää, loppumattomia rakkausseikkailuja kustavianisesta hovista, virkamiesten itse kuninkaallisen linnan sivurakennuksessa toimeenpanemia toisarvoisia tanssiaisia, himokasta hymyilyä rococo-ajan ylimysten kuvissa, salaisia tahi peittelemättömiä viittauksia lukemattomissa kirjeissä, konsistorion pöytäkirjain törkeitä juttuja ja ylioppilaselämän erehtymiä, selvenee meille siveysopin tärkeys. Ja jos senlisäksi vielä palautamme muistiimme kaikki ne nurinkurlset ja naurettavat tahi ikävät ja intohimoiset luonteet, joista Porthan jo useasti oli saanut kylläkseen ja joihin tässäkin esityksessä joskus on viitattu, tajuamme, ettei siveysoppi voinut olla vain ilmeisimmistä siveysrikoksista varottavaa oppia. Samalla selvenee myöskin miksi moraaliset viikkolehdet olivat muodissa, miksi saksalaisen Gellertin satuja tahi englantilaisten kirjoittajain siveysromaaneja niin mielellään luettiin ja miksi siveysopilla oli niin suuri sija oppiaineitten joukossa.

Ranskalaiset materialistit olivat yrittäneet tehdä ihmisestä aisti-eläintä, konetta, jota vietit vetivät, sokeat luonnonlait ohjasivat. He ja heidän edeltäjänsä, muutamat mainiot viisaustieteilijät, olivat uskaltaneet kokonansa kieltää inhimillisen tahdonvapauden ja samalla toiminnan vastuunalaisuuden. Tämä vaarallinen oppi oli osotettava ehdottomasti vääräksi — niin käsitti Porthan asian — etteivät ylioppilaat viehättyisi sen mukaisesti heittäytymään halujensa ja mielitekojensa varaan. „Spinoza, Hobbes ja Bayle ovat väittäneet, ettei ihmisellä ole mitään vapautta, vaan on hän pelkkä kone: mutta jokaisen sisällinen kokemus todistaa tätä

lauselmaa vastaan. Jos ihminen olisi vain kone, olisivat kaikki hulluja, jotka luennoivat moraalia, säätävät lakeja, neuvovat j. n. e. Vapauden sisäinen tunto on niin syvälle painunut sielun syvyyteen, että jos joku, vaikka kuinkakin konstikkailla ja oppineilla todisteluilla tahtoisi saada meidät vakuutetuiksi vastakkaisesta asiain tilasta, niin sisällinen tietomme sen kumoaisi", lausuu Porthan.

Ihminen oli toimistaan täysin vastuunalainen. Kaitselmus oli vain antanut hänelle lukemattomat toiminnan mahdollisuudet ja samalla vastaavat velvollisuudet. Itsekkyys oli tosin jokaisen ihmisen sisin vaikutin, ensimäinen ja ainoa viettien ja pyrkimysten alkusyy. Mutta jokaiselle oli myöskin annettu järki, joka sanoi, että hänen täytyi olla hyödyksi maailmassa, auttaa lähimmäisiään ja edistää yleistä edistystä, jos tahtoi tulla onnelliseksi ja menestyä. Järki ja kokemus ovat vähitellen opettaneet ihmisiä hillitsemään itsekkäitä intohimojaan, toimimaan siveellisesti ja noudattamaan omantunnon ääntä. Omatunto? Mistä se on tullut ja mitä se on? Se on samaa kuin siveellinen vaisto. „Jokaisella ihmisellä on tämä tunne kokoonpantu kahdenlaisista hämäristä mielteistä. Muutamat syntyvät välittömästi ihmisen luonteesta ja alituisista kokemuksista, joita aina siitä asti kuin on osannut aistejaan käyttää on saanut itsestään ja muista ihmisistä. Monet mielteet ovat taas himmeiksi käyneitä vaikutelmia, joita ihmiseen on opetuksesta, kasvatuksesta, esimerkeistä ja uskonnosta jäänyt. Ne ovat toisiinsa sekottuneet eikä niitä voida toisistaan erottaa selvyyden eikä muunkaan tunnusmerkin mukaan."

Siinä täysin selvä ja peittelemätön selitys siitä, mitä inhimillinen siveellisyys oli! Se oli alkuperäinen itsekkään hyödyn ääni, joka käytännöllisistä syistä oli huomannut viisaimmaksi olla kanssaihmisiä kohtaan hyvä ja oikeamielinen. Ja se oli vähitellen jalostunut ja hienontunut yhä alttiimmaksi ja uhraavaisemmaksi, se oli saattanut ihmiset toimimaan vain hyveen itsensä tähden. Useat jalot henkilöt olivat alttiuden hetkenä kerrassaan unohtaneet itsekkyyden, alttiuden alkuperäisen alkusyyn, ja uljas roomalainen Curtius sellaisessa hetkessä oli syössyt varmaan perikatoonsa.

Porthanin mielestä oma onni ja muitten edun harrastus erinomaisesti sopivat yhteen. Hän ei väsy sitä oppilailleen selittämästä, hän kirjoituttaa siitä väitöskirjat „*Mielen nautinnosta ja halusta*“ ja „*Hyödyllisen ja kunniakkaan yhteensopimisesta*“. Valistusajan tapaan tekee hän selkoa muuttumattomista ihmisoikeuksista, kaikille yhteisistä, ja siveellisestä tasa-arvoisuudesta, joka ihmiskunnassa on. „Kaikki olemme saman luojan työtä, sama on meillä myöskin luontainen laki ja lainlaatija ja aijotut olemme yhtäläistä onnellisuutta varten.“ Vaan enemmän painoa panee opettaja kumminkin ihmisten velvollisuuksiin yhteiskuntaa ja kanssaihmisiä kohtaan. Ei kenkään saanut asettua ihmisoikeuksiensa nojalla etuja vaatimaan ellei tainnut velvollisuuksistaan vastata.

„Ei suinkaan ole vain omaksi hyödyksi viljeltävä sielunvoimiaan“, siinä Porthanin ohjelma, „vaan samalla siksi, että siten tulisi kykenevämmäksi palvelemaan muita. Joka valistuneella ajatustavallaan on johtanut muita valoon ja kukistanut yleisiä, vahingollisia ennakkoluuloja sekä hyö-

dyttänyt edullisilla keksinnöillä, esimerkiksi kirjapainon, kompassin keksimisellä tahi muuten aikaansaanut hyödyllisiä laitoksia; hän on suurimman kiitollisuuden ja kunnioituksen arvoinen. Ihmisten kunnioitus perustuukin siihen, että henkilö, jota kunnioittavat, on ollut hyödyksi. — — — — — Ei vain aikalaisia ole hyödytettävä, vaan myös jälkeläisiämme. Se, joka ei ole miksikään hyödyksi, on vahingollinen jäsen valtiossa ja raskas taakka maailmalle. Jokainen voi hyödyttää omalla tavallaan ja hänen tulee sitä tehdä."

Valtiossa oli hallituksen tehtävänä edustaa yleishyvää. Siksipä täytyi jokaisen kansalaisen auliisti alistaa omat vähäiset vaatimuksensa hallituksen yleishyvän etujen alaisiksi. Mutta jos hallitus käsittää tehtävänsä väärin, ei edistä yleistä hyvää vaan ainoastaan omia itsekkäitä pyyteitään, silloin ei velvollisuus enää sido alamaisia uskollisuuteen. Tosin vasta äärimmäisessä hädässä sai siitä näin vapautua. „Jos esivalta kerrassaan sivuuttaa kaiken inhimillisyyden ja lain, ja kaikki sen puuhat yksinomaan ja selvästi tarkoittavat alamaisten häviötä, niin näillä on täysi oikeus asettua sitä vastaan. Mutta on merkille pantava, että: 1:o Esivallan pahuuden tulee silloin olla suuri ja ilmeinen; sen pienet erehdykset ovat anteeksi annettavat, koska ne voivat johtua heikkoudesta tahi mairittelijain viettelyksestä. Hallitsija on ihminen hänkin ja voi erehtyä yhtä hyvin kuin joku muu. 2:o Siispä ei yksikään yksityishenkilö saa asettua esivaltaa vastaan loukkauksen tähden, jonka on kärsinyt, koskapa sellainen menettely saattaa koko yhteiskunnan levottomaksi ja epävarmaksi ja koska jokaisen kunnon kansalaisen täytyy pitää yhteistä hyvää

onneansa parempana. Sitäpaitsi ei alamainen aina kykene ratkaisemaan, miten siveellisesti oikeutettuja hallituksen teot ovat, miten kohtuullisia sen tarkoitusperät lienevät eli mitkä syyt ovat sen johtaneet siihen ja siihen toimeen. Usein saattaa yksityinen itsekkyydestä pitää kohtuuttomana mitä valtion etu vaatii."

Oli niitä, jotka kielsivät hallituksen edes voivankaan, vaikka tahtoisikin, yleishyvää edustaa. Valtio oli syntynyt näet viekkaudesta ja petoksesta. Kun viekkain ja väkivaltaisin ihmisistä oli houkutellut kanssaveljensä alamaisiksensa luvaten heitä muka suojella ja auttaa, oli ensimäinen vääryys tapahtunut, luojan säätämä luontainen tasa-arvoisuus rikottu ja temmellyspaikka jätetty vallanhimolle, väkivallalle ja muille pahoille vieteille. Yhteiskunta, raitista luonnontilaa alaarvoisempi tila, oli tullut maailmaan ja kehittynyt yhä mutkaisemmaksi, luonnottomammaksi ja ihmisille turmiollisemmaksi. Suuri genfiläinen filosofi Rousseau oli näin opettanut ja luonnonihailijain suuri joukko silloiseen sivistykseen kyllästyneenä oli hänen oppinsa omaksunut.

Oliko suotavaa, että valtio oli olemassa? Vai pitikö pyrkiä uudistamaan filosofien uneksumaa alkuperäistä vapauden ja tasa-arvoisuuden tilaa? Porthan oli kysymystä useasti ajatellut. Ja hän oli tullut tällaiseen johtopäätökseen: Alkuihmisillä, heillä kun oli kaikki yhteistä ja kaikki pyrkimys kääntynyt ruoan hankintaan, ei ollut suuria vikojakaan. Oli totta, että sivistys oli tuonut mukanansa paljon pahaa, lisäillyt ihmisten tarpeita, kiihottanut heidän himojaan ja niin synnyttänyt uusia, ennen tuntemattomia vikoja. Se

oli vaikuttanut valtioitten synnyn, tehnyt toisista herroja, toisista alamaisia ja kolmansista orjia. Mutta vielä suurempia olivat valtion ja sivistyksen edut. Ne näet turvasivat jokaiselle rauhallisen olon ja antoivat hänelle tilaisuutta täydentää kykyjään ja tietojaan. Niin saattoi ihmiskunta kulkea tiedottomasta onnellisuuden tilasta, naivisen lapsuuden asteelta itsetietoiseen onnellisuuteen.

Yhteiskuntatila oli siis ihmisille edullinen. Mutta missä muodossa se oli onnekkain? Ylimyshallitus oli huonoin kaikista, sillä se antoi aihetta yhtämittaisiin väärinkäytöksiin eikä kansanvaltakaan ollut paljoa sopivampi. Sellainen hallitusmuoto olisi näet edellyttänyt, että kaikki kansalaiset olisivat olleet viisaita ja hallintoon kykeneviä, mutta niin ei valitettavasti ollut asian laita. Siksipä kansan hallitessa syntyi loppumattomia riitoja, hämminkiä ja sekasortoa. Näin ollen oli rajoitettua kuningasvaltaa pidettävä paraimpana. Kumminkin myönsi Porthan, että erilaiset hallitusmuodot johtuivat erilaisista oloista; missä esimerkiksi voimakas maanviljelijävaltio oli syntynyt, siellä oli tavallisesti kuningasvalta omaksuttu.

* * *

Tähän suuntaan kävi Porthanin viisaustieteen opetus, jolla hän koetti ylioppilaistaan tehdä kunnon ihmisiä ja kelpo kansalaisia. Vaikka tuntui siltä kuin siinä olisi ollut sanottuna kaikki mitä oppilas elämässä tarvitsi oikeaa uraa kulkeakseen, ei sillä Porthanista oltu tarpeeksi tehty. Oppi oli toinen puoli asiasta,

käytäntö toinen. Esimerkki tehosi enemmän kuin pitkät selitykset, tuttavallinen seurustelu vaikutti välittömämmin kuin kauniit ja oppineet esitykset. Yliopiston asetukset olivat uskoneet opettajan huoleksi ylioppilaan valvomisen ja ohjaamisen yksityiselämässäkin; jos ylioppilas hairahtui, tuli opettajan häntä nuhdella ja varottaa; jos hänestä jotakin pahaa kuului, tuli opettajan ottaa siitä selkoa; hänen tuli tukea ja auttaa ylioppilasta missä se oli tarpeen. Tuttavallista, melkein isällistä suhdetta edellyttivät nämät vanhat yliopiston säännöt ja se oli myöskin Porthanin toivomusten mukainen.

Eri hyvästi Porthan kumminkin ylioppilaita tunsi. Niitä oli sellaisia, joiden nimi hänestä jo oli rakas, hänen ystäväinsä ja likeisten tuttavainsa pojat, Alopæukset, Cygnæukset, Wegeliukset, Steniukset ja monet muut. He tulivat yliopistoon mukanansa isän kirje, jossa tämä huolestuneena ja vanhaan ystävyyteen vedoten pyytää Porthania pitämään poikaa silmällä, neuvomaan ja auttamaan häntä. Turussa väijyivät monet viettelykset, olot olivat outoja, poika ei aluksi tiedä mitä tehdä, miten olla, isä kotonansa pappilassa hänestä paljon toivoo, mutta samalla on huolissaan ja peloissaan eikä ennen rauhoitu kuin saa tietää hänen olevan hyvässä turvassa. Porvoon piispa Z. Cygnæus lähettää Porthanin luokse nuorimman poikansa Pehr Gustafin, joka nyt oli olevinaan hänkin yliopiston kansalainen ja rukoilee samalla Porthania järjestämään hänen olonsa ja elantonsa. „Samoihin käsiin, jotka niin suurella leppeydellä ovat ohjanneet vanhempain poikaini vaiheita akatemiassa“, jatkaa hän, „uskon minä nyt kaikella hartaudella ja luottamuksella tämän viimeisen me-

non maailmaan; mutta älä väsy osottamaan hyvyyttäsi ja hyviä töitäsi ystävälle, joka kunnioittavalla sydämellä ne tunnustaa. Tämä nuorimpani ei arvele kykenevänsä lukumieheksi eikä rohkenevansa sotilaaksi ja on se minulle samantekevää, minkä elinuran hän valitsee, kunhan vain tulee kunnolliseksi ja taitavaksi jäseneksi isänmaassaan, johon minä niin pitkälle kuin kykyni kestää kyllä tahdon häntä ohjata, ja edistää hänen parastaan kaikilla keinoilla, joita voin käyttää." Ja Porthan todella piti nuoresta Pehr Gustafista huolta niinkuin hän oli huolehtinut hänen molemmista vanhemmista veljistään Sakriksesta ja Johan Henrikistä. Kiitollisena piispa vuoden kuluttua hänelle kirjoittaa: „Siitä, että Rakas Veli on pitänyt huolta pikku pojastani, josta hän on minulle ilmoittanut, saan kunnian nöyrimmin ja vilpittömimmin kiittää pyytäen samalla kunnioittavasti Rakkaan Veljeni vastaistakin armeliaisuutta siinä suhteessa ja ilmoittaen, että Rakas Vaimoni moninkertaisesti siunaten Rakasta Veljeä yhtyy minun kanssani samaan kiitokseen, samaan rukoukseen ja pyyntöön." Niin oli Porthan myöskin auttanut Jaakko Steniusta, kuuluisan „Koski-Jaakon" poikaa, kun tämä Pielisen sydänmailta vuonna 1792 saapui akatemiakaupunkiin lueskelemaan. Porthan oli isän pyynnöstä poikaa käsirahoilla auttanut, poika oli kirjeissään kiitellyt professorin hellyyttä ja huolenpitoa ja pyytänyt isäänsä sitä jollakin tavalla palkitsemaan. Isä ei tiedä, miten kiitollisuuttaan osottaa, ei sano milloinkaan opettajan hyviä töitä unohtavansa. „Mutta", kirjoittaa hän Porthanille, „kaikissa tapauksissa on omatuntosi tyydytys suuri palkinto ja suurimman antaa Sinulle

Kaikkeinkorkein uskollisesta pyrkimyksestäsi hankkia Svean valtakunnalle kykeneviä miehiä."

Monesti piti Porthanin yksityisesti ylioppilaita auttaa. Kun rahat olivat lopussa, osasi opettaja hankkia mukavan kotiopettajan toimen, mistä sai elatuksensa. Hänhän tunsi niin paljon ihmisiä maaseudulla, hän oli siellä kunnioitettu ja arvossa pidetty, hänen puoleensa siis oli vähän päästä käännytty, kun isä tarvitsi ahkeraa ja hyvätapaista ylioppilasta pojallensa kotiopettajaksi. Ja usein oli hän paraimpia oppilaitaan ystävilleen suositellut, pyytänyt Caloniusta tahi Juslénia hankkimaan heille sopivaa tointa Tukholmassa, tutustuttamaan heitä sikäläisiin piireihin ja huolehtimaan heidän tulevaisuudestansa. Kun pojan piti väitellä, pyysi isä Porthania häntä auttamaan väitöstyössä, kun tuli tutkintojen aika, piti muka Porthanin valmistella ja autella tässä tahi tuossa tutkinnossa, teologian-tentissä tahi eksersitio-kirjoituksessa. — Viipurilainen Vinter, köyhä poika, ilman sukulaisia ja suosijoita, oli saanut juuri niin paljon rahaa lainatuksi, että hätimmiten ehtisi maisterintutkinnon suorittaa, häntä piti siis johtaa luvuissa ja päästää vähän vähemmällä tutkinnoissa; Porthanin avulla hän uskomattoman lyhyessä ajassa valmistuikin ja läpäisi tutkinnot „jonkinlaisella puolikunnialla" tulematta juuri „promotioniaasiksi". — Nuori Jaakko Stenius oli pettänyt isän toiveet, hurjistellut Turussa, velkautunut ja mennyt rappiolle. Porthan maksoi velat, lunasti pantatut tavarat ja lähetti pojan, sairaana ja kurjana kun oli, takaisin rauhalliseen pappilaan Pielisen sydänmaille.

Erikoisesti Porthanin oli huolehdittava hänelle uskottujen osakuntain ylioppilaista. Vuonna 1777 oli hänet nimittäin valittu *Boreales*-osakunnan inspehtoriksi ja vuonna 1779 *pohjalaisen.* Pohjalainen oli hän itsekin, oli useita eri kertoja 1760- ja 1770-luvulla ollut sen osakunnan kuraatorina ja jo silloin saavuttanut toveriensa täyden luottamuksen. Hän oli kuraatorina poistanut viimeiset jäljet siitä sorronalaisuudesta, jossa vanhemmat osakuntalaiset muinoin nuorempia pitivät kumoamalla määräyksen, että nuorempain osakuntalaisten piti vanhemmille tovereillensa kotiin juoksuttaa ilmestyneet väitöskirjat. Osakunnan kirjaston oli hän uudelle kannalle järjestänyt. Inspehtorina hän perusti tämän lisäksi pienen lainakirjaston, josta osakuntalaiset saivat välttämättömimmät kurssikirjansa milloin heiltä puuttui varoja tahi tilaisuutta niiden ostamiseen. Innolla Porthan osakunnan kokouksissa johti väittelyharjoituksia, piti silmällä, että kaikki niissä olivat läsnä ja nuhteli ankarasti poissa olleita. Osakuntalaiset hän kaikki tunsi, tiesi mistä kukin oli kotoisin, millaisissa varoissa hän oli ja ketkä olivat hänen vanhempansa. Usein täytyi hänen kutsumuksestaan epätietoiselle ylioppilaalle valita elinurakin.

Kaikkein suurinta huolta piti Porthan kumminkin niistä ylioppilaista, jotka olivat hänen yksityisoppilaitaan. Muistamme, että hän jo maisterina antoi yksityisopetusta ja piti ylioppilaita täyshoidossa. Professorina hän yhä jatkoi samaan tapaan; luentojensa, tieteellisten tutkimustensa ja konsistorion kokousten väliaikoina hän opetti kodissansa 14—15-vuotisille holhokeilleen mitä erilaisimpia tieteitten alkeita. Holhokkien

joukossa oli Yrjö Maunu Sprengtportenin poika, aikaisin turmeltunut nuorukainen, joka sittemmin rupesi Venäjän palvelukseen ja päätti päivänsä ampumalla itsensä. Porthan on papereittensa joukossa säilyttänyt matkakirjeen, jossa upseerinalku entiselle opettajalleen kertoo ensimäisiä havaintojaan itäisestä naapurimaasta. Porthanin luona asuivat ylioppilaina myöskin vapaaherra Klaus Kurki, myöhemmin ruotsalaisen kamarioikeuden presidentti, Kristian Steven, josta sittemmin tuli kuuluisa luonnontutkija, ja tunnettu runoilijamme Frans Mikael Franzén. Hän oli Porthanin rakkain oppilas, joka seurasi opettajaansa pitkille sisämaan matkoille, kevyitten kääsien taka-istuimelta kuunteli tämän asiallisia esitelmiä ja teräviä huomautuksia, mutta välillä vaipui ihailemaan tienoitten kesäistä kauneutta tahi uneksimaan omia haaveitansa. Ainoastaan 15-vuotiaana oli hän puolustanut Porthanin johdolla kirjoittamaansa väitöskirjaa „Pirkkalaisista“. Viehättävän ja silloisia oloja perin kuvaavan kaskun on Franzén meille jättänyt, kun kertoi miten hän ei malttanut väitöskirjatyönsä lomassa olla salaa maistelematta holhoojansa hilloastiasta, miten Porthan, kun väittäjäisten päätyttyä aikoi niiden sankaria kestitä, tapasi hilloastiansa tyhjänä eikä Franzén arkuudesta opettajaansa kohtaan rohjennut hänelle asian laitaa selittää. Porthan alusta alkain ihaili Franzénin lahjakkuutta, antoi hänelle ensimäiset runosääntöjen ohjeet, hankki hänelle tilaisuuden lähteä ulkomaanmatkalle ja toivoi oppilaastaan historian professoria ja tutkimustensa taidokasta esittäjää. Ja moniaita vuosia Porthanin kuoleman jälkeen piti Franzén Ruotsin akatemiassa opettajastansa muistopuheen.

Vaikka kohta Porthan näin eri tavalla oppilaitansa suosi ja autteli, ei hän keneltäkään pyydettäessä apuansa kieltänyt. Hänen kirjastonsa oli joka ylioppilaan käytettävissä — niin kertoo ainakin Tengström — hän jätti tärkeimmätkin työnsä, jos joku tuli hänen neuvoansa kysymään, oli se sitten opinnoista tai aivan yksityisistä asioista. Joskus hän saattoi olla ärtyisä, laiminlyöntejä ja huolimattomuutta ei hän kärsinyt eikä ollut hyvä hänelle jättää ilmeisesti ala-arvoista kirjoitusta, mutta aina hän siltä oli hyvää tarkoittava ja aina oli hänellä oppilaan etu mielessänsä. Sitä hän yliopiston asioista päätettäessäkin piti silmällä. Vuonna 1788 hän ehdotti, että tavanmukaiset kemut väittäjäisten päätyttyä, joissa väitöskirjan puolustaja oli professoriansa, vastaväittäjiänsä ja ystäviänsä kestinnyt, lakkautettaisiin. Konsistorio kyllä myönsi, että ylioppilas parempiinkin rahojaan tarvitsi, kuin joutavaan herkuttelemiseen, mutta arveli, että vanhaa tapaa oli vaikea kerrallaan poistaa ja jätti sen osakuntain inspehtorien vähittäiseksi huoleksi. Huvitteluhalu ja nautinnot, kaikki sellainen, joka häiritsi ylioppilasta, kulutti hänen muutenkin vähäisiä varojaan ja lyhyttä opintoaikaansa, olivat Porthanista varsin epämieluisia ilmiöitä. Ylioppilaan piti kyllä silloin tällöin käydä kunniallisissa seuroissa, mutta lukujen tuli aina olla hänelle pääasiana. Katkerasti Porthan puhuu kaupunkilaisten tanssiaisista, joissa professori Bonsdorff esiintyi tanssin sankarina, varottipa hän ylioppilaita niihin menemästä. Kun opintoaika oli päättynyt ja varma elinura edessä, silloin oli aika puuttua varsinaiseen elämään.

* * *

Monen varattoman ylioppilaan täytyi ansaita leipänsä kotiopetuksella. Kiitollisena siitä, että oli kotiopettajan paikan saanut, jätti ylioppilas toverinsa ja opettajansa, lukunsa ja luentonsa ja läksi ajamaan tuntemattomaan määräpaikkaansa, johonkin porvaristaloon, pappilaan tahi paraimmassa tapauksessa sivistyneen aatelismiehen kartanoon. Hän saapui sinne ventovieraana, käytökseltään ujona ja kömpelönä, talon tapoihin hän oli tottumaton eikä ollut milloinkaan ennen lasta opettanut. Nyt hän yhtäkkiä sai kasvatikseen sivistyneen perheen toivorikkaan perillisen, ehkäpä päällepäätteeksi hemmotellun ja oikkuisan, jota ei tiennyt miten kohdella, miten saada läksynsä lukemaan ja siivosti käyttäytymään. Ja pahimmassa tapauksessa halusi isä opetukseen sekaantua, äiti käyttää opettajaa kaikenlaisiin kotiaskareisiin, molemmat kohtelivat häntä kuin jotakin ala-arvoisempaa olentoa ja muu talonväki selän takana ivasi hänen pieniä vikojaan ja heikkouksiaan. Usein olivat palkkaehdot jääneet epämääräisiksi ja opettaja sai opetusajan päätyttyä tyytyä mitättömään palkkioon työstänsä, johon ehkä kumminkin oli paljon huolta ja huomiota pannut. Ja, jos ei näinkään käynyt, niin aina sattui oudolle oudossa toimessa erehdyksiä ja ikävyyksiä.

Siksipä antoi Porthan ylioppilaille neuvoja, miten oli kotiopettajana oltava. Hän laati niistä erikoisen luentojakson vuonna 1783 ja sen mukaan hän useat kerrat luennoi. Tarkasti hän siinä selitti, miten kotiopettajan oli käyttäydyttävä. Piti pukeutua huolellisesti mutta silti yksinkertaisesti, esiintyä vaatimattomana, ei puuttua pyynnöttä puheisiin, ei lausua ilkeämielisiä

sukkeluuksia, ei talonväen tuttavista semminkään, eikä pyrkiä näyttelemään oppineisuuttaan. Mutta kohtelias ja huomaavainen tuli olla, maltillinen ja tasainen kaikkia kohtaan, lapsia kohtaan lempeä ja ystävällinen. Ei saanut suostua mihinkään halventavaan kohteluun, ei itsekään eksyä imarteluun eikä matelevaan nöyryyteen; oma arvo oli aina mielessä pidettävä. Näin Porthan neuvoissansa piirsi suomalaisen ihanne-ylioppilaan kuvan; juuri sellaisiksi toivoi hän oppilaittensa kehittyvän ja sellaisiksi hän koko toiminnallansa koetti heitä muodostella. Piirre piirteeltä siinä ilmenee opettajan oma maltillinen luonne, arvokas käytös ja käytännöllinen toimintakyky. Ja ennen kaikkea on tässä täydellisessä ylioppilaassa sitä sopusuhtaisuutta ja järkevää ihmisystävyyttä, jonka vain antiikin humanisuuden pohjalle rakennettu maltillinen arvostelu saattoi luoda.

Vaan miten lasta opettaa? Siinä vaikea, mutkainen kysymys, jonka ratkaisusta riippui moni ilon tahi surun hetki lukemattomille lapsille, heidän ja kerran kaukaisessa tulevaisuudessa suomalaisen sivistyksen ja suomalaisen kansankin kohtalo. Täydellä vakaumuksella Porthan siihen vastauksen antoi. Hän oli perehtynyt Rousseaun Emile-teokseen, jossa vaadittiin lapsen synnynnäisen, pohjaltaan hyvän luonteen vapaata kehittymistä. Opettaja sai vain varovasti, lapsen itsensä sitä huomaamatta, häneen vaikuttaa, estää turmiollisia vaikutuksia ja kehittää synnynnäisiä lahjoja. Porthan oli Saksassa tutustunut filantropistien uusiin oppeihin, jotka Rousseauta mukaillen tekivät lapselle opetuksen helpoksi, mutta koettivat häneen istuttaa mahdollisimman paljon käytännöllistä tietoa, jotta hänestä kerran

tulisi kelpo kansalainen eikä mikään latinantaitoinen tietoniekka. Vaikka nämät kasvattajat usein eksyivätkin liiallisuuksiin, oli heidän opissaan Porthanista kumminkin paljon varteen otettavaa. Ja hänelle muodostui vähitellen omat mielipiteensä kasvatuksesta. Kotiopettajan tuli vaalia sekä lapsen ruumista että sielua, pitää silmällä hänen halujaan ja taipumuksiaan, alusta pitäen vieroittaa hänet vioista ja pahoista pyrkimyksistä, vedota vähän vanhempana hänen kunniantuntoonsa, käyttää palkintoja ja rangaistuksia, mutta molempia varovasti. Sitten oli vähitellen järkisyillä ja selityksillä vahvistettava sitä siveellistä menettelytapaa, johon oppilasta aluksi kehotuksilla ja uhkauksilla, palkinnoilla ja rangaistuksilla, toisin sanoen opettajan mieskohtaisella vaikutuksella oli ohjattu. Tietoja piti antaa havainnollisesti, käyttämällä esimerkkejä, kuvia ja malliesineitä; ei pitänyt kertoa liian paljon kerrallaan, ei pakottaa ymmärryksettömään ulkolukuun, vaan ottaa selville, mitä oppilas ennen tiesi ja siihen viitaten antaa lisätietoja, jotka edellä opetettuun soveltuivat ja yhdessä sen kanssa jäivät mieleen.

Siinä ihan pääpiirteissään Porthanin kasvatusperiaatteet. Ne olivat ihmisystävällisiä, vaan ei hemmottelevia, ja Porthan arveli lapsen luonteen niiden avulla jo aikaisin vapautuvan liiallisista intohimoista ja muista epäsuhtaisuuksista, jotka sen tervettä tasapainoa olisivat voineet häiritä. — Kasvatuksella ja opetuksella siis Porthan oman olemuksensa ja katsantotapansa siirsi oppilaihinsa ja heidän kauttaan sukupolvesta sukupolveen. Sitä ilmeni suomalaisten virkamiesten toiminnassa ja pappien saarnoissa, sitä opetettiin akatemian

oppisijoilta ja koulupöytäin takaa vielä monta vuosikymmentä sen jälkeen kuin opettajan oma ääni jo oli vaiennut. Franzénin lauluissa ja Tengströmin kirjoitelmissa sitä levisi ja se juurtui seuraavan ajan runoilijain ja ajattelijain mieleen vaikuttaen salattuna ja tuntemattomana osaltansa suurten kansallisten hengentuotteittemme syntyyn. Jo alkujaan suomalaiseen luonteeseen soveltuvana liittyi Porthanin maailmankatsanto kansallisluonteeseemme ja jätti siihen lähtemättömät jäljet.

XI.

Mistä johtui taidokas ihmiskieli? Oliko ihmissuku lapsuuden aikanaan osannut näin älykkään ja ihmeellisen luoman keksiä? Olivatko villit alkuihmiset aprikoineet, että substantiiveilla tuli merkitä itsenäisiä käsitteitä, että säännöllisesti näitä sanoja taivuttamalla saattoi ilmaista niiden suhdetta muihin sanoihin, joita niinikään keksittiin erilaisia, verbejä, adjektiiveja j. n. e? Vai oliko joku jumalainen nero, aikalaisiansa edellä ollen tämän taidon löytänyt? Niin, ehkäpä oli jumala itse sen armossaan ihmiskunnalle antanut.

Ihmeellinen mahtoi alkuaika olla. Miten oli oikeastaan valtio säätyluokkineen, sotajoukkoineen ja kuninkaineen syntynyt? Miksi olivat toiset herroja ja toiset orjia, vaikka ihmiset olivat samanlaisiksi luodut, olivat tarkalleen samojen pyyteitten ja tarpeitten alaisia, syntyivät ja kuolivat samalla tavalla? Ja omituisia mahtoivat alkuajan ihmiset olla, koska olivat luoneet värikkäitä jumalaistaruja, näkivät kokonaisen henkimaailman ympärillään ja uskoivat taikoja ja noitia. Entäs kaikki muu, minkä he olivat jättäneet jälkeläisilleen perinnöksi? Kirjoitustaito, siveyssäännöt ja yhteiskunnallinen laki, ilmoitettu uskonto ja muut uskonopit?

Tutkiessansa historian pääkysymystä, sitä, miten ihmiskunta vähitellen oli edistynyt sivistystiellä, olivat valistusajan historioitsijat, joista edellä oli puhe, aluksi hämmästyneinä jääneet näitä kysymyksiä miettimään. Mutta he olivat pian keksineet selityksiä. Kieli oli tosiaan jonkun neron keksimä, joka osasi arvata, miten paljon hyötyä siitä kaupalle, viljelykselle ja sivistykselle olisi. Kirjoitustaito oli toisen neron keksimä. Valtion oli luonut joku viisas mies niin, että oli tehnyt sopimuksen kanssaihmistensä kanssa. „Totelkaa te minua, maksakaa minulle veroa maantuotteista ja tehkää työtä minun hyväkseni, niin minä suojelen teitä ja teidän omaisuuttanne“, oli tuo viisas mies lausunut, muut olivat suostuneet ja valtio oli perustettu. Mutta uskonnon oli joku kansan vanhimmista keksinyt, uskotellakseen rikoksentekijöille, että he saivat toisessa elämässä rangaistuksen pahoista töistään ja siveellisille, että he kerran vielä saisivat palkinnon.

Vaan vähitellen alettiin näitä selityksiä epäillä. Luonnossa kehittyi kaikki niin verkalleen, jokainen ilmiö vaikutti muihin, muut taas siihen ja muuttelivat sitä. Niin oli mahtanut käydä ihmiskunnassakin. Mieli ja kieli olivat läheisessä yhteydessä. Kuta enemmän ihmiset tekivät havaintoja ja saivat kokemusta, sitä useampia sanoja muodostui yhä eneneviä käsitteitä merkitsemään. Kieli, alussa raakaa, oli yhä hienommaksi ja täydellisemmäksi käynyt. Niin olivat kaikki muutkin merkilliset taidot ja keksinnöt syntyneet, vähitellen, melkein kuin itsestänsä, olojen pakosta.

Porthan oli halusta syventynyt näihin verrattoman tärkeisiin ja huvittaviin asioihin ja jo aikaisin oli hän

muodostanut niistä omat ajatuksensa. Kun hän oli tullut professoriksi ja palannut Saksasta, alkoi hän niitä oppilailleen esittää. Ensiksikin kieli! Alussa se oli hyvin epätäydellistä ja raakaa, juuri sellaista, että lapselliset alkuihmiset, joiden älystä kertomus syntiinlankeemisesta ynnä muut samallaiset kertomukset eivät suurta käsitystä antaneet, ovat voineet sen muodostaa. Ilmaisivathan he kuten eläimetkin ääntelemisellä tunteitaan; näitä äänteitä alkoivat he määrätyitä käsitteitä varten käyttää. Siitä kehittyi kieli. Oliko kieli alkujaan ollut sama kaikilla ihmisillä, oli Porthanista vaikea sanoa; mahdollista ainakin oli, että eri kielet olivat yhteisestä vähitellen haaraantuneet. Selvästi johtuivat eroavaisuudet kielten välillä osaksi muutamain ihmisten keskinäisestä sopimuksesta, he kun olivat päättäneet käyttää sitä tahi tätä muotoa ja osaksi sattumastakin, mutta paljon oli niissä myöskin yhteistä ja tämä oli ihmiskielelle luontaista. Niin oli luontainen kieli eri kielten pohjana niinkuin luontainen eli järjen uskonto eri uskonoppien ja luonnontila valtioitten. Kun kielet olivat kehittyneet huippuunsa ja ihmiset aina vaihtelua haluten olivat käyttäneet kaikkia käytettävinä olevia kielimuotoja, joutuvat he lopulta luonnottomuuksiin ja silloin alkoi kieli rappeutua.

Selitellen ihmismieltä samaan suuntaan ja kielen kanssa rinnan kehittyneeksi tutki Porthan tätä rinnakkaiskehitystä. Hän kirjoitti tahi kirjoitutti näistä asioista useita väitöskirjoja. „*Kielen vaikutuksesta kansan luonteeseen*“ oli yhden nimi, „*Kielen käytöstä historiantutkimuksen apuna*“ oli toinen. Ja vuonna 1795 oli hän selvitellyt merkillistä vertauksellista tarua Pandoran arkusta, jossa

tarinassa ihmiset olivat kuvailleet muinaista kehitystään lapsuuden tilasta sivistysoloihin. Sivistys oli yhtä viekotteleva ja vaarallinen kuin Pandoran arkku, sillä molemmista läksi lukemattomia rikoksia, vaivoja ja vikoja. Taru vei tutkijan keskelle ihmiskunnan lapsuuden aikoja. Juuri näin verrannollisesti ja kuvakieltä käyttäen niiden aikain ihmiset esittivät syvällisimpiä havaintojaan, heiltä kun puuttui vielä näitä havaintoja vastaavat käsitteet ja sanat. Ikävä kyllä aiheutui tästä paljon sekavuutta ja väärinkäsitystä. Ihmiset alkoivat pitää noita vertauksellisia kuviaan täytenä totena ja siihen suuntaan vaikutti olletikkin heidän väärä ja puutteellinen käsityksensä luonnosta, joka heitä ympäröi äkillisillä ja oudoilla ilmiöillään ikäänkuin mahtava monipäinen olento. Siitä taikausko ja ennakkoluulo. Kolme vuotta myöhemmin Porthan tätä lähemmin selitteli kirjasessaan „*Luonnontiedon vaikutus taikauskon vähentymiseen*".

Kun tämän kaiken tiesi, tuntui suomalaisten taikausko huvittavalta. Kansanrunoja tutkiessaan oli Porthan siihen tutustunut ja tutkimuksessaan suomalaisesta runoudesta oli hän aikonut ryhtyä juuri loitsurunoja esittämään. Siitä ei kuitenkaan tullut mitään, koskapa hän juuri samoihin aikoihin antoi niistä Kristian Lencqvistille väitöskirja-aiheen. Vuonna 1782 Lencqvistin väitöskirja nimeltään „*Muinaisten suomalaisten opillisesta ja käytöllisestä taikuudesta*" ilmestyi kaksiosaisena. Ensi osassa oli kuvattuna muinaissuomalaisten varsinainen jumaluusoppi; ja heidän jumalansa Ukko ylijumalasta alkaen ynnä heidän uskomansa monenmoiset henkiolennot olivat siinä lueteltuina. Toinen osa kertoi

taikakeinoista, joilla noita olentoja koetettiin vallita tahi suostutella.

Oli hyvä, että noista harhaluuloista kerrankin saatiin täysi selvyys. Kansa niihin vieläkin uskoi, ja vast'ikään oli eräs Savon mies murhannut naapurinsa, koska epäili tämän loitsuillaan tuhonneen hänen poikansa. Kun nyt harhaluulojen syyt saatiin selville, kun papit ja papinkokelaat saattoivat niistä lukea Lencqvistin väitöskirjasta, oli niihin paljoa helpompi päästä käsiksi ja hävittää ne juurinensa.

Moniaita vuosia myöhemmin — se oli kevätlukukaudella 1788 — Porthan, kuten jo yllä jouduin huomauttamaan, sielutieteen luennoillaan kertoi kaikenlaisista nurinkurisista harhaopeista, joita sivistynyt yleisö ihan vastoin odotusta oli ruvennut uskomaan. Luennoitsija kertoi, miten taikatarut, jotka olivat kansan suussa, suureksi osaksi olivat munkkien mukana tulleet katolisaikana Ruotsista, Saksasta ja Italiasta asti. Hän kuvaili miten pakanallinen noituus oli viimemainitussa maassa kristinuskoon omaksuttu, miten paholaisesta oli ruvettu kertomaan samantapaisia noitajuttuja joita muinaiset roomalaiset olivat kertoneet vainajain hengistä. Ja hän huomautti, että noituus, josta suomalaiset olivat kauan olleeet kuuluja ja josta moni valistaja oli saanut aihetta suomen kansaa moittia ja halveksua, ei ollut erikoisesti heille ominaista. Ja tästä hän samalla puhdistaakseen kansansa mainetta kirjoitutti väitöskirjasen „*Suomalaisten noituuden maineesta*“.

* * *

Kieliä oli monenlaisia. Oli sanarikkaita, taipuisia ja kauniita kuten kreikankieli, mutta oli myöskin vähäsanaisia ja vaikeastimuodostuvia. „Eräällä Amerikan kansakunnalla ei ole kielessään verrantoa", kertoo Porthan siitä oppilailleen, „vaan ne huutavat kovempaa ja hiljempää sen mukaan kuin käsitteen suuruus vaatii. Esittääkseen vuodenaikoja ottavat he jotakin luonnosta; kevättä he esimerkiksi nimittävät kukaksi, syksyä hedelmäksi j. n. e." Kiinan kieli oli kaikkein puutteellisinta; sen 800 sanalla täytyi, vain erilaista korkoa käyttämällä, ilmaista tuhansittain sanoja. Se oli onnettomuudeksi kiinalaisille, sillä, kuta enemmän oli muotoja, vivahduksia ja taivutuksia kielessä, sitä paremmin saattoi sillä ajatuksensa ilmaista ja — koska ihmiset ajattelivat määrätyillä sanoilla — myöskin ajatella.

Entäs suomenkieli? „Suomessa tosin ei voida sanoja yhdistelemällä muodostaa" — kuten kreikassa, joka siihen oli paraiten omansa — „mutta siinä saattaa taivuttaa ja johtaa muotoja." Sillä oli paljon diminutivi-, frekventativi- ja muita johdannaismuotoja; infinitivejä ja partisipeja runsaasti. Ja sanarikkaus oli siinä suuri. „Suomalaiset sanat, jotka taitamattomasta kielimiehestä tuntuvat olevan samaa merkitseviä, eivät kumminkaan sitä ole", selittää Porthan. „Niissä on sentään jotakin erilaisuutta merkityksessä. Näin on semminkin sanain laita, jotka merkitsevät elinkeinoja ja sentapaista."

Kielen luontaisia rikkauksia oli käytettävä, raakaa kieltä viljeltävä. Kansanrunoista tuli esiin joukottain ennen tuntemattomia sanoja ja sellaisia kuuli maaseuduillakin käytettävän. Eri seuduilla erilaisia. Frantsi-

lan kappalainen Ganander, sama, joka suomenkielisissä säkeissä oli ylistänyt Porthanin tutkimusta suomalaisesta runoudesta, oli ruvennut sanoja keräilemään aikoen toimittaa Daniel Jusleniuksen sanakirjasta uuden laitoksen. Niinikään oli hän aikonut laittaa kokoelman suomalaisia sananlaskuja. Porthanilla oli koottuna kumpaakin lajia aineksia, hän jätti ne Gananderin käytettäviksi ja auttoi tätä muutenkin. „Ganander on ahkera, ja tarkka suomalainen“, kirjoittaa Porthan vuonna 1784, „mutta tarvitsee ankaramman tutkimuksen apua. Tällä olen häntä erittäinkin sanakirjatyössä auttava.“ Ei kestänyt kumminkaan kauvaa, niin kuoli Ganander ja Porthanin täytyi yksin ryhtyä hänen sanakirjatyötänsä valmistamaan. Monta paksua nidettä olikin jo aineskokoelmaa ja kunnioittaen muukalaiset oppineet Turussa käydessään sitä katselivat, mutta Porthanin kuollessa jäi työ kesken ja Turun palossa joutuivat ainekset liekkien uhriksi. Niitä oli silloin kumminkin jo ehditty käyttää Renvallin suurta sanakirjaa varten. — Myöskin kieliopin oli Porthan tuuminut toimittaa; vanhimmat kieliopit olivat aivan arvottomia, Martinius oli kokonaan Stahlin virolaista kielioppia mukaillut ja Petræus oli taas Martiniukselta tietonsa saanut. Vhaëlin kielioppia oli Porthan täydennellyt sekä parannellut. Tämä, joka oli kumminkin uusin ja ajanmukaisin, oli jo loppuunmyyty, joten ruotsalaisilla ja muilla muukalaisilla ei ollut tilaisuutta suomen kielioppiin perehtyä. Siksi oli Porthan päättänyt julkaista lyhyen suomen kieliopin, nimettömästi, vain tilapäistä tarvetta tyydyttääkseen. — On hänen papereissaan myöskin jonkinlainen tulkkikirjan luonnos, jolla hän nähtävästi

niinikään tahtoi vieraalle helpottaa suomenkielen oppimista. Siinä on kappaleita keskusteluista matkustajan ja kestikievarin välillä; matkustaja pyytää hevosta, haluaa kaikenlaista syötävää ja juotavaa, kamaria ja yösijaa. Matkalla hän sitten kyselee kyytimieheltä yhtä ja toista pitäjän oloista. Siitä olisi tullut apu kaikille niille ruotsinkielisille matkustajille, jotka maaseudulla liikkuivat. Mutta tulkkikirja jäi aivan alulleen ja samaten kielioppikin.

Sanakirjaansa aineksia kokoillessaan oli Porthan tullut lähemmin ajatelleeksi murteitten suurta eroavaisuutta. Oleskellessaan Tukholmassa vuonna 1791 tapasi hän sikäläisessä kirjastossa vanhain lakikirjain joukosta Ljungo Tuomaanpojan suomalaisen lainkäännöksen ja huomasi siinä hauskuudeksensa arvostelun murteista. „Se suomi", sanotaan siinä, „jota tavataan Pohjois-Suomessa, Turun ympäristössä sekä Pohjanmaalla, on selvintä ja puhtainta suomea sekä koko Suomessa ymmärrettävää, siitä sillä on nimensäkin. Uudenmaan suomeen on ruotsia sekotettu, Viipurissa ja Savonmaalla on Venäjän Karjalan suomea joukossa, Hämeen suomessa ei ole mitään varmuutta, sillä se on kaikenlaisesta suomenkielestä kokoonhaalittua." Murteitten laatua ei kenkään oikeastaan ollut lähemmin tutkinut, mutta yhtä ja toista oli siitä huomattu ja Lencqvist, tässä niinkuin niin monessa muussa aineessa Porthanin edeltäjänä ollen, oli kirjoittanut pienen tutkimuksen Turun lehtiin Etelä-Suomen murteesta. Elämänsä lopulla Porthan kirjoitutti väitöskirjan *Suomen päämurteista*, siihen kooten pitkällä tutkijakaudellaan tekemänsä havainnot. Se ilmestyi vuonna 1801. Porthanin mielestä oli vain

kaksi päämurretta: Varsinais-Suomen ja Savon; jälkimäiseen kuuluivat näet paitsi varsinaista savolaiskieltä myös Pohjois-Pohjanmaan, Rautalammen ja Karjalankin murteet. Savolaiskielestä selkoa tehdessään Porthan heti aluksi huomauttaa, että siitä olisi verraton lisä kirjakieleen saatavissa. „Niinkuin kirjoissamme käytetty kieli vähitellen on vaurastunut eri murteitten erilaisista aineksista, niin on sitä edelleenkin samalla tavalla rikastutettava. Ei mitään murretta tähän asti ole niin halpana pidetty, ettei siitä olisi voitu viisaasti kartuttaa yhteisiä kielivaroja. Siksipä näin koottavia rikkauksia on uutterasti tarkastettava ja vartioitava.“

Porthan aikoi väitöskirjaansa jatkaa ja ottaa silloin puheeksi aunuksen ja karjalan kielet. Rovasti Europæukselta hän tiedusteli kielennäytteitä. „Jos saisin ennen marraskuun puoliväliä muutamia mietteitä Venäjän suomalaisten murteesta, olisivat ne sangen tervetulleita“ kirjoittaa hän syyskuulla 1801. „Mutta miten voisi saada muutamia sanaluetteloita, sananparsia, vertailuja j. n. e. joltakulta Aunuksen puolelta, jonka suomea niin huonosti tunnen? Vielä mieluisampaa olisi vastaanottaa heidän tärkeimmät runonsa kopioituina ja oudommat sanat selitettyinä. Vaan lienee vaikeata saada siltä seudulta tämäntapaista apua?“ Siihen Porthanin murretutkimukset tuntuvat pysähtyneen.

XII.

Senjälkeen kuin Venäjän raja Kyminjoelle siirrettynä oli jakanut Suomen kahtia, oli suuri itäinen naapuri herättänyt suomalaisissa monenlaisia ajatuksia. Raja oli pelottavan lähellä, sodan uhka aina ovella ja Ruotsin voimat tuntuivat heikoilta suojaamaan suomalaisia viholliselta. Kaikki eivät tyytyneet rukoilemaan Jumalaa, että olot jäisivät entiselleen, että rauha säilyisi ja ruotsalainen hallitus, niin heikko ja puutteellinen kuin se olikin, saisi edelleenkin Suomenmaata holhota. Moni, joka oli vallitseviin oloihin suuttunut, vallanpitäjiin loukkaantunut ja katkeroittunut, toivoi salaisesti, että olot Venäjän avulla saataisiin uudelle, paremmalle kannalle. Sivistyneelle säädylle oli selitetty, että maalla oli omat erikoiset tarpeensa, omat tehtävänsä ja omat etunsa. Suomalaisilla oli muka erityinen menneisyytensä ja erityinen nykyisyytensäkin; sillä täytyi siis olla myöskin oma tulevaisuutensa. Sprengtporten, joka tiesi, että itse Ruotsin hallitsija Kustaa III oli aikonut vaihtaa maamme Venäjälle, ja Anjalan miehet olivat käsittäneet varsin välittömästi asiain tilan ja tyytymättöminä ruotsalaiseen hallitukseen, olivat he toivoneet maallemme Venäjän suojeluksen alaisena parempaa tulevaisuutta. Heistä

tuntui kuin olisi kotimainen, kansallinen pyrkimys viitannut Venäjälle.

Mutta sinnehän viittasi myöskin kotimainen tutkimus. Jos mihin ryhtyi, mitä tutki, aina oli idästä saatava tutkimuksen ainesta, aina tulivat lopulta näkyviin suomen kansan puolittain unohdetut sukulaiskansat Venäjällä. Siellä ne asuivat pitkin laajaa valtakuntaa, lähempänä ja kauvempana, siellä ne puhuivat monenlaisia kieliään, siellä ne viljelivät muinaisia, alkuperäisiä tapojaan. Ja siellä oli suomalaistenkin muinaisuus ollut, siellä olivat he saaneet ensimäiset sivistyksensä alkeet, joiden pohjalle vuosisatain kuluessa heidän nykyinen sivistyksensä oli kasvanut.

Mutta vaikka Venäjä näin tuntui suomalaisen tutkimuksen luvatulta maalta, tyytyi Porthan kuitenkin siihen mitä hän muitten kautta, vasta toisessa kädessä sai Venäjällä asuvista suomalaisheimoista kuulla. Valistusmiehenä kammoi hän Venäjän sivistymättömiä oloja, ruotsalaisena isänmaanystävänä vihasi hän itäistä naapuriaan. Ijän mukana tuo vihamielisyys vain kasvoi. Se oli voittamaton este, johon kaikki suuremmat pyrkimykset murtuivat; se pidätti häntä itse suomalaisheimojen luo lähtemästä kun hänelle vanhoilla päivillä tilaisuus siihen tarjoutui. Vuonna 1795 oli näet hänelle keisarinna Katarinan varoista luvattu suuri rahasumma, jos hän olisi ottanut tehdäksensä tutkimusmatkan suomalaiskansain alueelle. „Tästä tehtävästä kiitän kumminkin kauniisti“, kirjoitti hän Caloniukselle. „Jos minulla nuoremmalla ijällä olisi ollut sellaisen apurahan toivoa, olisin ehkä tullut vietellyksi sitä käyttämään: mutta nyt on minulla Venäjää ja kaikkea sii-

hen kuuluvaa kohtaan sellainen kammo, ettei minulla edes ole halua matkustaa Pietariin, johon useat entisistä oppilaistani minua ovat pyytäneet, vielä vähemmin syvälle noitten raakalaisten maahan. Mutta kyllä toivoisin, että joku nuori taitava mies saisi tuon matkan tehdä ennenkuin eri heimot kokonaan venäläisiin sekaantuvat."

Seuratkaamme vähän sitä, miten Porthan suomalaisten heimokansoja tutki. Niiden merkitys kotimaiselle tutkimukselle oli hänelle täysin selvinnyt jo 1770-luvulla, kun hän perehtyi göttingeniläisten teoksiin ja omaksui heidän käsityksensä suomen suvun muinaisuudesta. Göttingenistä palattuansa rupesi hän sanaluetteloista vertailemaan suomalaissukuisten kielten sanoja, nähdäkseen, olivatko kielet juuri niin läheisiä sukulaiskieliä kuin oli väitetty; hän hankki itselleen myöskin maantieteellisiä kuvauksia ja matkakertomuksia, jotka suomalaiskansain asuinsijoja kuvailivat.

Nyt tiesi Porthan näistä heimolaisistamme sen, mitä saksalaisetkin tiesivät. Pitikö hänen tutkia edelleen niitä? Vuonna 1782 hän puhuu suomalaissukuisten kielten vertailevasta sanakirjasta. „Suomalainen vertailusanakirja", sanoo hän, „olisi tosiaankin tärkeä teos. Mutta pahinta on, että apuneuvoja on niin vähän ja tarvittava työ ääretön. Ensimäinen askel olisi oppia hyvin venättä, sillä tällä kielellä on ilmestynyt kielioppeja ja sanaluetteloita niistä suomalaisista murteista, joita useat Venäjällä asuvat suomalaiset kansat puhuvat; mutta jotta ymmärtäisi, mikä todella on suomalaista, pitäisi tuntea myöskin tatarin, turkin, mogolin y. m. kieliä."

Yritys oli liian suurenmoinen kaunopuheen professorille, jolla oli kymmeniä toimia ja sivutöitä vakinaisen virkansa ohella. Niin jäi sanakirja häneltä tekemättä, venäjänkieli oppimatta ja laaja suomen suku tarkemmin tutkimatta. Hänen täytyi vain tyytyä käyttämään hyväksensä muitten tutkimuksia.

Vuonna 1786 julkaisi 15-vuotias Franzén ensi osan väitöskirjaansa „*Pirkkalaisista*". Koska pirkkalaiset olivat kantaneet veroa lappalaisilta ja kulkeneet heidän alueensa ristiin rastiin, antaa väitöskirja aluksi lyhyen esityksen lappalaisten ja muitten suomalaiskansain varhaisimmista oloista ja asuinsijoista. Tässä yhteydessä, supistettuina muutamiin muistuksiin viivan alla, esiintyvät ensi kerran Porthanin mielipiteet suomalaisten vanhimmasta historiasta. Siinä on vaatimaton lähtökohta, jolta hän lähti perustamaan Suomelle omaa historiaa.

Väitöskirja vie meidät suomalaiseen alkuaikaan. „Vankat syyt", sanotaan siinä muun muassa, „todistavat todeksi, että meidän suomalaisemme siirtyivät myöhemmin kuin tavallisesti otaksutaan nykyisille asuinpaikoilleen Venäjän valtakunnan maakunnista, Kaspian meren ja Suomenlahden välisiltä seuduilta; jo silloin tottuneina toisenlaiseen elintapaan kuin lappalaiset, he ensinnä valtasivat Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikon, karkottaen tieltänsä täällä olevat lappalaiset." Ja pari vuotta myöhemmin Porthan tutkimuksissaan viittaa siihen, että suomen suvun hajanaisista asuinsijoista Venäjällä näkee vieläkin, että ne alkujaan ovat kuuluneet yhteen. Suomensukuiset kansat ovat näet kulkeneet vähitellen, pienin joukoin kaakosta päin pohjolaa

kohti, kansoittaen yhtenäisen alueen Suomenniemelle saakka. Kaukana kaakossa, Kaspian meren rantamilla oli suomalaisten heimojen alkukoti.

Mistä Porthan suomalaisen alkukodin paikan taisi määrätä? Historiallisten tietojen nojalla hän saattoi seurata suomalaiskansain vaelluksen viimeisiä vaiheita; suomalaiset olivat tulleet kaakosta päin maahansa, unkarilaiset idästä, voguulit ja ostjakit lännestä ja lounaisesta. Siinäkö sitten ainoa todistus alkukodin paikasta? Ei, sillä Porthan oli lukenut saksalaisen Fischerin teoksesta, että unkarilaiset olivat lainailleet kieleensä joukon persialaissukuisia sanoja; heidän oli siis täytynyt asua Persian rajan lähellä, Kaspian meren rannalla. Ja tämä sopi mainiosti siihen, että koko ihmissuvun ensimäisiä asuinsijoja aina oli etsitty Länsi-Aasiasta. Ne, jotka uskoivat, että Babelin sekotus oli hajottanut ihmiset ympäri maanpiirin, olivat laskeneet, että suomalaisten Babelista päin tullessaan oli täytynyt kulkea juuri Kaspian meren ohitse. Skyytit olivat aikoinaan asuneet Kaspian meren seuduilla; jos suomalaiset olivat näiden jälkeläisiä, olivat he juuri täältä tulleet. Ja vihdoin olivat luonnontieteilijät tulleet siihen johtopäätökseen, että Keski-Aasian korkeilla ylängöillä maa ensiksi oli kohonnut mudansekaisesta vedestä, sinne olivat ensimäiset kasvit juurtuneet, siellä oli alkanut ensimäinen elämä versoa ja sinne oli ensiksi ihminenkin ilmestynyt. Mutta Kaspian seudut olivat näitä ylänköjä aivan lähellä; sinne olivat suomen suvun heimot ihmiskunnan kehdosta laskeutuneet. Niinpä saattoi Porthan väitteensä vakuudeksi huomauttaa: „Täten onkin tämän ikivanhan kansanryhmän ensimäinen olinpaikka lähellä sitä

korkeata seutua Keski-Aasiassa, josta monet nerokkaat miehet ovat etsineet koko ihmiskunnan kehtoa." Ja näin oli samalla todistettu se, mitä Daniel Juslenius aikoinaan oli yrittänyt, että nimittäin suomalaiset olivat Europan ikivanhoja arvokkaita alkukansoja.

* * *

Suomenmaahan tullessaan olivat suomalaiset maataviljelevää kansaa. Ilman kuninkaita tahi lujaa valtiojärjestystä elivät he vapaina perheenpäämiesten johtamina, yhtyivät liittoihin sodan syttyessä ja neuvottelivat kansankokouksissa yhteisistä asioistaan. He viljelivät nisua ja ohraa, heillä oli monenmoisia käsitöitä; tuvat olivat vankat, hirsistä rakennetut savupirtit; viljelyskaluja ja työaseita oli runsaasti, vaatetus varsin täydellinen. Naisia myytiin miehille vaimoiksi ja melkein kuin orjia heitä miehelässä kohdeltiin, tavallisena arkityönä oli heillä käsimyllyllä jauhaminen. Miehet kulkivat sotaretkillä nuija ja keihäs kädessä, jousi olalla ja miekka vyöllä; jos he rannikolla asuivat, purjehtivat he ryöstölle vieraisiin maihin. Tällaisen kuvauksen antoi Porthan pakanallisten suomalaisten oloista. Edellisen ajan tutkijat olivat niistä vain jonkun piirteen selville saaneet; tässä oli ihan selvä, elävä ja monipuolinen kuvaus.

Kaiken tämän sai Porthan sanavertailuilla selville. Suomen kielessä oli joukko sanoja, jotka merkillisesti muistuttivat ruotsinkielisiä. Ne olivat luonnollisesti ruotsista lainattuja. Olihan *kraatari*-sana johdettu ruotsa-

laisesta *skräddare*, *maalari* sanasta *målare*, *kaupunki* oli *köping*, *valta våld* j. n. e. Tietysti ei suomalaisilla ollut mitään kaupunkia, ennenkuin ruotsalaiset tulivat ja perustivat niitä. Miksikäs he muuten olisivat sitä ruotsalaisella nimellä kutsuneet, ja miksikäs *tori*, *katu*, *markkina* muuten niinikään olisivat olleet ruotsalaisia? Tällaisista ruotsalaisperäisistä sanoista muistamme Porthanin tehneen luettelon.

Saksasta palattuaan otti hän luettelonsa uudelleen esille. Hän keksi yhä useampia suomalaisia sanoja, jotka olivat ruotsinkielistä alkuperää; niitä tuli lopulta arvaamattoman paljon. Mutta paljon oli suomalaisilla alkujaan omakielisiäkin sanoja, joilla he merkitsivät sivistysesineitä. Kokoilemalla nämät sivistysesineitten nimet yhteen, oli Porthan luonut kuvauksensa pakanallisten suomalaisten oloista.

Olisihan vielä voinut vertailuja jatkaa. Suomalaisia sivistyssanoja olisi verrattu virolaisiin, karjalaisiin ja aunukselaisiin, ehkäpä muihin suomensukuisiin. Sillä tavalla olisi saatu selville suomalaisten olot siihen aikaan kuin he vielä asuivat näiden sukulaiskansain kanssa yhdessä. Joskus Porthan tosiaan vertasi suomalaista sanaa virolaiseen ja otti virosta esimerkkejä todistaakseen suomalaisten muinaisia oloja, mutta sen enempiin vertailuihin hän ei ruvennut.

Mutta venäläisiä sanoja hän oli vertaillut. P. A. Europæukselta hän sai venäläisiä sanaluetteloita ja niistä hän teki johtopäätöksiään. Selvästi olivat suomalaiset venäläisiltä lainailleet. „Raamattu-sanan alkuperää pidän varmana", kirjoitti hän vuonna 1783 Europæukselle. „Mutta haluaisin tietää ovatko suoma-

laiset muitakin kirkollisia sanoja venäläisiltä lainanneet? Tahtoisin näet varmaan tietää onko kansamme siltä taholta saanut valistusta. Olisi myöskin huvittavaa tehdä vertailuja sellaisten venäläisten ja suomalaisten sanojen välillä, jotka koskevat taloutta, elinkeinoja j. n. e., jotta voisi nähdä mitä sentapaista meikäläiset ovat venäläisiltä lainanneet. Tarkoitan talouskapineitten, karjan ja siihen kuuluvan, peltokalujen ja viljelystöitten, rakennustyön, vaatteitten, ruokatavarain ja sentapaisten nimiä y. m. Ruotsinkieleen verratessa huomaa näet helposti kuinka suuri joukko sellaisia sanoja Ruotsista on saatu." Myöskin liettualaisia sanoja vertaili Porthan suomalaisiin ja luuli niissä yhtäläisyyksiä löytäneensä. Milloin ja missä suomalaiset liettualaisten kanssa olivat joutuneet kanssakäymisiin, ei Porthan ole selittänyt; mutta arvattavasti hän luuli tämän Suomesta käsin merimatkoilla tapahtuneen. Vertailuissa ja johtopäätösten teossa täytyi kumminkin olla varovainen. Kielissä oli niin paljon satunnaisia yhtäläisyyksiä; entisen ajan oppineet olivat niistä tehneet pitkiä sanaluetteloita ja rakentaneet suurenmoisia oppijärjestelmiä. Oli verrattu kreikkaa ja hepreaa suomenkieleen ja useat olivat keksineet yhtäläisyyksiä vanhan gootinkielen ja meidän kielemme välillä. Porthan ei voinut käsittää, missä muinaisen ajan gootit olisivat tulleet suomalaisten kanssa tekemisiin, ainakaan hän ei voinut siitä mitään varmuutta saada. Siksipä hän jätti yhtäläisyydet gootinkielen kanssa kokonaan syrjään.

Kuvauksensa pakanallisten suomalaisten tilasta esitti Porthan, kun hänet heinäkuulla 1788 vastaanotettiin Ruotsin kirjallisuus-, historia- ja antikviteeti

akatemian jäseneksi. Tilaisuus oli juhlallinen. Venäjän sota oli juuri alkamassa ja Ruotsissa oltiin huolissaan suomalaisen veljesmaan kohtalosta. Suomalainen oppinut kuvaili Suomenmaan tilaa siihen aikaan kuin se joutui Ruotsin valtikan alaiseksi, todisti, että sillä jo silloin oli ensimäiset sivistyksen alkeet. Helposti se tosin oli joutunut naapuriensa saaliiksi, mutta syynä ei silti ollut puuttuva kyky eikä kunto, vaan epäedulliset olosuhteet kaukana sivistyneen maailman yhteydestä. „Mutta erikoisena kansakuntana ovat he kuitenkin monenmoisissa kohtalon vaiheissa säilyneet“, jatkaa Porthan tulijaispuhettaan. „He ovat sittemmin olleet yhtä kuuliaisia ja uskollisia alamaisia kuin he ennen olivat levottomia ja kiusallisia naapureita. Kun tilaisuutta on ollut, ovat he uudessa asemassaan kylliksi osottaneet, ettei heiltä ole puuttunut rohkeutta eikä sitkeyttä, ei tarmoa eikä neroa. Se suuri osa heistä, jotka erinimisiä ollen, ovat Ruotsin valtakunnan alamaisia, ovat kyllin onnellisia olemaan ei orjien sorretussa tilassa vaan kansalaisten turvatussa asemassa. Ja juuri tämä osa on innollaan ja uskollisuudellaan erikoisesti osottanut, että kansa käsittää onnensa.“

* * *

Ruotsissa oli paljon uutteroita kokoilijoita. Kun katselee heidän laajoja kokoelmiaan, ei voi olla ihmettelemättä. Lukemastaan kirjallisuudesta ja löytämistään asiakirjoista ovat he merkinneet suunnattoman joukon tietoja ja kopioineet lähteitä sivu sivulta suuriin käsi-

kirjoitusniteisiin. Noihin niteisiin ovat he uhranneet elämästänsä vuosikausia, joskus melkein koko elämänsä. Siinä oli heidän maailmansa, heidän ilonsa ja heidän huolensa. Vanha Gahm tuntee Tukholman järjestymättömät arkistot kuin viisi sormeansa, hän on selvillä asiakirjoista, joista muilla ei ole aavistustakaan, hän on kaivanut esille lähteitä vuosisatain kuluessa kasautuneitten paperiläjäin alta. Kuninkaallinen kamariherra Tilas rientää kotiinsa päivystysvuoroltansa kuningattaren luona, viskaa komean virkanuttunsa syrjään ja istuutuu yöksi vertailemaan ja lisäilemään sukutieteellisiä kokoelmiaan. Ja von Stiernman, joka jo on julkaissut lukuisia asiakirjakokoelmia, vartioitsee valtioarkiston hoitajana aarteitaan kateellisena kaikkia muita kohtaan.

Mutta kokoelmia julkaistiin myöskin. Ilmestyi von Celsen suuri kokoelma paavillisia bullia, Lagerbringin asiakirjakokoelmia, maaherrain, valtaneuvosten ja piispain luetteloita ja Warmholtzin verraton luettelo Ruotsin historiallisesta lähdekirjallisuudesta. Arckenholtz, Lagerbring, Celsius, Hallenberg ja monet muut olivat käyttäneet tutkimuksiinsa runsaita aineskokoelmia, sijoittaneet asiatiedot otaksumain sijalle ja luoneet historian uuteen muotoon.

Turkulaisetkin kokoilivat. He vaihtoivat aineksia ruotsalaisten kokoilijain kanssa ja keräilivät niitä maaseuduilta. Alopæus hankki tietoja Porvoon kymnaasin historiaan, Tengström Erik XIV:stä ja Terseruksesta, Bilmark kaikenlaisista Suomen historiaan kuuluvista aineista. Ja innokkaasti jatkoi Porthan kokoilemistaan. Vuonna 1782 hankki hän yhdessä Caloniuksen kanssa otteita Ruotsin kamarikollegion arkistosta, erittäinkin

siellä säilytetyistä maakirjoista. Niinikään hankkivat ystävykset jäljennöksiä hovioikeuden ja yliopiston konsistorion pöytäkirjoista ja lääninhallituksista pyydettiin siellä olevia asiakirjoja. Aineksia alkoi kertyä, jokainen niistä muutti, täydensi tahi korjasi entistä käsitystä maamme menneisyydestä. Jos kokosi kaikki hajanaiset lähteet ja liitti toisiinsa niiden eri piirteet, täytyi siitä ilmetä kokonaan uusi historian käsitys, uusi kuva suomalaisten historiasta. Kuka oli tämän uuden kuvan luova? Yhteisin voiminko se oli esiinsaatava vai jäisikö se yhden ainoan tehtäväksi?

Turkulaiset sanomat olivat lakanneet, mutta ne aijottiin taasen henkiin herättää. „Ensi vuonna alamme uudelleen toimittaa Turun sanomia samalla tavoin kuin ennen", ilmoittaa Porthan Mennanderille 1781. „Meillä on historiallisia kokoelmia ja toivomme, että niitä kannattaa saattaa yleisön tietoon." Alusta vuotta 1782 rupesivatkin sanomat ilmestymään; ensi neljänneksen aikana oli Clewberg toimittajana, sitten Porthan. „Turun Sanomiin aijon asettaa useita pieniä tutkielmia Suomen historiasta" kertoo tämä saadessaan toimituksen huolekseen. „Kun näissä sanomissa myöskin maamme maantiedettä ja tilaa aijotaan valaista, olen hankkinut kaikista lääneistä näitä koskevia kuvauksia. Kamreeri Tulindberg on lähettänyt sellaisen Oulun läänistä, se on varsin hauska, ja ensi numeroon se tulee käytettäväksi. Mikä tarvitsee korjausta tulee näin parannetuksi." Maantieteellisiä kuvauksia olikin sanomissa runsaasti; etenkin huvitti turkulaisia asessori Bergmanin kuvaus heidän omasta kaupungistaan. Historiallisia kirjoitelmia oli sensijaan vaikeampi saada. Ja

pian huomasivat toimittajat jääneensä kirjoitusten hankinnassa kokonaan omiin varuihinsa.

„Kun menekki tähän asti, vaikkei olekkaan kovin suuri“, kertoo Porthan lopulla vuotta 1783, „kuitenkin on riittänyt korvaamaan painatuskustannukset kirjanpainajalle, joka saa käsikirjoitukset ilmaiseksi, niin hän vielä on halukas kustantajana olemaan. Ja vaikka todellisia työntekijöitä on vähän, joten meillä sanomain toimittajilla on kylläkin vaivaa ja vastuksia, jatkamme kuitenkin toimittamista, ainakin ensi vuonna, jos Jumala meidän suo elää terveinä. Melkein kaikki apu maaseudulta oli lakannut, en tiedä mistä syystä. Mitä sieltä tarvitsemme täytyy meidän itse kirjoittamalla, kustannuksella ja vaivalla hankkia itsellemme. Tarvitaan siis tosiaankin hiukkasen isänmaallisuutta näitten lehtien pitkitettyyn toimittamiseen.“ — Oli käynyt kuten kävi 1770-luvullakin. Yleisö oli kyllästynyt, sillä ei ollut tarpeeksi harrastusta isänmaallista kirjallisuutta kohtaan. Kevyt kaunokirjallisuus oli pilannut sen lukuaistin. Mutta kaikesta huolimatta päätti Porthan sen sivistämisessä ponnistella.

Mutta akateemisinä väitöskirjoina Porthan myöskin julkaisi kokoilutyönsä tuloksia. Niissä oli opetus ja tutkimus aivan yhtyneinä. „Haluten niissä akateemisissä väitöskirjoissa, jotka minun johdollani saattavat ilmestyä, ylioppilaitten harjoittamisen ohella, vähän auttaa köyhää suomen historiaamme, olen antanut muutamille oppilaille tutkittaviksi joitakuita sen sukuisia aineita“ kertoo Porthan Mennanderille vuonna 1780. Ensimäinen näistä oli ennen mainittu „Vähäinen suoma-

laisten saarnain historia", joka seuraavana vuonna ilmestyi. Muut aineet jäivät tuonnemmaksi.

Monenlaisia historiallisia töitä Porthanilla tähän aikaan oli mielessä. Hän kokoili tietoja milloin miltäkin suomen historiaa koskevalta alalta, milloin vanhoja saarnoja, väliin akateemisiä julkaisuja ja promotioniprogrammeja, milloin taas elämäkerrallisia tietoja henkilöistä. Niitä kerätessään ajatteli hän turkulaisten sanomain tarvetta, pieniä historiallisia väitöskirjoja tahi kokoelmia yliopiston kirjastossa ja pohjalaisen osakunnan maakunta-arkistossa. Hän kertoi töistään Mennanderille, joka Upsalan arkkipiispana ei enää saattanut olla suomalaisen tutkimuksen johtajana, mutta asetti runsaat kokoelmansa nuoremman tutkijan käytettäväksi ja tarkoin perehtyneenä isänmaallisen tutkimuksen tilaan antoi ohjeita ja neuvoja, osotti kiitollisia aiheita ja kehotti niitä tutkimaan. Tuntui siltä kuin tulisi Porthanista vähitellen Mennanderin kaltainen suurkokoilija, uutterampi julkaisija vain, sillä hänellä oli akateeminen julkaisutoimi ja sanomalehtityö edessään, kun taas Mennander ensin luonnontutkijana ja sitten piispana ei ollut ehtinyt historiallisiin julkaisuihin puuttua.

Mutta historiallisessa tutkimustyössä oli Porthanin huomio kiintynyt Juustenin piispainkronikkaan. Tämä oli latinalainen luettelo maamme muinaisista piispoista Pyhästä Henrikistä Paavali Juusteniin asti, alkuosa keskiajalla vähitellen syntynyt ja loppuosa Juustenin itsensä laatima. Lyhyesti oli siinä kerrottu piispain toiminnasta, kirkonhallinnosta, hurskaudentöistä ja muutamista eri aikain merkkitapauksista. Kaikessa lyhykäisyydessään tuntui se luotettavalta perustalta tarkalle historiantutkijalle.

Porthan aikoi kronikan uudelleen julkaista. Oliko Mennander häntä siihen kehottanut ei tiedetä, mutta piispa oli ainakin Juustenista, muinoin merkillisestä Suomen piispasta huvitettu ja tiedusteli Porthanilta milloin mitäkin hänen teoksistaan. Vuonna 1782 kesällä lähti Porthan Tukholmaan ottamaan selville olisiko sikäläisissä kirjastoissa kronikan käsinkirjoitettuja kappaleita. Etsiessään täällä ja keskustellessaan ruotsalaisten kokoilijain kanssa sai hän silloin tietää, että arkistossa säilytettiin erästä vanhaa nidosta, jossa oli paljon tietoja Suomen katoliselta ajalta — Turun tuomiokirkon mustaa kirjaa.

Porthan toimitti siitä jäljennöksen itsellensä. Se maksoi paljon ja valmistui vähitellen. Mutta kun osia siitä viimeinkin alkoi Turkuun saapua, huomasi Porthan heti, että tässä oli ihan verraton aarre hänen käsiinsä joutunut. Turun tuomiokapitulin kirjurit olivat kirjaan kopioineet kaikki kirjeet ja asiakirjat, jotka koskivat Suomen kirkkoa, sen hallintoa ja sen oikeuksia. Sitä lukiessa tuntuu keskiaika niin elävältä, kuin itse siinä eläisi. Aatelismiehet ja porvarit lahjoittavat avoimilla kirjeillä kirkolle tilojaan ja talojaan metsineen, kalavesineen ja muine etuuksineen oman autuutensa sekä puolisonsa ja lastensa sielujen pelastuksen tähden. Piispat antavat määräyksiä papeille miten seurakuntaa tuli hoitaa, he päättelevät yhdessä kaniikkien kanssa, kuinka paljon ja missä muodossa seurakuntien tuli kymmenyksiään maksaa, he järjestävät Pyhän Henrikin juhlan uudelleen, he perustavat uusia alttareita ja uusia pappisvirkoja tuomiokirkkoon. Näkee millaisia sääntöjä

on kirkonmiehille säädetty, tapaa paavien bullia ja kuninkaitten kirjeitä. Kirkon ensi- ajoilta on kirjeitä vähän, mutta niiden luku lisääntyy vuosisatain kuluessa ja niin ne antavat ihan täydellisen kuvan katolisen kirkon oloista.

Tästä tuli Porthanille erinomainen apulähde, kun hän alkoi Juustenin kronikkaa selittää. Kronikka oli kertonut lyhyesti ja ylimalkaisesti, parilla sanalla, jollakin rivillä piispain toimista, nyt selittelivät kymmenet keskiaikaiset kirjeet noita tietoja. Myöhemmät piispain kronikat ja muut historiateokset olivat tosin kertoneet vähän enemmän. Mutta millä tavalla ne olivat kertoneet? Nyt kun vertaili Mustan kirjan asiakirjoja niiden ilmoituksiin, huomasi hyvin selvästi saman ilmiön, joka oli kaikkien maitten valistushistorioitsijoita suututtanut, joka oli kysynyt niiltä niin paljon työtä ja vaivaa. Siinä sai Porthan omin silmin nähdä sitä entisajan tutkijain huolimattomuutta ja alituista erehtymistä, josta edellä oli puhe. Jotakin olivat he tavallisesti tienneet asioista, mutta useimmiten puolittain, epäselvästi tahi aivan väärin. Heidän ilmoituksensa tavallisesti jo monen kirjan kautta kulkeneina muistuttivat epämääräisiä huhuja, joita ihmisjoukoissa liikkuu.

Porthan otti siinä samalla läpikäydäkseen kaikkien näitten kirjoittajain ilmoitukset, vertasi niitä Juustenin tietoihin ja Mustan kirjan lähteisiin, korjasi missä oli korjattavaa, hylkäsi missä oli hylättävää ja merkitsi muun oikealla nimellään: varmaksi, todennäköiseksi, epävarmaksi. Ja hän esitti koko tämän tarkastelunsa julkaisussaan. „Rodulffin vankeus- ja surma-vuoden ilmoittaa Spegel (Ruotsin kirkkohist. 2 osa 387 siv.)

olleen vuoden 1178, luullakseni siinä meidän kirjoitta-jaamme seuraten, mutta Messenius (Scondia 10 kirj. 5 siv.) mainitsee vuoden 1192 ehkäpä jonkun arvelun nojalla. Palmsköldin katkelmasta taas puuttuu vuosi-luku. Emme siis uskalla mitään päättää." Tällä ta-valla piti jokaista tietoa tutkia, se oli juuri niitä pikku-seikkoja ja sitä vaivalloista kinastelua (gräl), joksi Por-than itse tutkimustaan kutsui.

Kun kaiken tämän piti mahtua Juustenin kroni-kan laitokseen, paisui se kovin ja tuli omituisen nä-köiseksi. Tekijä luuli aluksi saattavansa julkaista kro-nikan selityksineen kolmena, neljänä väitöskirjana. Mutta sitten hän yhtämittaa huomasi miten teos kasvoi hänen käsissään; ensimäinen vihkonen ilmestyi vuonna 1784, sitten melkein joka vuosi yksi tahi useampia ja julkaisemista yhäti riitti, kunnes viimeinen vihdoin il-maantui vuonna 1800. Mahtava julkaisu oli silloin val-miina 56 väitöskirjana. Itse kronikka oli aivan mität-tömänä alussa, sitten seurasivat muistutukset viivan-alaisine alamuistutuksineen, joihin suuri osa Mustasta kirjasta oli kokonaisasiakirjoina tahi otteina painettu. Nämät alamuistutukset olivat melkeinpä pääasiana, missä oli enimmät tiedot; lukemattomia yksityisseikkoja oli siinä huolellisesti tutkittu ja runsaita aineksia oli siinä tarjolla. Leikillään Porthan puolustellen teoksensa mer-killistä muotoa sanookin kirjoittaneensa muotteja ilman tekstiä. Juustenin kronikka oli vain yhtenäisenä puit-teena, jonka sisään Porthan oli saanut mahtumaan melkein koko Suomen keskiajan historian. Vieläpä kielitieteen avulla tekemänsä tutkimukset suomen suvun alkuajoista ja maamme pakana-ajasta hän tässä toi

esiin. Itse hän tästä suurteoksestaan vaatimattomasti kirjoitti Calonjukselle: „Vaikka tunnen tuon teoksen ennestään, se ei sisällä suuria asioita, vaan enimmäkseen vähäpätöisyyksiä, mutta koska olen siihen tahtonut ikäänkuin varastohuoneeseen asettaa kaikki mitä olen voinut koota Suomen asioita koskevaa, sekä siltäpaitsi poistaa kaikki valheet ja tarkastaa vääryyksiä, joilla on peitetty se vähä, joka Suomen historiasta on jälellä, ei ole voitu välttää sellaista yksityiskohtaista luutteluutta. Muut rakentakoot sitten tämän vaivalloisen kinastelun perustalla koottuista ja puhdistetuista aineksista miellyttävämmän rakennuksen ja siihen minä nuoria miehiämme usein kehotankin."

Erilaisia tutkimuksen aineksia, arvosteluja, tietojen vertailuja, asiakirjain otteita ja kappaleita, kaikki ryhmitettyinä muutamien lähdekohtien ympärille, — siinä muoto, jossa Suomen sivistyshistoria ja osaksi valtiollinenkin oli esitettynä. Jonkun nuoremman tutkijan oli määrä kirjoittaa tämän pohjalla kaunis filosofinen historia, josta yleisö saattoi oppia saada. Mutta sivistyshistoriaa ei ollut helppo esittää eikä sovelluttaa yhteen valtiollisen historian kanssa. Tavallisesti oli edellinen ahdettu johonkin loppukappaleeseen valtiollisen historian taakse, ilman että lukija oikeastaan saattoi käsittää mitä tekemistä sillä siinä oli ja kuinka se kuului yhteen edellisen kanssa. Eikä siihen saanut soveltumaan kuin muutamia elämän aloja, lukemattomat asiakirjain pikkupiirteet jäivät käyttämättä ja samalla myöskin näyttämättä. Sivistyshistoria oli pysynyt sentähden verrattain kaitana ja yksipuolisena. Ja entäs valtiollinen? Se kertoi edelleenkin enimmäkseen ku-

ninkaitten hallitustoimista, selitteli laajalti heidän luonteenominaisuuksiaan ja arvosteli niitä valistusajan porvarillisen siveyskaavan mukaan.

Niin muodottomana ja hajanaisena aineskokoelmana kuin se olikin, tarjosi Juustenin kronikka lukijalle, joka osasi ja jaksoi lukea lävitse pitkät muistutukset asiakirja-otteineen, paljon elävämmän ja monipuolisemman käsityksen kuin mikään järjestelmällinen historia. Lähteet kertoivat itse, niitä ei ollut rococoajan historioitsija sievistelevällä kädellään pusertanut ja mehuttomiksi tehnyt. Ne olivat siinä alkuperäisinä ja elävinä kaikkine omituisuuksineen, yhtä eroavina taidokkaista pragmatisista historiateoksista kuin alkuperäiset kansanrunot Macphersonin mukailuista tahi paremmin kuten Homeron laulut niiden ranskankielisistä jälittelyistä.

Monipuolista ainesvarastoaan selvitellessään oli tutkija joutunut syventymään mitä yksityiskohtaisimpiin asioihin. Tekisi mieli kysyä, saattoiko kaikkien noitten pikkuseikkain tuntemuksesta tosiaan olla jotakin käytännöllistä hyötyä, tekikö se ihmiskunnan onnellisemmaksi, että se tiesi millä aseella Henrik piispa oli tapettu, oliko murhaajan nimi Lalli vai eikö ja katkesiko piispan peukalo murha-iskusta. Kaikkia näitä asioita näet Porthan tunnontarkasti tutki ja kumminkin hän samalla vaati, että historiasta lähtisi aivan välitöntä käytännöllistä hyötyä. Tahi miten sopi monioppisuus tällaiseen yksityiskohtaiseen tutkimukseen? Jos, tutkimus kerran vilkastuneena tuottaisi tuhansia sellaisia erikoisselvittelyjä kuin oli Porthanin tutkimus siitä, minä vuonna kuningas Erik Pyhä astui valtaistuimelle ja teki

retkensä Suomeen, niin miten silloin kävisi? Tutkijan tuli silloin perehtyä kaikkiin näihin ja kumminkin oli hänen velvollisuutensa hallita melkein koko inhimillisen tietämyksen piiriä. Porthan tuskin tuli ajatelleeksi, että hän monioppisuudesta ja kokoilusta vähitellen oli siirtymässä erikoistutkimukseen. Juuri tällaista erikoisopintoihin syventymistä tavattiin sen ajan opiskelevassa nuorisossa, valitettiin, semminkin Ruotsista, että ylioppilaat eivät viitsineet kulkea entiseen tapaan monilla luennoilla, vaan istuivat kotonansa yhtä erikoisalaa opiskelemassa. Mutta Porthan kutsui tällaista oman aineen yksinomaista opiskelua halveksien käsityöläisyydeksi.

Mutta palaamme Juustenin kronikkaan. Siitä näet käy Porthanin tutkimustapa selville. Se oli hänelle erinomaisen kuvaava. Hän tahtoi poistaa kaikki tähänastiset harhaluulot ja väärät tiedot, joita kaikissa historiateoksissa vilisi, ottaa kerrankin selville miten asiat olivat olleet, tapahtumat tapahtuneet. Hän kävi siis suoraa päätä asioihin käsiksi ja rupesi ensi työkseen tutkimaan sekavia ja ristiriitaisia tietoja Erik Pyhän Suomen-retkestä.

Hän etsi lukuisista tutkimuksista ja lähteistä mitä niissä oli siitä asiasta sanottu ja vertasi niiden tietoja keskenään. Näin joutui hän keskelle mitä erilaisinta kirjain paljoutta ilman alustavia tutkimuksia, ilman, että hänellä yksityiskohdissa oli selvillä eri lähteitten luonne, tapa esittää asioita, kokoonpano j. n. e. Eihän hänellä ollut aikaa niistä edeltäkäsin selvää ottaa. Mutta vähitellen, työn kuluessa, kun hän usein oli tullut käyttäneeksi yhden kirjoittajan tietoja, huomasi Porthan, että tämä olikin sellainen ja sellainen, esitti

asiat omalla määrätyllä tavallaan. Ja sitä myöten kuin tämä selvisi otti hän entistä enemmän huomioon lähteen luonnetta asiaa arvostellessaan.

Porthan kysyi aina mistä ilmoittaja oli tietonsa saanut, haki samalla tavalla kuin muut vaiitushistorioitsijat tietoa vanhemmista lähteistä; ajoi sitä loppymättä takaa läpi koko lähdekirjallisuuden. Usein hän siinä huomasi, että erehdys oli tapahtunut. Ei hän näet tyytynyt saamaan selville, että jotakin tietoa ei vanhemmissa lähteissä enää ollutkaan, että se siis oli myöhempi lisäys. Ei, hän tahtoi tietää miten tuo lisäys oli siihen tullut. Hän luki ihmeekseen Messeniuksen kertomuksen siitä, että suomalaiset mukaan olivat Birger kuninkaan aikana tehneet kapinan ja kutsuneet venäläiset maahan. Vanhemmissa lähteissä ei tuollaista kerrota. Oliko se Messeniuksen päähänpistö vain, vai mistä hän sen oli saanut? Miettiessään tätä äkkäsi Porthan, että Smoolannissa tosiaan oli tuollainen kapina ollut; kun Smoolannin seutuja joskus Finvediksi kutsuttiin, oli huitiloiva Messenius sekoittanut sen Suomeen, yhdistänyt siihen venäläisten samanaikuisen hyökkäyksen maahamme ja lisäillyt vielä kaikenlaisia muita juttuja. Tahi kun muutamat tutkijat olivat väittäneet Suomessa olleen Fulco-nimisen piispan ja eräs kirjoittaja päällepäätteeksi liitti siihen erään Julius-nimisen, huomasi Porthan, että Fulco oli ollut virolaisten piispana siihen aikaan ja oli sekotettu meikäläiseen piispaan Folqvinukseen; Julius oli saatu siten, että joku hätäinen tutkija oli lukenut *Fulco* sanan sijasta *Julio* ja niin lisännyt Suomen piispain sarjaa uudella tulokkaalla.

Aina ei asia näin vähällä selvinnyt. Lähdekirjallisuus päättyi, vanhin lähde oli kerrottuja tapauksia paria sataa vuotta myöhempi ja siinä tieto vielä oli. Pitikö uskoa vai eikö? Porthan kunnioitti noita vanhoja lähteitä, koska ne olivat ainoita mitä oli olemassa, ja jos ei asia muuten mahdottomalta tuntunut, uskoi niiden kertomuksen. Eihän siinä saanut liian jyrkkä olla. Pyhän Henrikin tarina oli tosin munkkitarina vain, taikauskoisten pappien kertoma ja kirjaanpanema, paljon siinä oli mahdottomia ihmeitä, mutta Porthan uskoi sen kumminkin pääasiassa. Hän luuli näet, että harhaluulot, joita taikausko ja alkuperäinen ajanluonne toivat mukanaan, helposti olivat erotettavissa, poistettavissa. Mitä siis tarina kertoi piispan peukalosta, joka poikkihakattuna paransi sokean ukon silmät, oli tietysti juttua, mutta osotti, että murhaaja tosiaan oli peukalon poikkihakannut ja, koska se jääpalaselta löydettiin, oli talvisaikana piispan murhannut. Tutkija ei siis ottanut huomioon kylliksi, että kukin aika katselee ja kertoo asioita omalla tavallaan, omassa erityisessä valossaan. Hän ei edellyttänyt sitä ennakolta. Hän käytti sitä vain selityskeinona silloin, kuin asia muuten tuntui mahdottomalta tahi väärennetyltä. Tosi tieto oli hänestä aina tosi sellaisenaan, ei hän ruvennut tutkimaan miten se oli syntynyt; mutta jos tieto ei todenmukaiselta tuntunut, silloin oli siihen ajanluonteen tahi kirjoittajan vaikutus syyksi saatava.

Siinä muutama piirre Porthanin tutkimustavasta. En saata tässä ruveta tarkemmin kertomaan, miten hyvin hän käsitti historiallisten tapahtumain yhteyden, miten hän sen ensi sijassa otti huomioon ja tämän to-

denperäisen käsityksensä perustalla arvosteli yksityistietoja. Tutkimus oli tarkkaa ja täsmällistä, mutta ennen kaikkea monipuolisesti punnitsevaa ja maltillista. Porthan ei käyttänyt mitään tutkimusperiaatetta äärimmäisellä jyrkkyydellä, mutta ei myöskään johdonmukaisesti viimeisille perille asti. Hän oli johtopäätöksissään varova; jos asia oli epäiltävä, jätti hän sen sellaiseksi, ei sitä hylännyt eikä hyväksynyt huolimatta siitä, että tulevan historian-esittäjän, joka joskus halusi hänen tutkimusaineksistaan kokonaisesitystä luoda, täytyi joko ne esitykseensä ottaa tahi jättää pois. Tutkimustyöllään oli hän joka tapauksessa antanut selvän käsikirjan myöhemmille tutkijoille, josta he heti saattoivat nähdä, mitä mistäkin asiasta tiedettiin; he saattoivat siihen omat tietonsa lisätä ja siitä omat johtopäätöksensä tehdä. Järkiperäinen tutkimustyö voi tästä alkaa.

* * *

Selitellessään Juustenin kronikkaa ja Mustan kirjan asiakirjoja tutki Porthan yksityiskohtaisesti muutamia Ruotsin keskiajan laitoksia, tapoja ja tapahtumia. Hän julkaisi nämät tutkimuksensa osaksi Turun Sanomissa, jotka pitkän keskeytyksen jälkeen 1780-luvun lopulla yhä jatkuivat enimmäkseen Franzénin ja Tengströmin toimittamina, osaksi historiallisina väitöskirjoina. Näitä viimemainituita olivat *„Huomioita kirkollisten kymmenysten vaiheista Ruotsissa“*, *„Erik Pyhän valtaistuimellenousun ja Suomen-retken ajasta“*, *„Johannes I Sverkerinpojan*

Liivin-retkestä", „*Muutamia huomioita ruotsalaisten jaarlinarvosta*" ja „*Huomioita Pietarin penningin historiasta Ruotsissa*". Näihin liittyi sitten suurenmoisia lähdejulkaisuja.

Fredenheim, joka siitä asti kuin viimeksi hänet Aurora-seuran jäsenenä tapasimme, oli noussut arvossa ja kuninkaan suosiossa, tullut hovimenojen ohjaajaksi ja taidekokoelmain päälliköksi, tehnyt matkan Italiaan ja saanut siellä itsellensä tuttavuuksia, oli näiden tuttavuuksiensa avulla hankkinut itsellensä joukottain paavillisia bullia Vatikaanin suuresta kirjastosta. Ne hän komeassa salkussa jätti Turun akatemian kirjaston haltuun ja Porthan, joka huomasi niiden antavan lisävaloa Suomen keskiaikaan, julkaisi niistä selonteon neljässätoista väitöskirjavihossa. Julkaisemista kesti vuodesta 1797 vuoteen 1801. Ja tuskin oli työ loppuunsuoritettu, kun Porthan jo alkoi uutta lähdevarastoa toimittaa nimellä *Suomen historiaa koskevain lähteitten kokoelma.* Siihen painatettiin täydellisinä monta asiakirjaa, joihin Juustenin kronikassa vain oli viitattu tahi joista siihen oli otteita ja selontekoja otettu. Kokoelma jäi kumminkin Porthanin kuollessa keskeneräiseksi.

Kaiken tämän ohella Porthan yhä jatkoi tutkimuksiaan suomalaisista heimokansoista. Kirjallisuus-, historia- ja antikviteeti-akatemian julkaisuihin aikoi hän liittää sikermän kirjoitelmia niistä, pitkä-aikaisten tutkimustöittensä yhtenäisiä tuloksia. Hän alkoi lappalaisilla vuonna 1788, siirtyi sitten permalaisiin ja mieli näiden jälkeen ottaa esille virolaiset, kuurilaiset, suomalaiset, karjalaiset, inkeriläiset ja vatjalaiset, kunkin kansakunnan vuoronsa jälkeen. Tällaisesta esityk-

sestä toivoi tutkija Ruotsin aikaisemman historian hyötyvän. Olivathan kaikki nämät kansakunnat olleet ruotsalaisten kanssa jo vanhastaan kanssakäymisissä, jotkut rauhallisesti kauppaa tehden, tahi taas meriretkillänsä hävittäen ja ryöstäen Ruotsin rannikoita tahi torjuen omilta asuinsijoiltaan ruotsalaisten merirosvojen hyökkäyksiä. Kun näiden kansallisuus, asuinsijat ja vaiheet olivat selvillä, selkeni Ruotsin historiassa moni hämärä kohta. Näin ajatellen oli Porthan päättänyt tarjota tutkimuksensa ruotsin historian käytettäviksi.

Mutta permalaiskansaa valaisevia tietoja selvitellessään kiintyi hän erääseen vanhaan maantieteelliseen kuvaukseen pohjoismaista, jota mainittiin kuulun Englannin kuninkaan Alfred Suuren tekemäksi. Siinä oli muun ohessa kuvaus kahden norjalaisen meriretkeilijän kulusta kaukaiseen Permaan; siinä oli lueteltu joukko kauppapaikkoja, merenlahdelmia ja niemiä sekä kerrottu Skandinavian kansoista tapoineen ja oloineen. Nimet vain olivat outoja, sanat sekavia, lauselmat kaksipäisiä ja epämääräisiä. Kirjoitusta tuli siis selittää, osottaa mikä paikka milläkin nimellä oli merkitty, miten mikin hämärä kohta, käsikirjoituksessa vääristetty sana tahi lause oli luettava. Se oli vaivalloinen, mutta samalla tärkeä ja suurenmoinen tutkimustyö; sen tulokset kannatti sinänsäkin julkaista. Niin ilmestyi Porthanin laatima laitos kuningas Alfredin maantieteellisestä kertomuksesta oppineilla selityksillä varustettuna.

Mutta siihen päättyivätkin Porthanin tutkimukset suomensukuisista kansoista. Hän kokoili tosin vielä

niistä tietoja, kirjoitti Turun Sanomiin pieniä pätkiä Ruotsin puolella asuvista suomalaisista ja vatjalaisten tavoista. Ne olivat kumminkin jälkipoimintoja vain. Päätyö oli tehtynä. Oli tutkittu miten Suomen kansa oli oman sivistyksensä ja oman asemansa saanut, miten se erilaisissa vaihtelevissa vaiheissa oli kärsinyt ja kestänyt. Suomen kansa oli saanut oman historiansa.

XIII.

Porthan matkusteli mielellään. Kun pitkä kevätlukukausi oli lopussa, luennot päättyneet, väitöskirjat tarkastetut ja viimeinen konsistorion kokous pidetty, sääli Porthan matkatavaransa kokoon ja läksi kevyissä kääseissä ajelemaan maaseudulle. Milloin hän kävi Hämeessä, soudatti itseänsä penikulmamääriä Päijännettä pitkin, kulki kalastajain parissa, ihaili heidän haukiaan ja lahnojaan, jotka vetivät vertoja Paimalan lahnoille, näkipä lohiakin koukuilla pyydettävän. Milloin taas vei matka pitkälle Pohjanmaahan, kuuluisain Limingan niittyjen lävitse, Etelä-Pohjanmaan rantakapunkien kautta aina Ouluun ja Tornioon asti; katseltiin Kajaanin linnan raunioita Ämmäkoskessa, kulettiin myrskyilmalla Oulunjärveä ja palattiin vihdoin Kuopion ja Hämeenlinnan kautta takaisin Turkuun. Tahi tehtiin matkoja itäänkäsin, Savon ja Karjalan seutuja katsomaan, kuten vuonna 1787, tahi vain Porvooseen, jossa veli Sigfrid matkamiestä parhaimpansa mukaan likööreillä ja muilla herkuilla kestitsi ja Alopæus avosylin otti hänet vastaan. Missä hän liikkuikin, joka paikassa oli hänellä tuttuja, kaikkialla hän poikkesi pappiloihin, kävi virkamiesten kartanoissa ja ruukinpatruunain tehtailla. Hän otti tarkan selon kaikesta,

kyseli ja arvosteli vuodentulon toiveita, iloitsi kevätkylvöjen rehevyydestä ja laihojen kauniista näöstä, kävi maalaiskirkoissa, kyseli, jos ne olivat uusia, niiden rakennusmestaria ja rakennuskustannuksia, merkitsi mielihyvällä muistiinsa kaikki hyvinvoinnin ilmaukset.

Matkoillansa Porthan kokoili tietoja ja teki muistiinpanoja tutkimuksiansa varten. Maamme muoto oli vielä oppineillekin epäselvä, ei tiedetty tarkalleen miten sen suuret järvijaksot kulkivat ja virrat juoksivat eikä tunnettu lukemattomain yksityispaikkain nimiä. Tätä puutetta Porthan matkoillansa koetti poistaa. Jo 1770-luvun alulla auttoi hän ruotsalaista maantieteilijää Thuneldia valmistamaan parannettua laitosta maantieteestään, lähetti hänelle lisiä ja korjauksia osaksi omista muistiinpanoistansa, osaksi Aurora-seuralle jätetyistä maakuntakuvauksista. Fredenheim innostuneena Porthanin tarkoista maantieteellisistä tiedoista kehotti häntä — se oli vuonna 1785 — julkaisemaan väitöskirjoina lyhyen Suomen maantieteen ja neuvoi valmistuttamaan kartaston Pariisissa, jotta siitä tulisi ulkoasultakin kyllin hieno ja arvokas. Mutta Porthan tyytyi esittämään tutkimustensa tulokset Thuneldin maantieteen myöhemmissä painoksissa, kuudennessa ja semminkin seitsemännessä. Siinä oli synnyinmaamme viimeinkin tarkasti ja totuudenmukaisesti kuvattuna. Ulkomaalaiset tiesivät nyt, etteivät suomalaiset olleet noita Tacituksen kuvailemia raakalaisia, vaan pieni ruotsalaisten rinnalla sivistyvä kansa. Ja suomalaiset saivat maastansa sen tarkan käsityksen, jota tarvitsivat toimiaksensa sen eduksi.

* * *

Muistammehan vielä miten innokkaasti Porthanin nuoruuden aikana haluttiin parantaa maamme taloudellisia oloja, keskusteltiin niistä, laadittiin ehdotuksia ja kokeiltiin. Koko sivistynyt sääty oli noissa harrastuksissa mukana. Upseereilla oli malliviljelystä taloillaan, virkamiehet ja papit neuvoivat kansalle viljelystapoja, levittivät kaikenlaisia hyödyllisiä tietoja ja opettivat sille terveydenhoidon alkeita. Lukuisia ehdotuksia tehtiin kulkureittien parantamisesta, suomaitten kuivaamisesta ja kauppapaikkain perustamisesta. Ja näitä harrastuksia jatkui yhäti huolimatta monista pettyneistä toiveista. Nälkävuodet ja sota olivat tosin tuottaneet viljelykselle tuntuvan hallan, rahvas oli kuluttanut ylellisyyteen ja juoppouteen voittorahojaan ja hallitus oli ajattelemattomilla toimenpiteillänsä monella tavalla maan vaurastusta vahingottanut. Mutta sitä suurempi syy oli taloutta harrastavilla yleishyödylliseen toimintaan.

Porthan oli matkoillaan hyvin perehtynyt viljelyksen tilaan maamme eri osissa. Kun hallitus kielsi kaiken kaskenpolton kiviperäisillä mailla, tajusi hän heti, mitä haittaa se tuottaisi Keski-Suomen köyhille talonpojille, jotka olivat kaskenviljelykseen tottuneet. Hallituksen yrityksiä hävittää Pohjanmaan kukoistavaa salpietariteollisuutta Porthan ankarasti moitti ja niinikään suututti häntä huono isonjaon toimitus, maanmittarit kun katsomatta maanlaatuun jakoivat Pohjois-Hämeen karusta maaperästä yhtä pieniä tynnyrinaloja kuin hedelmällisestä Pohjanmaasta. Ja akatemian hallintomiehenä oli Porthan useasti ratkaissut pulmallisia kysymyksiä akatemian alaisten viljelysmaitten hoitamisesta ja Haverin rautakaivoksen käyttämisestä.

Tuumansa maamme taloudellisen tilan parantamisesta Porthan esitti Turun Sanomissa vuonna 1797 nimellä „*Mietteitä Suomen viljelemisestä*". Eihän tuollainen hänen alaansa kuulunut eikä hän ollut aikonut mitään erikoista uutta esiintuoda. Mutta kenraali Wrede oli lupautunut kuninkaalle esittämään, että koskenperkaustöitä Suomessa taas pitkistä ajoista ruvettaisiin tekemään ja hänelle ohjeeksi Porthan kirjoitti mietteensä. Hän huomautti, että karjanhoito parhaiten sopii olemaan maamme pohjoisosain pääelinkeinona, maanviljelys taas eteläisten. Mutta jotta nämät elinkeinot menestyisivät, täytyi voittaa uusia otollisia viljelysmaita entisten lisäksi ja avata kulkureittejä, joita myöten maantuotteet vähillä kustannuksilla saataisiin kulkemaan. Siksi oli järviä laskettava ja vesiväyliä avattaessa oli nämät tehtävä syviksi ja kuljettaviksi. Vesijaksoja tuli taidolla perata, suunnitelman mukaisesti, ei miten sattui eikä ainakaan niin, että alettiin latvoilta käsin ja siirryttiin suulle päin. Sillä tavallahan näet vesistön yläjuoksun perkaamisesta aiheutunut liikavesi tunki alempana oleville vesistön alueille ja tulvi siellä yli rantain.

Porthan iloitsi jokaisesta uudesta viljelyksestä, jonka vielä kolkossa soitten ja rämeitten peittämässä maassamme tapasi. Siksipä hän ei epäillyt suositella vesistöjen laskemista, kun sillä vain saatiin kuivaa viljelyskelpoista maata. Yhtä vähän kuin lukemattomat tämäntapaisten ehdotusten tekijät Porthankaan tuli tarkemmin ajatelleeksi, että vesiväyläin muuttaminen helposti aiheutti mullistuksia koko seudun luonnossa, että maa, joka näin voitettiin, oli ryöstömaata, usein aluksi

rehevää ja voimakasta, mutta myöhemmin aivan alaarvoista.

Juuri sinä vuonna, jolloin Porthan mietteensä Suomen viljelemisestä kirjoitti, alkoi maamme viljelyksen hyväksi entistä vilkkaampi toiminta. Silloin perustettiin näet Suomen Talousseura. Porthan ei ollut perustajain joukossa, sillä yrityksen panivat alulle piispa Gadolinin nimellisellä johdolla muutamat nuoremmat asiaaharrastavat henkilöt, laamanni Wibelius, kamarineuvos Vinter, professorit Tengström, Gadolin ja Pipping y. m. Mutta pian Porthankin tuli seuran jäseneksi, toimi sen asettamissa valiokunnissa, otti innokkaasti osaa keskusteluihin seuran sääntöjen laatimisesta ja sen hallinnon järjestämisestä ja oli Talousseuran puheenjohtajanakin vuonna 1801. Osaksi seuran kokouksissa osaksi Turun Sanomissa Porthan pohti yksityisiä maamme taloutta koskevia kysymyksiä, antoi lausuntoja vuotien ja voin valmistuksesta, kirjoitti Suomen metsistä vuonna 1798 sekä vastakeksityn kotimaisen kahvin „perunakahvin“ hyödystä.

Kaikessa tässä toiminnassaan Porthan kuitenkin oli ylen varovainen, koska pelkäsi helposti voivansa loukata vanhoillisen hallituksen aikeita. Seurassa oli vuonna 1798 ehdotettu palkintokirjoituksen aiheeksi kysymystä talonpoikaispurjehduksen hyödystä, samaa kysymystä, josta Chydenius aikoinaan niin lämpimästi ja vakuuttavasti oli kirjoittanut. Mutta Porthanista oli aine seuralle ylen vaarallinen käsitellä. „Yksityishenkilönä olin minäkin halukas siitä jotakin kirjoittamaan“ lausuu Porthan siitä kirjeessä Caloniukselle, „mutta en luule, että seuralle aina on otollista se mikä sopii yk-

sityiselle kansalaiselle; varsinkaan kun en tiedä miten tarkkoja nykyjään noissa asioissa ollaan.“ Kohta sen jälkeen tuli seurassa keskustelun alaiseksi ylellisyyden vastustaminen. Kenraali Wrede oli laatinut ehdotuksen, että vapaaehtoisesti keskinäisen sopimuksen kautta lakattaisiin muutamia ylellisyystavaroita käyttämästä ja luki sen edeltäkäsin Porthanille. Ehdotus oli kyllä hyvin laadittu, mutta uskalsiko tuollaista esittää? „Minä esitin“, lausuu Porthan, „silloin hänelle saman epäilyksen, jonka usein ennen olin lausunut intoisille jäsenillemme, heidän halutessaan puuttua muutamiin valtioasioihin, että nimittäin sellainen saattaa herättää hallituksen epäluuloa ja tyytymättömyyttä. Siten vain sekin hyöty, jonka me yksityistaloudessa voimme aikaansaada, menee tyhjiin ja koko seura on vaarassa tulla ehkäistyksi toimissaan. Tällaisia aineita on myöskin kysymys Pohjanmaan salpietaritehtaista, joiden edistämistä on ajateltu; kun hallitus tahallisesti tässä näkyy haluavan kaiken uutteruuden lamauttaa — — — niin en käsitä mitä voimme tehdä herättämättä pahaa verta. Pitäjän makasiineja ja koskenperkausta (joista olemme palkintokysymyksiä esittäneet) saanemme mieluummin kosketella. — — — Vaikka toisaalta olisi hyödyllistä kiinnittää rahvaan huomiota tuollaisiin asioihin ja levittää hyödyllistä valistusta, niin toisaalta noita ehdotuksia voisi väärinkäyttää ja loukata epäluuloista ja mielivaltaista hallitusta.“

Porthan oli tullut yhä varovaisemmaksi. Hän tahtoi säilyttää mitä valistusajan sivistys jo oli saavuttanut. Kaikkia uusia mielipiteitä ja oppeja kohteli hän suuremmalla epäilyksellä kuin hänen opettamansa maltillinen kritiikki olisi vaatinut. Mutta hän koetti aina-

kin niihin tutustua. Kantin filosofian vaikeita lauseparsia hän mietti ja selvitteli ymmärtääksensä mitä tuossa paljon kiitellyssä opissa oikeastaan oli uutta ja arvokasta. Sitä hän ei kumminkaan käsittänyt, mutta vaistomaisesti vain tunsi, että Kantin syvällisessä, raskasrakenteisessa esitystavassa ei ollut sitä käytännöllistä elämänviisautta ja sitä helposti tajuttavaa selvyyttä, joka aina oli ollut hänen oppinsa ytimenä. Se oli jotakin vierasta ja koko valistusajan sivistykselle vaarallista; siksi sitä kaikin voimin oli vastustettava. Porthan taisteli Kantin oppia vastaan neuvoissa, väitöskirjoissa ja luennoissa; ja hän viittasi yhä uudelleen totuttuun katsantotapaan, jonka levittämisen hän oli tehtäväkseen ottanut. Sen hän teki täydellä vakaumuksella ja varmuudella, sillä juuri tuo katsantotapa oli hänen elämäntyössään kantanut tuhatkertaisen sadon.

* * *

Näin moninaisissa toimissa kului lukuvuosi toisensa jälkeen. Ulkonaisesti olivat ne toinen toisensa kaltaisia, ylioppilaspolvi tuli akatemiaan, opiskeli aikansa ja siirtyi pois nuoremman tieltä. Opettajat vanhenivat. Sattui silloin tällöin äkkinäisiä, surettavia kuolemantapauksia; joku suuria lupaava tiedemies niinkuin Röring, Tidgren ja Lindqvist siirtyi äkkiä elävien joukosta ja opettajavanhukset Porthanin nuoruudenajoilta muuttivat manalaan. Avonaiset professorinvirat olivat täytettävät, kyvykkäitä ja uutteria miehiä hankittava sijalle: omamaalaisia mikäli mahdollista, mutta niitten puutteessa eteviä

ruotsalaisia. Porthanin oppilaista sai yksi toisensa jälkeen paikkansa konsistorion pöydän ääressä, Tengström, Franzén, Gadolin, Bonsdorff j. n. e.

Lukukaudet olivat olleet yhtämittaista raatamista. Kirjoitusten korjausta, luentoja, väittelyjä ja väitösharjoituksia ylenmäärin kuten ennenkin; tärkeitä kysymyksiä konsistoriossa, huolia, riitoja ja katkeruutta niiden tähden; ja kaiken sen ohella valmistuivat verkallensa Porthanin suuret tutkimustyöt ja lähdejulkaisut. Kesäisin olivat matkat vaihteluna ja virkistyksenä, mutta hyödyksi samalla. Usein vaativat taas tutkimukset kesien käyttämistä arkistotöihin Tukholmassa tahi kirjastonhoito Turkuun jäämistä.

Mutta ankara työ alkoi jättää työntekijään jälkensä. Porthanin voimakas vartalo kävi kumaraksi, kasvot menettivät entisen tuoreen värinsä, alakuloisuus ja ärtyisyys vaivasi mieltä, ainakin aika ajoin. Sattui tuon tuostakin sairaudenkohtauksia; vuonna 1793 oli kuolema jo tulossa ja vuonna 1797, kun Sigfrid Porthan makasi melkein viimeisillänsä Tukholmassa, oli velikin pahasti sairaana. Calonius häntä liiasta työnteosta ja rasittumisesta varotteli; mutta Porthanilla oli siitä oma ajatuksensa. „Että paljo istuminen ei ole ollut hyödyksi minulle, huomaan kylläkin hyvin“, sanoo hän. „Ei liene tehnyt hyvää, etten viime kesänä tavallisuuden mukaan kuleksinut pitkin maata (kirjaston järjestämisen y. m. estämänä). Mutta täytyyhän minun ajatella, että vuosien mukana vaivatkin tulevat. Mitä työhön tulee, niin osaksi se ei rasita minua (lukuunottamatta ylioppilaitten kirjoituksia, josta vaivasta minun pitää hankkia huojennusta), osaksi olen varma siitä, ettei minulla

ole sitä enempää kuin Veljelläkään, vaikka se tavallaan on toisenlaista. Siinä kuten kaikessa muussakin on tottumuksella suuri voima. Schalberg, joka ei tee mitään, ei siltä ole terve. Useimmat toimeni ovat tulleet ikäänkuin koneellisiksi, niin etteivät ne paljo sielua kysy. Väitöskirjojani tulee minun kuitenkin vähentää. Mutta kenen on astuttava sijaan? Veli ei usko kuinka vaikeata poikain on saada preesestä. Bilmark väsyy myöskin."

Ja uusia toimia karttui entisten lisäksi. Oli niin paljon suuriarvoisia ja hyödyllisiä yrityksiä, joista ei saanut kieltäytyä mukana olemasta; oli niitäkin, jotka vaativat Porthanin alkuunpanoa ja johdatusta. Tuntui siltä, että taantumus kaikista ponnistuksista huolimatta oli pääsemässä vallalle maassa, että tietämättömyys ja raakuus oli levenemässä. „Eivät vain muut virkamiehet ja säätyhenkilöt, vaan maaseutujen papistokin on joutumassa erillensä koko oppineen Europan yhteydestä", valitteli Porthan vuonna 1802. „Meillä ei ole muuta aikakauskirjaa kuin Silfverstolpen, joka pääasiassa tekee selkoa teaaterikappaleista ja romaaneista, joita huonoissa käännöksissä täällä tulvehtii. Tuskin on mitään yhteyttä valtakunnan etevimpäin oppilaitosten välillä. Mitä valtakunnan ulkopuolella tapahtuu tietojen ja tieteiden edistämiseksi, siitä tietävät ainoastaan ne harvat, joilla on ulkomaitten oppisanomia." Tässä oli pikainen apu tarpeen ja niin ollen perustivat muutamat Turun yliopistomiehet, Porthan ensimäisenä näiden joukossa, kirjallisuuslehden (Litteratur Tidning), jonka määränä oli seurata ulkomaista ja kotimaista kirjallisuutta ja tiedettä, antaa siitä arvosteluja ja selontekoja.

Lehti alkoi ilmestyä vuonna 1803. Ruotsalaisetkin oppineet, semminkin uuttera kynäilijä Gjörwell, tervehtivät ilolla tätä suomalaista yritystä. Se poisti näet heiltäkin varsin tuntuvan tarpeen. Mutta lehti lakkasi jo ensi vuotenansa ilmestymästä vanhoillisen hallituksen pakotuksesta. — Onnekkaampia olivat Porthanin toimet yliopiston hyväksi. Rehtorina ollessaan lukuvuonna 1798—1799 ja vielä kevätlukukaudella 1800 ystävänsä Tengströmin sijasta puuhasi hän kauvan kaivattua uutta yliopistorakennusta, toimitti siihen tarvittavia rahamääräyksiä, suunnitteli sen muotoa ja hankki malleja muista akatemiarakennuksista. Vuonna 1802 laskettiin uuden akatemian peruskivi kuninkaan itsensä läsnäollessa.

Keskeltä moninaisia töitä ja tutkimuksia tapasi Porthanin synkkä kutsumaton vieras — kuolema. Porthan vilustui kylmässä kirjastohuoneessa kantaessaan kirjoja eräälle oppilaalleen, sairastui ankarasti ja kuoli kaksi viikkoa kestettyään taudin tuskia 16 p. maaliskuuta 1804. Samana aamuna kun Porthan makasi kuolonkamppauksessa, uskoi Tengström molempain yhteiselle ystävälle Gjörwellille sen, mikä hänen ja hänen toveriensa mieltä ahdisti. „Sydämeni on täynnä tuskaa ja huolta“, kirjoitti hän, „tappiosta, joka uhkaa meitä ja tiedettä yhteisesti, kanslianeuvos Porthan kun on pahasti sairaana kirjastossaan saamastaan vilustumisesta ja siitä seuranneesta peripneumoniasta ilman paranemisen toivoa ja ehkä ei enää huomenna elävien joukossa? Mitä yksityisesti tunnen en voi ilmaista, mutta yleisön tappio tuottaa minulle kumminkin enemmän tuskaa? Mistä ottaa hänen vertaistaan, ja kuinka kauan

on sija, jonka hän jättää, oleva autio ja tyhjä?" Kohta sen jälkeen tuodaan Tengströmille kuolinsanoma ja hän kirjoittaa sen johdosta: „Vakavalla ja tyynellä mielellä meni hän katoavaisuutta kohti, oli selvänä viimeiseen ja hänen viimeiset huolensa koskivat sitä akatemiaa, jota hän niin kauan oli hyödyttänyt ja kunnostanut. Sellaista opettajaa ei ole Turun akatemialla koskaan ollut. Useimmat meistä, jotka istumme konsistorion pöydän ympärillä, olemme hänen oppilaitaan ja me tunnustamme kiitollisuudella, että valo, joka täällä on, ja halu yleishyödylliseen työhön, joka elähyttää meitä, johtuu hänestä, hänestä melkein yksinään."

Hautajaisiin tulivat ylioppilaat kenenkään kutsumatta ja asettuivat ääneti kummankin puolen tietä, jota myöten heidän opettajansa ruumis kodistansa kannettiin. Se laskettiin kirkkomaan kätköön vastapäätä vanhaa muistorikasta yliopistorakennusta ja uuden akatemian tulevan pääkäytävän eteen. Yliopisto oli kumminkin ollut vainajan hellimmän huolenpidon esine. Sille hän tautivuoteellaan oli määrännyt kaiken omaisuutensa, kirjansa, karttansa ja käsikirjoituksensa sekä vähäisen irtaimistonsa, pidättäen siitä vain välttämättömimmän kahdelle kivulloiselle sisarelleen. Hän oli tällä teolla testamentin sanain mukaan tahtonut todistaa rakkautensa oppilaitosta kohtaan, johon hän niin monena kuluneena vuotena oli kuulunut, jonka menestystä ja arvoa hän kaiken kykynsä mukaan oli koettanut edistää.

* * *

Siinä Porthanin elämäntyö pääpiirteissään. Se oli näköjään ahkeraa arkipäiväistä raatamista, ilman mitään suuruuden tavottelua lähteneenä vain halusta olla hyödyksi siellä missä se oli eniten tarpeen. Ja kumminkin sitä aina tullaan mainitsemaan kaikkein kauneimpain tekojen rinnalla. Sillä se aiheutui sen välittömästä tuntemuksesta mitä maamme ja kansamme kaipasi ja soveltui täydellensä tähän. Työntekijä eli kokonaan työssänsä; siihen mahtuivat kaikki hänen yksityiset toiveensa ja pyyteensä, sille oli hän uhrannut pitkät yliopistolliset lukukautensa ja lyhyet kesälomansa; sen tähden hän oli kokonaan unohtanut itsensä. Siinä sen suuruuden selitys.

Mutta töissään ja tutkimuksissaan hän juuri toi ilmi omaa oleellisinta luonnettaan. Huolellinen harkitseminen ja tyyni maltillisuus, joka leimasi hänen historialliset tutkimuksensa ja oli hänen opetuksensa ytimenä, tuli näkyviin hänen jokapäiväisissä askareissaankin. Hän ei viehättynyt mitään hyväksymään, mutta ei myöskään hylkäämään ennenkuin oli tunnontarkasti asiasta selon ottanut. Tätä tunnontarkkuutta on hän nimittänyt ihmisen jaloimmaksi piirteeksi ja juuri hänen luonteessaan on se erikoisesti silmiinpistävä. Se varjeli häntä kaikista äkkipikaisista päätöksistä ja huonosti harkituista tuumista; se auttoi häntä aina pysymään uskollisena itselleen ja oikeudenmukaisena muita kohtaan. Siinä oli sisin syy siihen humaniseen sopusuhtaisuuteen, jonka hän tahtoi kylvää kaikkien oppilaittensa mieliin.

Saattaisi sanoa, että juuri tämä tunnontarkkuus pidätti häntä niistä suurista erehtymistä ja suurista voi-

toista, joita vain vastakohtaisuuksien ajelehtimana saavuttaa, siitä elämäntuntemuksesta, joka vasta kaikkea täysin kokeneelle selvenee. Eikä hänen oppinsa niin kovin syvämielistä ollut eikä kauvaksi tunkevaa. Mutta siitä huolimatta hän sillä niinkuin elämällänsäkin on osannut oikeaan.

Sillä sen kautta hän taisi olla lähinnä kansaansa ja tunsi olevansa yhtä sen vakavan ja harkitsevan sävyn kanssa, joka oli suomalaisluonteen omituisuus. Siksi oli hänen oppinsa kotoinen maassamme ja siksi voittivat kepeämielisten ranskalaisten valistajain mietteet vain tässä muodossa jalansijaa. Siksi myöhemmätkin polvet Porthanin katsantotavan omistivat ja siksi se vieläkin elää heissä.

Mutta hänen monitietoisessa mielessään liitellessä asiatietoja yhteen, oli niistä itsestänsä rakentunut kokonaiskuva maamme oloista ja ihmisistä. Hän ei sitä kenellekkään sellaisenaan esittänyt, piti sen vain omassa mielessään, mutta asiatiedot hän esitti ja niistä kasvoi jokaiselle, joka niihin tutustui, kuva kansastamme kokonaisuutena. Palautuen menneisyyteen oli tutkija näyttänyt, että kansallamme oli ollut omat erityiset vaiheensa jo ennen kuin oli ruotsalaiseen valtakuntaan liittynyt ja että ne vaiheet olivat mukanaan tuoneet omat tarpeet ja omat keinot niitä tyydyttämään. Ja maan nykyisyys oli tutkijan mielessä se verrattoman kallis pohja, jolle hän varovasti ja huolellisesti kylvi tietonsa ja toimensa. Ne lankesivat otolliseen maaperään ja kantoivat tuhatkertaisen hedelmän.

Helmiä

Suomen runoudesta

Hyvin sopivat kouluissa levitettäviksi. Ne ovat pientä kokoa olevia vihkosia, päällykset sinivalkoiset, keskellä runoilijan muotokuva, ja hinta on helppo. Sivumäärä on yleensä 64 mutta myös 96 sivuun asti ja hinta ainoastaan

25 penniä.

Suuremmassa määrin ostajalle myönnetään alennus. 100 kappaletta yhtä tai useampaa sekaisin maksaa 15 markkaa.

Seuraavat vihkoset ovat saatavissa:

1. **Vanhempain runoilijain runoja.**
2. **Kansanrunoilijain runoja.**
3. **Oksasen runoja.**
4. **Suonion runoja.**
5. **Erkon runoja.**
6. **Paavo Cajanderin runoja.**
7. **Uudempain runoilijain runoja.**

Runeberg. Vänrikki Stoolin tarinat. Suomentanut Paavo Cajander.

Vaatekansissa kultareunuksilla **4 mk.**

Koulupainos. 193 siv. Kans. **75 penniä.**

Kertovaisia runoelmia. 112 siv. Koulupainos. Kans. **75 penniä.**

n-

S

painos.
4 mk.
isältää

1

nsdorff,
10 väri-
a 6 mk.

y
t

nut R.
atekan-

s

iomensi
320 siv.

essartin
9 kuvaa
50 p.

eivätkä
at siten
kaikkien
nnontie-
hän suo-
sa myös-

kin ruotsiksi saatav issa.

Tekeillä ova vielä seuraavat osat:

Kasvitiede. ving.

Eläintiede. Reuter.

Fysiikka.